

Н.М. Павликівська

УКРАЇНСЬКА МОВА

МОРФОЛОГІЯ

Навчальний посібник

Вінниця

2018

УДК 811.161.2'366 (075.8)

П 12

*Рекомендовано Вченою радою Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(протокол № від 2018 р.)*

Рецензенти:

Азарова Л. Є., доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри мовознавства
Вінницького національного технічного університету;

Павлушенко О. А., кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Павликівська Н.М.

Українська мова. Морфологія. Навчальний посібник. – Вінниця, 2018. – 150 с.

У посібнику подано модульний курс «Українська мова. Морфологія», який структуровано в два змістові модулі, кожен із яких містить теоретичну частину (плани лекцій, тлумачення опорних понять), практичну частину (питання для самоконтролю й завдання для практичних і лабораторних занять), списки рекомендованої літератури, орієнтовні завдання для модульного контролю знань.

Для викладачів, учителів і студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів.

© Н.М. Павликівська, 2018

Передмова

«Сучасна українська літературна мова» є однією з основних навчальних дисциплін у системі фахової підготовки здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра галузі знань 01 Освіта / Педагогіка спеціальності 014 Середня освіта (Українська мова і література), галузі знань 03 Гуманітарні науки спеціальності 035 Філологія (Українська мова і література). Мета цієї дисципліни – дати студентам систематизовані відомості з усіх розділів науки про мову, допомогти оволодіти її літературними нормами, сформувати вміння і навички практичного використання знань з теорії сучасної української літературної мови.

Морфологію української мови здобувачі ступеня вищої освіти бакалавра вивчають у 5-му семестрі. Навчальною програмою передбачено засвоєння **теоретичних знань**: 1) основних тенденцій становлення і розвитку граматики української мови; 2) концептуальних засад сучасної української теоретичної морфології, викладених у працях українських мовознавців; 3) наукового апарату цієї галузі; 3) специфічних ознак функціонування у мовній системі лексико-граматичних розрядів слів; 4) взаємозв'язків і взаємовідношень морфологічної підсистеми мови з іншими мовними рівнями; 5) системи граматичних категорій в українській мові; та формування у них **практичних умінь**: 1) здійснювати лінгвістичний аналіз частин мови; 2) користуватися морфологічними одиницями української мови у згоді з її літературними нормами; 3) дотримуватися правил українського правопису.

У навчальній дисципліні «Сучасна українська літературна мова» на вивчення «Морфології» передбачено 270 год. (9 кредитів): лекції – 40 год., практичні заняття – 54 год., лабораторні роботи – 18 год., самостійна робота – 158 год. Вид контролю – екзамен (5-й семестр).

Пропонований посібник підготовлений з урахуванням вимог кредитно-трансферної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах. У ньому подано програмний матеріал вказаного розділу, визначено структуру курсу (тематику модулів, лекцій, практичних і лабораторних робіт). Навчальний матеріал структуровано відповідно до модульної програми у 2 модулі, кожен із яких містить теоретичну частину (теми і плани лекцій, опорні поняття) та практичну частину (питання для самоконтролю і завдання для практичних і лабораторних занять, самостійної роботи), списки рекомендованої літератури, орієнтовні завдання для модульного контролю знань, програму підготовки до іспиту з курсу.

Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
л		П	Лаб	інд	с.р.	л		п	лаб	інд	с.р.	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1												
Змістовий модуль 1. Морфологія. Іменник. Прикметник. Числівник. Займенник.												
Тема 1. Основні поняття морфології	22	2	2	2		16	19	1	-			18
Тема 2. Іменник	34	6	6	2		20	31	2	2	2		25
Тема 3. Прикметник	26	4	4	2		16	28	1	2			25
Тема 4. Числівник	25	4	4	2		15	28	1	2			25
Тема 5. Займенник	24	4	2	2		16	28	1	2			25
Разом за змістовим модулем 1	131	20	18	10		83	134	6	8	2		118
Змістовий модуль 2. Дієслово. Прислівник. Службові слова. Вигук.												
Тема 1. Дієслово	46	8	16	2		20	27	1	4	2		20
Тема 2. Прислівник	25	4	4	2		15	23	1	2			20
Тема 3. Прийменник	18	2	4	2		10	22	1	1			20
Тема 4. Сполучник	17	2	4	1		10	22	1	1			20
Тема 5. Частка	17	2	4	1		10	22	1		1		20
Тема 6. Вигук	16	2	4	-		10	20	1		1		18
Разом за змістовим модулем 2	139	20	36	8		75	136	6	8	4		118
Усього годин	270	40	54	18		158	270	12	16	6		236

Самостійна робота (денна і заочна форми)

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
1	На прикладах з художніх текстів продемонструвати перехід онімів у апелятиви і навпаки – апелятивів в оніми.	10	20
2	Семантико-синтаксична організація вокатива.	10	20

3	Особливості відмінювання іменників III відміни чоловічого роду у Р.в. одини.	10	20
4	Скласти твір-мініатюру на тему «Що таке гідність?». Зробити детальний лінгвістичний аналіз 6-10 іменників.	14	20
5	Продемонструвати 10-15 прикладами (реченнями) з художньої літератури явище ад'єктивації.	15	20
6	Продемонструвати на власних 10-12 прикладах сполучуваність числівників з іменником. Провідміняти складений числівник (на вибір).	15	20
7	Продемонструвати 10-15 прикладами з художньої літератури явище прономіналізації.	14	20
8	На основі наукової літератури з'ясувати погляди мовознавців на структуру граматичної категорії способу дієслова.	15	20
9	На матеріалі художніх текстів продемонструвати модальні значення особових форм.	15	20
10	Випишіть з художніх текстів форми давноминулого часу (5-6 прикладів). Дайте лінгвістичні коментарі.	10	16
11	Випишіть з художніх текстів предикативні прислівники усіх значенневих розрядів.	15	20
12	На власних прикладах (10-12 речень) продемонструйте явища адвербіалізації, прономіналізації, артикуляції, інтер'єктивації.	15	20
	Усього годин	158	236

ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА

Змістовий модуль 1.

МОРФОЛОГІЯ. ІМЕННИК. ПРИКМЕТНИК. ЧИСЛІВНИК. ЗАЙМЕННИК.

Тема 1. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ МОРФОЛОГІЇ (2год.).

ПЛАН

1. Граматика як наука. Предмет морфології.
2. Поняття про граматичне значення.
3. Засоби вираження граматичних значень.
4. Граматична форма слова.
5. Граматична категорія.
6. Частини мови і принципи їх виділення.

Опорні поняття

Граматика (гр. γραμματική, від γράμμα – літера, написання) – розділ мовознавства, що вивчає граматичну будову мови. Поділяється на морфологію і синтаксис. Морфологія займається граматичними властивостями слова, а синтаксис – граматичними властивостями речення.

Морфологія (від гр. μορφή – форма і λόγος – слово, вчення) – розділ граматики, що вивчає системи форм слова або його парадигми, граматичні категорії форм, а також граматичні класи слів (частини мови).

Граматичне значення слова – це узагальнене додаткове значення чи сукупність додаткових значень, що супроводжують лексичні значення семантично відмінних розрядів слів.

Реляційне граматичне значення (від лат. relatio – відношення) скероване передусім на інші слова, визначаючи граматичне відношення слова до інших слів у межах речення. Воно є змінним, видозмінюється в слові від однієї його словоформи до іншої.

Дериваційне граматичне значення (від лат. derivatio – відведення) – незмінне, є постійним показником слова і тому передусім скероване на саме це слово.

Синтетичний спосіб – вираження граматичних значень за допомогою таких засобів: афіксація, внутрішня флексія, редуплікація, суплетивізм, наголос.

Афіксація – вираження граматичних значень формотворчими суфіксами, префіксами, закінченнями: *радів – раділа – раділо; милий – миліший – наймиліший; пливти – припливти; ходжу – ходимо; червона – червоний – червоне.*

Внутрішня флексія – це звукова зміна в корені слова, з якою пов'язане протиставлення граматичних значень слів: *називати – назвати, день – дня, зібрати – збирати.*

Редуплікація (лат. reduplicatio – подвоєння) – повторення кореня або цілого слова: *ледве-ледве, довго-довго.*

Суплетивізм (лат. suppletivus – такий, що доповнює) – утворення граматичних форм того самого слова від різних коренів або основ: *гарний – кращий, погано – гірше, я – мене.*

Наголос – слугує для вираження граматичного значення при його перенесенні в межах однієї словоформи: *ру́ки – руки́, насипа́ти – насипа́ти, розріза́ти – розріза́ти.*

Аналітичний спосіб – вираження граматичних значень за допомогою таких засобів: службові слова, порядок слів, інтонація.

Службові слова (прийменники, сполучники, частки; дієслівна зв'язка): *у гаю, мріяла б, виконав би, хай скаже, нехай виконують, буду слухати* тощо.

Порядок слів – взаєморозташування слів у реченні. За граматичний критерій розпізнання членів речення береться прямий порядок слів: на першому місці – підмет, на другому – присудок (*Київ – столиця України*).

Інтонація (лат. intono – голосно вимовляти) – ритмомелодійний лад мовлення, що залежить від підвищення або пониження тону при вимові. За інтонаційним малюнком розрізняються розповідні, питальні й окличні речення. Інтонація впливає на характер речення – простого і складного.

Граматична форма слова – це мовне (матеріальне) вираження граматичних значень як абстрактних понять.

Синтетична граматична форма утворюється за допомогою синтетичних мовних засобів (афікси, суплетивізм, внутрішня флексія тощо).

Аналітична граматична форма утворюється за допомогою службових слів.

Словозміна – видозміни слова, що служать для вираження його синтаксичних властивостей (відношень між словами).

Парадигма (гр. παράδειγμα – приклад, зразок) – система форм, співвідносних з певною системою граматичних значень.

Граматична категорія (гр. κατηγορία – судження, визначення) – являє собою родові поняття щодо конкретного вияву граматичних значень як видових понять.

Частини мови – це лексико-граматичні розряди слів, які відрізняються один від одного узагальненим лексичним значенням, граматичними категоріями, синтаксичними функціями. У

системі частин мови виокремлюють іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник, прийменник, сполучник, частка, вигук (як окрема морфологічна одиниця).

Принципи виділення частин мови – лексичний, морфологічний, синтаксичний, словотвірний.

Лексичний принцип виявляється в тому, що слова однієї частини мови об'єднуються спільним загальнокатегорійним значенням. Таким значенням для іменників є значення предметності, для прикметників – значення ознаки предмета, для числівників – значення мовної кількості предметів та абстрактно-математичної кількості, для дієслова – значення дії як процесу, для прислівників – ознака іншої ознаки.

Морфологічний принцип визначає, які граматичні категорії властиві словам певної частини мови, які граматичні значення характеризують цю частину мови, які граматичні форми вона утворює.

Синтаксичний принцип передбачає враховувати, в ролі якого члена речення найчастіше виступають слова певної частини мови.

Словотвірний принцип визначає словотвірні засоби, найбільш характерні для творення нових слів, що належать до певної частини мови.

Міжкатегоріальна транспозиція слів – перехід слів з однієї частини мови в іншу.

Субстантивация (лат. substantivum – іменник) – перехід прикметників і дієприкметників до класу іменників (*учений, військовий, операційна, майбутнє, підлеглі*).

Ад'єктивация (лат. adjectivum – прикметник) – перехід дієприкметників до розряду прикметників (*смажена риба, вишуканий смак, блискучі здібності, знайомий, відомий*).

Проніміналізація (лат. pronomen – займенник) – перехід дієприкметників, порядкових прикметників, числівників у займенники (*подані матеріали, поїхали в друге село, один вдома*).

Адвербіалізація (лат. adverbium – прислівник) – перехід іменників у прислівники (*літом, ранком, стрілою, вовком*).

Препозитивация – перехід інших частин мови у прийменники (*коло, край, близько, навколо, назустріч*).

Партикуляція (лат. particular – частка) – перехід інших частин мови в частку (*тут, просто, проте, знай, давай*).

Інтер'єктивация (лат. interjektio – вигук) – перехід інших частин мови у вигук (*Матінко! Лишенько! Прошу!*)

Тема 2. ІМЕННИК (6 год.).

ПЛАН

1. Загальнокатегорійні властивості іменника як частини мови, морфологічні ознаки, синтаксична функція.
2. Лексико-граматичні категорії іменника:
 - категорія власних і загальних назв;
 - збірні й одиничні іменники;
 - категорія істот і неістот;
 - іменники з матеріальним значенням (речовинні) і предметні (дискретні й недискретні);
 - іменники з конкретним й абстрактним значенням.
3. Граматичні категорії іменника:
 - категорія роду;
 - категорія числа;
 - категорія відмінка.
4. Відмінювання іменників. Поділ іменників на відміни і групи.

Опорні поняття

Іменник – самостійна повнозначна частина мови, яка об'єднує слова, що виражають предметність, граматично оформлену категоріями роду, числа й відмінка.

Лексичне значення іменника полягає у вираженні предметності. Поняття предметності досить широке й охоплює кілька вужчих понять: опредмечені ознаки, дії, кількості, явища природи, абстрактні поняття.

Морфологічні ознаки іменника: рід (чоловічий, жіночий, середній, спільний), число (однина, множина), відмінок (називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий, кличний).

Синтаксична функція іменника: первинна (функція підмета і додатка), вторинна (функція неузгодженого означення, обставини, іменного складеного присудка).

Лексико-граматичні категорії – це такі категорії, що виокремлюються в межах певної частини мови за лексичним значенням і граматичними показниками.

Загальні назви (апелятиви) являють собою узагальнені найменування тих чи тих однорідних предметів (*річка, килим, радість, мрія, світло, небокрай, життя, повага*).

Власні назви (оніми, пропріативи) – це імена окремих осіб та одиничних предметів, що

виділяються з того чи того ряду однорідних предметів (*Ольга, Ярослав, Буг, Хрещатик, Вінниця*).

Збірні іменники означають сукупність однорідних предметів як кількісно неозначене і неподільне ціле (*апаратура, садовина, студентство, колосся, адміністрація*).

Одиничні іменники називають один предмет, виділений із загальної маси, сукупності: *стеблина, зернина, цибулина*.

Назви істот – це назви людей і тварин (*сестра, юнак, зозуля, лев*), решта іменників є **назвами неістот** (*кімната, земля, добро, ніжність*).

Іменники з матеріальним значенням (речовинні, недискретні) означають однорідну за своїм складом речовину, яку можна поділити на частини, яка піддається не лічбі, а вимірюванню (*цукор, кава, шовк, глина, срібло, ситець*).

Іменники з конкретним значенням означають предмети, які пізнаються безпосередньо органами чуття (*шафа, агрус, сік, вітер, сукня*).

Іменники з абстрактним значенням означають поняття, які сприймаються опосередковано (*чесність, боротьба, спів, розмова, велич*).

Рід іменника – несловозмінна граматична категорія, що є однією з морфологічних ознак іменника; полягає в поділі іменників на класи, віднесені відповідно до чоловічого, жіночого і середнього роду. Належність того чи іншого іменника до певного роду визначається лексичним значенням, морфологічними ознаками, синтаксичними зв'язками з іншими словами у реченні.

Лексичний рід – в іменниках-назвах істот різниця між формами чоловічого і жіночого роду відбиває різницю біологічної статі істот (людей, тварин) (*батько – мати, брат – сестра, півень – курка, баран – вівця*).

Іменники семантико-граматичного роду: а) **іменники парного роду** (члени бінарної опозиції) – родова ознака виражена суфіксально-флексійними засобами (*письменник – письменниця, вінничанин – вінничанка, фігурист – фігуристка*); б) **іменники спільного роду** – маскулізми (від лат. *masculinus* – чоловічий) мають форму, марковану граматичним чоловічим родом, але позначають осіб обох статей (*доцент, дипломат, адвокат, майор, граматист*); **фемінативи** (від лат. *femina* – жінка) мають форму, марковану граматичним жіночим родом, але позначають осіб обох статей (*плакса, листоноша, сирота, непосида*); **іменники, марковані граматичним середнім родом**, але позначають осіб обох статей (*ледащо, брехло, незнайко*).

Граматичний рід – у назвах предметів, явищ, процесів рід є суто граматичною категорією (чол. рід: *дуб, ясен, метал, лікоть*; жін. рід: *береза, калина, субота, пишиця*; середн. рід: *золото, жито, коліно*).

Рід незмінюваних аббревіатур – встановлюється за родовою ознакою стрижневого слова (АПН – *Академія педагогічних наук*, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського – *Вінницький*

державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського).

Граматична категорія числа реалізує відношення предмета до його кількісного вияву.

Іменники повної числової парадигми вживаються як в однині, так і в множині (*картина – картини, ясен – ясени, студент – студенти*).

Іменники *singularia tantum* (однинні) – іменники, яким властива тільки форма однини (*радість, дітвора, сметана, тиша, горобина*).

Іменники *pluralia tantum* (множинні) – іменники, яким властива тільки форма множини (*ворота, сани, дріжджі, фінанси, шахи*).

Категорія відмінка – граматична словозмінна категорія, яка служить засобом вираження синтаксичних зв'язків іменника з іншими повнозначно-лексичними компонентами речення; реалізує граматичні значення називного, родового, давального, знахідного, орудного, місцевого, кличного відмінків.

Відміна – клас однієї з іменних частин мови, об'єднаний спільними особливостями відмінювання; тип відмінювання, за яким відбувається словозміна слів цього класу.

Відмінювання – словозміна іменних частин мови (іменників, прикметників, числівників і займенників), а також дієприкметників.

Відміни іменника – поділяють на типи залежно від особливостей утворення відмінкових форм. До основних, тобто власне іменникових, у сучасній українській мові належать чотири типи відмінювання, які називають відмінами. З них найбільш продуктивні перша і друга відміни.

Парадигма (грец. *παράδειγμα* – приклад, зразок) у широкому розумінні – ряд протиставлених мовних одиниць, кожна з яких визначається відношеннями до інших; групування одиниць однієї мовної системи чи підсистеми в класи на основі їхніх різних опозицій. У вузькому розумінні – об'єднання мовних одиниць у певні класи, де кожна з них може в мовленні бути зміненою іншою мовною одиницею цього класу.

Парадигматика – один із двох системних аспектів у вивченні мови, що розглядає мовні одиниці як сукупності структурних елементів, об'єднаних у пам'яті мовців і пов'язаних відношенням протиставлення, опозиції. Парадигматичні відношення пов'язують мовні одиниці на основі спільності/відмінності за формою чи значенням або за тим і тим одночасно.

Тема 3. ПРИКМЕТНИК (4 год.)

ПЛАН

1. Загальнокатегорійна характеристика прикметника (лексичне значення, морфологічні ознаки, синтаксична функція).

2. Лексико-граматичні розряди прикметників:

- основні розряди (якісні, відносні, присвійні) та їх лексико-граматичні особливості;
- відносні прикметники, їх лексико-граматичні особливості;
- присвійні (посесивні) прикметники, їх лексико-граматичні особливості;
- проміжні розряди прикметників: відносно-якісні, присвійно-відносні і присвійно-якісні.

3. Ступені порівняння якісних прикметників.

4. Повні й короткі, стягнені й нестягнені форми прикметників.

5. Відмінювання прикметників. Моделі відмінювання.

Опорні поняття

Прикметник – самостійна повнозначна частина мови, яка виражає статичну ознаку предмета, оформлену синтаксично залежними граматичними категоріями роду, числа і відмінка.

Номінативна функція прикметника реалізується через поєднання їх з іменниками-назвами предметів, яким властиві відповідні ознаки (властивості).

Лексико-граматичні розряди прикметника – це групи прикметників, які виділяються за здатністю виражати ознаки предмета безпосередньо або через відношення його до іншого предмета чи особи.

Якісні прикметники позначають властивості предметів, що впливають з їх безпосереднього пізнання, оцінок, індивідуального або суб'єктивного сприйняття тощо (*яскравий, солодкий, духмяний, прямиий, приємний*).

Відносні прикметники виражають незмінну щодо ступеня вияву ознаки предмета властивість, що впливає з його зв'язків або відношень з іншими предметами, явищами, процесами чи ознаками позамовної дійсності (*залізний, ситцевий, подільський, польовий*).

Присвійні (посесивні) прикметники означають належність предметів людині чи тварині, від назв яких вони й утворюються: *брат – братів зошит, заць – заячий хвіст, Василь – Василева сорочка* (в центрі сема індивідуальної належності).

Порядкові прикметники виражають ознаку за відношенням до порядкового місця предмета серед інших однорідних предметів: *перший, другий, десятий, сотий* й ін.

Відносно-якісні прикметники семантично пов'язані з переходом відносних прикметників у якісні, що виникає у словосполученнях прикметника з іменниками іншого лексичного ряду (*золоті руки, кришталева совість, шовкова трава*).

Присвійно-відносні прикметники становлять групу прикметників семантика яких ускладнена поєднанням в одній лексемі посесивної і відносної ознак. Значення належності,

закладене у зміст похідного прикметника, підсилюється певною мірою опорним іменником, що його супроводжує ад'єктив, який відтворює посесивно-відносну ознаку (*учнівська форма, батьківська наука, кроляче хутро*).

Присвійно-якісні прикметники походять від присвійно-відносних прикметників, які набувають якісних значень і вживаються переносно (*заяча душа, вовчий апетит, осячя впертість*).

Субстантивовані прикметники – це форми, *pluralia tantum*, які семантикою збірності актуалізують свою номінативну функцію як ботанічні і зоологічні терміни (*бобові, злакові, горобині, соколоподібні*).

Повні і короткі прикметники – словозмінні різновиди прикметників, протиставлювані за характером відмінкових закінчень, обсягом словозмінної парадигми і відносною хронологією формування.

Повними називаються визначальні для української мови прикметники з флексіями займенникового походження, що сформувалися ще в праслов'янській мові як результат взаємодії і наступної морфологічної трансформації форм іменних (коротких) прикметників і відповідних форм вказівного займенника *јь* (*ја, је*), ототожнюваного з означеним артиклем.

Короткими (іменними, нечленими) називають прикметники, ідентифіковані за такими формальними функціональними ознаками: 1) нульовим закінченням у називному відінку однини чоловічого роду (*зелен, ясен, дрібен* тощо); 2) закінченням *-о* в називному відінку однини середнього роду: «*В spodі коренисто, в середині соломисто, На вершечку колосисто*» (Нар. пісня); 3) деформованою словозмінною парадигмою, крім присвійних прикметників чоловічого роду, які тільки в називному відінку однини мають нульове закінчення; 4) предикативною функцією кількісно обмеженої групи літературно-нормативних лексем (*варт, певен, повен*); 5) стилістично маркованим уживанням прикметників типу *біл, юн, стар, вічен*, що з синхронного погляду можна кваліфікувати як форми, утворювані на базі повних прикметників.

Ступені порівняння прикметників – граматична категорія прикметників, функціонування якої ґрунтується на протиставленні форм за вираженням ними ступеня вияву якісної ознаки. Ступені порівняння властиві тільки тим якісним прикметникам, що означають градуйовані, змінні щодо ступеня вияву ознаки.

Звичайний ступінь (прикметник із семою помірної ознаки) означає якісну ознаку предмета без порівняння з такими ж ознаками інших предметів (*вірний, корисний, малий*).

Вищий ступінь порівняння – називає якісну ознаку, яка виявляється більшою мірою, ніж позначувана формою звичайного ступеня (прикметника з семою помірної ознаки) (*тонкий – тонший, тихий – тихіший, ніжний – ніжніший*).

Найвищий ступінь порівняння називає максимально виявлену ознаку предмета, якою виділяється з-посеред інших предметів (*найкращий, найсміливіший, найрозумніший*).

Початкова прикметникова форма – форма називного відмінка однини чоловічого роду з закінченням *-ий (-ій)*. Форми жіночого і середнього роду мають закінчення *-а (-я), -е (-є)*.

Повна (членна) форма прикметника – це звичайна для сучасної української мови форма прикметників (*далекий, дрібний, зелений*).

Стягнені і нестягнені форми прикметників – це два морфологічних варіанти повних прикметників, протиставлювані за ознакою односкладовості (стягнені) – двоскладовості (нестягнені) закінчень. Це прикметникові форми називного і знахідного відмінків однини жіночого і середнього роду (*нов-а – нов-ая, нов-у – нов-ую, нов-е – нов-еє*) і множини (*нов-і – нов-ії*).

Нестягнені варіанти повних прикметників можливі лише в називному і знахідному відмінках однини та множини. В однині їх можуть мати тільки прикметники жіночого і середнього роду із закінченнями *-ая (-яя), -еє (-еє)* в називному відмінку, *-ую (-юю), -еє (-еє)* у знахідному відмінку (*великая, вечірняя, великеє, ранне, раннюю, великую*). Вживаються обмежено – переважно в народній творчості, а також у поетичній мові.

Стягнені варіанти повних прикметників є основною, загальноповживаною формою прикметників сучасної української мови.

Групи прикметників (твердий та м'який тип відмінювання) виділяються відповідно до твердості і м'якості кінцевих приголосних основи прикметників.

Твердий тип відмінювання прикметників – у називному відмінку однини мають закінчення *-ий* (чол. роду), *-а* (жін. роду), *-е* (середн. роду): *сучасний – сучасна – сучасне, милий – мила – миле*.

М'який тип відмінювання прикметників – у називному відмінку однини мають закінчення *-ій (-ій)* (чол. роду), *-я* (жін. роду), *-є* (середн. роду): *майбутній – майбутня – майбутнє, вечірній – вечірня – вечірнє*.

Мішана система відмінювання – складні прикметники з другою частиною *-лиций* (*білолиций, яснолиций* і под.), а також префіксальний прикметник *безлиций*.

Прикметники-компози утворюються способом осново- і словоскладання на базі трьох типів словосполучень: дієслова з іменником (*тихо віє – тиховійний*), іменника з прикметником (*білий сніг – білосніжний*), іменника з іменником (*ласти на ногах – ластоногий*).

Тема 4. ЧИСЛІВНИК (4 год.).

ПЛАН

1. Загальнокатегорійна характеристика числівника (лексичне значення, морфологічні ознаки, синтаксична функція).
2. Значеннєві розряди числівників:
 - означено-кількісні числівники;
 - неозначено-кількісні числівники.
3. Словозміна числівників (основні типи відмінювання).
4. Структурні розряди числівників (прості, складні і складені).
5. Сполучуваність числівників з іменниками.

Опорні поняття

Числівник – це повнозначна змінна частина мови, що означає кількість однорідних предметів, кількість частин від цілого предмета або абстрактно-математичну кількість.

Квантативна функція числівника – вживання числівника з іменниками, що позначають обчислювані предмети в широкому значенні цього поняття (*шість олівців, дванадцять столів, п'ятеро учнів*).

Нумеративна функція числівника полягає у вираженні абстрактно-математичних числових значень (*два, десять, сто, сорок*).

Іменники із кількісним значенням утворені від числівників за допомогою суфіксів (*двійка, п'ятірка, одиниця, шістка*), а також іменники, які виражають опредмечені кількості (*дюжина, сотня, пара*); еквіваленти дробових числівників (*половина, третина, чверть*).

Означено-кількісні числівники позначають точно визначену, фіксовану кількість одиниць, предметів або частин від цілого (*чотири, вісімнадцять, дві третіх*).

Власне кількісні числівники називають точно окреслене абстрактно-математичне число або кількість предметів у цілих одиницях (*один, п'ять, двісті*).

Збірні числівники – числові назви, що позначають кількість як неподільну, нечленовану сукупність істот або предметів, а також слова, що виражають парність (*обидва, троє, шестеро, обоє*).

Дробові числівники називають певну точно фіксовану кількість частин, виділених у складі цілого. Мішані кількісні сполучення, крім дробу, мають у своєму складі число цілих одиниць (*одна третя, чотири шостих, дві цілих три п'ятих*). За значенням до дробових зараховуються також числівники *півтора, півтори, півтораста*.

Неозначено-кількісні числівники вказують на невизначену, нефіксовану кількість;

становлять невелику групу слів – назв точно не визначених, узагальнено-кількісних понять: *багато, небагато, мало, немало, чимало, кілька, декілька, кільканадцять, кількадесят, стонадцять*. У ролі неозначено-кількісних числівників можуть виступати абстрактні іменники жіночого роду *безліч, сила, тьма* (у значенні „надзвичайно багато”), прислівники *достатньо, досить* (у значенні „стільки, скільки потрібно”), якщо вони вживаються при іменниках у формі родового відмінка (*безліч птахів, тьма народу*).

Прості числівники об'єднують у своєму складі непохідні (первинні) і похідні слова з однією основою: 1) назви чисел першого десятка; 2) назви чисел другого десятка; 3) назви десятків (*двадцять, тридцять, сорок*); 4) числівник *сто*; 5) збірні числівники та похідні від них типу *четвірко, трійко* тощо; 6) неозначено-кількісні числівники, крім *кількадесят, кількадесятеро*; 7) дробові числівники *півтора, півтори*.

Складні числівники – другу основу становлять числівники *десять* і *сто* у відповідних формах: 1) назви десятків у межах *п'ятдесят – дев'яносто*; 2) назви сотень (*двісті – дев'ятсот*); 3) дробовий числівник *півтора*; 4) неозначено-кількісні числівники *кількадесят, кількасот*.

Складені числівники – це аналітичні найменування, утворені з кількох простих і складних числівників (*п'ятсот п'ятдесят п'ять*). До складених належать також дробові числівники: *три цілих одна десята*.

Парадигма числівників *один, одна, одно (одне)* – відмінюються як займенники *той, та, те*.

Парадигма числівників *два, три, чотири* – морфологічні особливості словозміни полягають у пом'якшенні приголосних основи, крім форми *чотирма*.

Парадигма числівників *п'ять – двадцять, тридцять, п'ятдесят – вісімдесят* – у непрямих відмінках усі числівники цього типу відмінювання мають паралельні форми. У назвах десятків (*п'ятдесят – вісімдесят*) перша складова частина не зазнає ніяких змін при відмінюванні.

Парадигма числівників *сорок, дев'яносто, сто* – в усіх непрямих відмінках (крім знахідного, що збігається з називним) мають закінчення *-а*.

Парадигма числівників *двісті – дев'ятсот* – у назвах сотень відмінюються обидві складові частини.

Відмінювання складених числівників – всі компоненти відмінюються як відповідні прості або складні числівники.

Відмінювання дробових числівників – чисельник відмінюється як власне кількісний числівник, знаменник – як порядковий прикметник у множині.

Числівник *один (одна, одно)* узгоджується з іменником у роді, числі і відмінку (*один*

рік, одна надія, одно вікно).

Числівники два, три чотири – вживаються з іменниками у формі називного відмінка множини (*два олівці, три столи, чотири анкети*).

Числівники п'ять – десять, одинадцять – дев'ятнадцять, двадцять – дев'яносто, сто, двісті – дев'ятсот, а також складені числові назви, останнім компонентом яких є числівники **п'ять – дев'ять** – іменник уживається з такими числівниками у формі родового відмінка множини (*п'ять олівців, вісім років, сто сорок дев'ять сантиметрів*).

Збірні числівники двоє – десятеро, одинадцятро – дев'ятнадцятро, двадцятро, тридцятро – іменники вживаються з цими числівниками у формі родового відмінка множини (*троє хлоп'ят, п'ятро вікон*). Вживаються з назвами осіб чоловічої статі (*двоє знайомих*); не сполучаються із співвідносними однокореновими назвами осіб жіночої статі (*знайома* і под.), а також з іншими іменниками, що означають осіб жіночої статі (*мати, сестра, невістка* і под.); вільно вживаються з іменниками середнього роду (*двоє малят, семеро гусенят*) та з іменниками *вівці, гуси, коні, кури* і под., які мають відтінок збірності (*восьмеро гусей, трое курей*). При назвах неживих предметів збірні числівники можуть уживатися лише тоді, коли ці назви або є іменниками середнього роду, або іменниками *pluralia tantum* (*троє племен, четверо колицат, семеро дверей, десятеро саней*).

Неозначено-кількісні числівники вживаються з іменниками у формі родового відмінка множини (кілька тижнів, декілька слів). Числівники *багато, небагато, мало, немало, чимало* сполучаються з іменником у формі родового відмінка однини (*багато води, мало досвіду*) або множини (*багато знайомих, мало відвідувачів*).

Дробові числівники – при дробових числівниках іменник стоїть у родовому відмінку однини, тобто його відмінкова форма визначається не числівником, а словом частина, яке в числовому звороті пропускається: *одна третя (частина) зали, три четвертих (частини) кілометра*. Якщо до складу назви входять слова половина, чверть, то відмінкова форма іменника визначається числівником, який вказує на кількість цілих одиниць (*три з половиною кілограми, п'ять із чвертю кілометрів*). *Пів-* ототожнюється за функцією з префіксальними морфемами. Компонент *пів-*, ізольовано вживаний у конструкціях на позначення часу, кваліфікується також як числівник, що вимагає після себе форми родового відмінка однини іменників (*зустрілися о пів на восьму ранку*).

Числівники півтора, півтори вимагають після себе форми родового відмінка однини іменників (*півтора кілограма, півтори доби*). Числівник *півтора* сполучається з іменниками чоловічого і середнього роду, *півтори* – з іменниками жіночого роду.

Тема 5. ЗАЙМЕННИК (4 год.).

ПЛАН

1. Частиномовний статус займенника. Погляди провідних вітчизняних і зарубіжних мовознавців.
2. Розряди займенників за значенням: субстантивні, атрибутивні, субстантивно-атрибутивні.
3. Класифікація займенників за функцією.
4. Відмінювання займенників.
5. Явище прономіналізації як вид міжкатегоріальної транспозиції слів.

Опорні поняття

Займенник – частина мови, що вказує на предмет та його ознаки і представляє їх у специфічних формах роду, числа і відмінка.

Дейктична функція займенника (від гр. δέιξις – вказівка) – вказівна функція займенника, функція заміщення назв предметів, ознак і кількостей.

Субстантивні займенники – співвідносні з іменниками. До субстантивних належать особові займенники (власне особові та особово-вказівні), зворотний займенник *себе*.

Атрибутивні займенники – співвідносні з прикметниками. До атрибутивних належать вказівні, присвійні, означальні займенники. Змінюються за родами, числами і відмінками.

Субстантивно-атрибутивні – співвідносні з іменниками чи прикметниками. До субстантивно-атрибутивних належать питально-відносні, заперечні та неозначені займенники. Одні з них змінюються тільки за відмінками, інші за родами, числами і відмінками.

Особові займенники розподіляються на: а) власне особові (*я, ми, ти, ви*), які змінюються за числами, особами та відмінками; б) особово-вказівні (*він, вона, воно, вони*), змінюються за числами, особами, відмінками та родами у формі однини.

Зворотний займенник себе вказує на відношення виконавця (суб'єкта) дії до самого себе; вживається тільки у формах непрямих відмінків.

Присвійні займенники вказують на належність предмета особі (*мій, наш, твій, ваш, свій, їхній, його, її, їх*); змінюються за родами, числами та відмінками.

Вказівні займенники вказують на предмети, ознаки предметів, їх кількість (*цей (оцей), той (отой), такий (отакий)*); змінюються за родами, числами та відмінками.

Означальні займенники узагальнено вказують на ознаки предметів (*сам, самий, весь (увесь), всякий, кожний(кожен), інший*); змінюються за родами, числами та відмінками.

Питально-відносні займенники вживаються для оформлення запитання про осіб,

предмети, ознаки, а в структурі складнопідрядного речення є засобом синтаксичного зв'язку між головною і підрядною частинами (*хто, що, який, чий, котрий*). Займенники *хто, що* змінюються тільки за відмінками, а займенники *який, чий, котрий* – за родами, числами та відмінками.

Заперечні займенники вказують на відсутність предметів, ознак та кількостей (*ніхто, ніщо, ніякий, нічий, жодний (жоден)*). Займенники *ніхто, ніщо* змінюються за відмінками, а займенники *ніякий, нічий, жоден (жодний)* – за родами, числами та відмінками.

Неозначені займенники вказують на невизначеність особи, предмета, якості (*абихто, абищо, дехто, дещо, хто-небудь, що-небудь, казна-хто, казна-що, хтозна-хто, хтозна-що, хтось, щось*). Вони змінюються за відмінками. Займенники *абиякий, деякий, дечий, який-небудь, чий-небудь, казна-який, хтозна-який, хтозна-чий, якийсь, чийсь, котрийсь* змінюються за родами, числами та відмінками.

Парадигма займенників (відмінювання займенників) співвідносна з парадигмою іменників, прикметників. Парадигма кожного розряду займенників визначається парадигмою тих частин мови, з якими вони співвідносяться.

Змістовий модуль 2.

ДІЄСЛОВО. ПРИСЛІВНИК. СЛУЖБОВІ СЛОВА. ВИГУК.

Тема 1. ДІЄСЛОВО (8 год.).

ПЛАН

1. Загальнокатегорійна характеристика дієслова (лексичне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль).
2. Система дієслівних форм (*verbum finitum* та нефінітні форми).
3. Інфінітив дієслова (неозначена форма).
4. Дві основи дієслова (основа інфінітива й основа теперішнього часу).
5. Класи дієслів. Атематичні дієслова.
6. Загальнодієслівні граматичні категорії:
 - граматична категорія виду;
 - граматична категорія перехідності/неперехідності;
 - граматична категорія стану.
7. Граматична категорія способу:

- індикатив, його інваріантне та варіантні значення, форми вираження;
 - імператив, його значення та форми вираження;
 - кон'юнктив, його значення та форми вираження;
8. Граматична категорія часу:
- форми теперішнього часу (абсолютне й відносне значення; спосіб творення);
 - минулий час (перфектне й аористичне значення; творення форм власне минулого й давноминулого часу);
 - форми майбутнього часу (абсолютне й відносне значення; творення простої, складної та складеної форм).
9. Граматична категорія особи (інваріантне та варіантне значення):
- дієслова повної та неповної особової парадигми;
 - безособові дієслова.
10. Дієприкметник як особлива форма дієслова:
- загальна характеристика дієприкметника, творення та особливості функціонування;
 - дієслівні форми на -но, -то.
11. Дієприслівник як форма дієслова:
- загальна характеристика дієприслівників;
 - творення дієприслівників теперішнього і минулого часу.

Опорні поняття

Дієслово – самостійна повнозначна частина мови, яка має категоріальне значення процесуальної ознаки і виражає його у граматичних категоріях виду, стану, способу, часу, особи, а також числа і роду.

Дієвідмінюваними є дієслівні форми, які змінюються за *особами, числами, родами, часом і способом*.

Недієвідмінюваними є форми *інфінітива, дієприкметника, дієприслівника*.

Інфінітив (лат. *infinitivus* – неозначений) – це початкова форма дієслова (неозначена форма), що виражає дію узагальнено, безвідносно до особи, способу, числа і роду.

Основа інфінітива визначається шляхом відокремлення суфікса *-ти* від неозначеної форми дієслова: *чита-ти, писа-ти, розумі-ти, дума-ти, виклада-ти, зафіксува-ти, малюва-ти*.

Основа теперішнього часу визначається шляхом відокремлення закінчення в дієслівній формі третьої особи множини теперішнього часу: *пиш-уть, читай-уть, ход-ять, нес-уть, нос-ять*.

Класи дієслів – парадигматичні типи, у які групуються дієслова за співвідносністю класифікаційних (тематичних) суфіксів інфінітива та теперішнього часу, фактично основ інфінітива та теперішнього часу.

Загальнодієслівними вважаються **категорії виду, перехідності / неперехідності і стану**. Категорії виду і стану властиві абсолютно всім дієслівним формам.

Граматичні категорії способу, часу, особи, числа, роду властиві тільки для дієвідмінюваних форм.

Граматична категорія виду реалізує відношення дії до її внутрішньої межі.

Доконаний вид виражає дію, що досягла своєї межі, реалізувалась, а значить, завершилась, вичерпалась (*зварити, вирости, виконати, назвати, переписати*).

Недоконаний вид виражає дію, що не досягла своєї межі, перебуває у розвитку (*варити, рости, виконувати, називати, переписувати*).

Видова пара, або видова кореляція – опозиція форм доконаного й недоконаного виду (*допомогти – допомагати; шукати – знайти*).

Перфективні видові пари утворюються шляхом приєднання префікса до непрефіксованої початкової форми недоконаного виду: *робити – зробити; сідлати – осідлати*.

Граматикалізованими є префікси, які не вносять нового лексичного значення у дієслівну лексику при утворенні видової пари.

Неграматикалізованими є префікси, що утворюють нове слово: *говорити – наговорити, переговорити, договорити*.

Імперфективні видові пари утворюються шляхом додавання суфікса до форми доконаного виду із семантично значущим префіксом з метою утворення доконаного виду від недоконаного: *засіяти – засівати; розвантажити – розвантажувати*.

Двовидові дієслова – одна і та сама форма має значення і доконаного, і недоконаного виду залежно від контексту: *організувати, атакувати, адресувати, розслідувати*.

Одновидові дієслова – це дієслова, що не мають співвідносної форми протилежного виду.

Одновидові дієслова недоконаного виду (*imperfectiva tantum*), здебільшого непрефіксовані, означають дію, безвідносну щодо досягнення мети: *біліти, виднітися, мріяти, бігати* тощо.

Одновидові дієслова доконаного виду (*perfectiva tantum*), здебільшого префіксовані, означають дію, яка не мислиться у триванні і розвитку: *заморгати, затрептіти, відхвилюватися, попросидіти, порозбігатися* тощо.

Граматична категорія перехідності/неперехідності виражає відношення дії до об'єкта. Дія, перебіг якої потребує об'єкта, буде *перехідною*, а дієслово, що її називає, – **перехідним** (*будувати, фарбувати, зичити*); дія, перебіг якої не потребує об'єкта, буде *неперехідною*, а дієслово, що її називає, – **неперехідним** (*цвісти, мерзнути, мовчати*).

Стан – граматична категорія дієслова, якою передаються взаємовідношення суб'єкта й об'єкта в процесі виконання дії.

Форма активного стану позначає дію, що залежить від суб'єкта і реалізується на залежному від неї об'єкті (*Вітер колише жита*).

Форма пасивного стану позначає дію, що залежить від об'єкта і викликає певний стан залежного від неї суб'єкта (*Жита колихаються вітром*).

Дієслова зворотно-середнього стану становлять окрему групу дієслів, у яких діюча особа є одночасно й предметом, на який спрямована дія.

Власне-зворотні дієслова виражають дію, спрямовану на діяча: *умиватися, одягатися, взуватися*.

Взаємно-зворотні дієслова означають дію, виконувану двома чи кількома особами, кожна з яких одночасно є суб'єктом і об'єктом: *листуватися, сперечатися, змагатися*.

Непрямо-зворотні дієслова передають дію, здійснювану у власних інтересах; об'єкт дії виступає у функції непрямого додатка або й зовсім відсутній: *будуватися, запасатися*.

Загально-зворотні дієслова виражають внутрішній стан людини, її настрій: *журитися, гніватися, хвилюватися*.

Безоб'єктно-зворотні дієслова означають дію як постійно властиву діючій особі: *собака кусається, кішка дряпається, кропива жалиться*.

Граматична категорія способу виражає відношення дії до дійсності. Дія, названа дієсловом, може бути *реально існуючою*, фактом дійсності, та *ірреальною*, неіснуючою, бажаною чи можливою за певних умов. Граматична категорія **способу** має три граматичні значення – *дійсного, наказового та умовного*.

Дійсний спосіб (індикатив) означає дію, що знаходиться у відповідності з дійсністю, тобто дію, яку мовець сприймає як таку, що справді відбувається, відбувалась чи буде відбуватися (*погодився, погоджується, погодиться*).

Наказовий спосіб (імператив) виражає суб'єктивну дію з модальними значеннями наказу, заклику, поради, спонування (*рушаймо, вийди, повідомте*).

Умовний спосіб (кон'юнктив) виражає гіпотетичну дію, можливу, бажану (*знайшов би, відповідали б, мріяла б*).

Спонукальний спосіб передає послаблене значення апелятивності, за якого мовець свідомо відмовляється від обов'язкового виконання дії; за змістом і формою являє собою поєднання наказового та умовного способів (*підвіз би, поклопоталися б*).

Бажальний спосіб базується на волевиявленні мовця, спрямованого до самого себе або до третіх осіб (*хай би вирішила, хотів би розповісти*).

Граматична категорія часу виражає перебіг дії в певних часових межах, а саме – відношення процесуальної ознаки до моменту мовлення, реалізується у формах теперішнього, минулого й майбутнього часу.

Момент мовлення – це абстрактна граматична точка відліку, що є часовим орієнтиром здійснення процесу.

Абсолютне часове значення – якщо дія і акт мовлення співвідносні, розташовані в одній точці (теперішній час) чи на одній лінії (минулий та майбутній часи).

Відносне часове значення – якщо дія і акт мовлення не співвідносні, знаходяться у різних площинах (скажімо, форма теперішнього часу, а значення майбутнього чи минулого).

Теперішній час – форма граматичної категорії часу дієслова, прямим (інваріантним) значенням якої є віднесення часу дії або стану до моменту мовлення (*читаю, розмовляю, сумую*).

Минулий час – це форма граматичної категорії часу дієслова, прямим закінченням якої є вказівка, що дія або стан відбувалися або відбулися до моменту мовлення (*зупинилися, згадав, співали*).

Майбутній час – це форма граматичної категорії часу дієслова, прямим значенням якої є віднесення дії або стану до часу, який настає після моменту мовлення (*зроблю, робитиму, наклею, буду клеїти* тощо).

Граматична категорія особи дієслова виражає відношення дії до діяча. У межах цієї категорії нараховуються три граматичних протиставлення, що зумовлюють виділення трьох граматичних значень – значення 1-ї, 2-ї та 3-ї особи.

Безособове дієслово – дієслово, що позначає дію, не пов'язану з будь-якою особою-діячем: *світає, морозить, дощить*.

Особове дієслово – дієслово, яке позначає дію чи стан, що передбачає виконання дії, і змінюється за особами: *мріяти – мрію, мрієш, мріють* й ін.

Дієприкметник – нефінітна форма дієслова, що позначає дію або стан як реалізовану в часі ознаку особи або предмета. Дієприкметник поєднує в собі ознаки дієслова й прикметника. Як дієслівному утворенню, йому властиві категорії *виду, стану й часу*. Він має здатність керувати іменником і мати при собі пояснювальні якісні прислівники. Прикметникові ознаки: наявність категорії *роду, числа і відмінка*, залежних від іменника.

Активні дієприкметники позначають ознаку за діючою особою або предметом (*догораючий, посивілий, замерзлий*).

Пасивні дієприкметники виражають ознаку відповідно до тієї дії, яка поширюється на об'єкт (особу або предмет) (*змелений, сплетений, оновлений*).

Ад'єктивація – вид міжкатегоріальної транспозиції слів, при якій дієприкметник втрачає дієслівні граматичні категорії й переходить до лексико-граматичного класу прикметників: *зрілий, загорілий, пекучий, невловимий*.

Дієслівні форми на -но, -то – це морфологізовані короткі дієприкметники середнього роду з колишнім закінченням **-о**, в результаті втрати якого форми середнього роду опинилися поза парадигматичними зв'язками з формами чоловічого й жіночого роду, а також відмінковими формами однини і множини (*вирішено, видано, вишито*).

Дієприслівник – нефінітна форма дієслова, яка позначає дію або стан як ознаку іншої дії або стану, зберігаючи дієслівні морфологічні категорії виду і часу (*милуючись, принісши, виконуючи*).

Адвербіалізація – вид міжкатегоріальної транспозиції слів, при якій дієприслівник втрачає дієслівні ознаки й переходить до лексико-граматичного класу прислівників.

Тема 2. ПРИСЛІВНИК (4 ГОД).

ПЛАН

1. Загальнокатегорійна характеристика прислівника:
 - власне прислівники;
 - займенникові прислівники.
2. Значеннєві розряди прислівників (семантико-синтаксичні групи):
 - означальні прислівники;
 - обставинні прислівники;
 - предикативні й модальні прислівники.

Опорні поняття

Прислівник – це повнозначна незмінювана частина мови, що виражає ознаку дії, стану чи ознаку якості або предмета.

Значеннєві розряди прислівників (семантико-синтаксичні групи прислівників): означальні (або обставинно-атрибутивні) і обставинні (або власне обставинні).

Означальні прислівники: якісно-означальні (як?): *голосно, весело, бездоганно*; міри або ступеня (якою мірою? скільки? скільки разів?): *вщент, досхоchu, трохи, мало, дуже, ледве* та ін.;

способу дії (як? яким чином?): *босоніж, жартома, наосліп* і под.; порівняльно-уподібнювальні (як?): *по-вовчи, по-літньому, ластівкою, зозулею* тощо.

Обставинні прислівники: прислівники місця (*навколо, далеко, вгору*); прислівники часу (*вчора, взимку, зранку, довіку*); прислівники мети (*навмисно, наперекір, навіщо*); прислівники причини (*спросоння, спересердя, здуру, зоналу*); допустові прислівники (*наперекір, всупереч*).

Предикативні прислівники позначають стан навколишнього середовища (*холодно, вітряно, тепло, похмуро*), фізичного стану істот (*приємно, гірко, соромно, боляче*), модальну оцінку дії з погляду необхідності (*потрібно, треба, обов'язково, необхідно*) тощо.

Модальні прислівники належать не до якогось певного слова, а до всього висловлювання (речення), виражаючи впевненість / невпевненість, імовірність, припущення (*безумовно, певне, звичайно, можливо, безперечно, мабуть, зрештою*).

Займенникові прислівники вказують на ту або ту ознаку, не називаючи її, займають придієслівну позицію або слугують засобом синтаксичного зв'язку в складнопідрядних реченнях. Вони поділяються на окремі групи: просторові займенникові прислівники (*там, тут, скрізь, десь, де-не-де, ніде, куди, звідси*), займенникові прислівники часу (*тоді, завжди, деколи, інколи, відтоді, дотепер*), атрибутивно-вказівні (*так, абияк, всяк(о), інакше*), займенникові кількісні прислівники (*стільки, скільки, настільки, наскільки*), питальні займенникові прислівники (*як? де? куди? коли? навіщо?*), відносні займенникові прислівники (*де, куди, коли*).

Тема 3. ПРИЙМЕННИК (2 год.)

ПЛАН

1. Основні підходи до визначення статусу прийменника.
2. Прийменникові семантико-граматичні позиції.
3. Первинні й вторинні прийменники.
4. Семантичні типи прийменників.

Опорні поняття

Прийменник – службова частина мови, яка разом з непрямыми відмінками виражає залежність одного повнозначного слова від іншого у словосполученні й реченні.

Позиції, у яких може виступати **прийменник** щодо частин мови: присубстантивній (*в кімнаті було затишно, з ранку до вечора, після дощу*), післядієслівній (*вдуматися в слово, готуватися до іспитів, відмовлятися від пропозиції*) і принумеральній (*біля шести кілограмів, близько двох тисяч*).

Первинні прийменники є непохідними: *в, на, з, між, без, до, над, при*.

Первинні (складні) прийменники утворені поєднанням двох або трьох первинних з генетичного боку, але нерозкладних у граматичній системі української мови без втрати їх семантико-граматичної функції прийменників: *з-за, з-над, з-під, з-поза, з-поміж, з-понад, з-поперед, з-понад, з-посеред, з-проміж, понад, посеред, понід*.

Вторинні прийменники походять від морфологізованих або аналітичних прислівників чи іменників (*близько, зверху, кругом, навколо, обабіч, край, шляхом* тощо).

Семантичні типи прийменників: 1) просторові виражають місце розташування предметів або напрямок переміщення (*біля, в, з-над, поряд, поза* тощо); 2) темпоральні виражають час та межі тривання дії (*о, в, через, від, до* тощо); 3) логічні виражають відношення причини, мети, умови, допустові (*у зв'язку з, для, в ім'я, з метою, при умові, в інтересах, всупереч* тощо).

Тема 4. СПОЛУЧНИК (2 год.)

ПЛАН

1. Основні підходи до визначення статусу сполучника.
2. Первинні й вторинні сполучники.
3. Граматичні значення сполучників.
4. Групи сполучників за способом їх уживання.
5. Сполучники і сполучні слова.

Опорні поняття

Сполучник – службова частина мови, яка виражає синтаксичний зв'язок між членами речення та предикативними частинами складного речення.

Первинними вважаються сполучники, які не мають у сучасній українській літературній мові співвідносних повнозначних слів і не членуються на морфеми (*а, але, та, бо, і (й), чи*).

Вторинні сполучники утворилися від інших частин мови шляхом злиття двох слів (займенник, прислівник + прийменник, частка): *якщо, якби, проте, щоб* та поєднанням деяких повнозначних слів з прийменниками, сполучниками та частками: *тому що, через те що, для того щоб, з того часу як, після того як, до того як, подібно до того як, незважаючи на те що* тощо.

Сурядні сполучники з'єднують між собою незалежні слова (однорідні члени речення) або незалежні одна від одної частини складного речення (сурядні речення). Сурядні сполучники

за характером вираження смислових зв'язків між словами або реченнями поділяються на єднальні (*і, й, та*), протиставні (*а, але, проте, однак*), зіставний (*а*), розділові (*або, чи, то...то*), градаційні (*а навіть, а до того ж, не тільки..., а (але)*), приєднувальні (*і навіть, а й, та ще й*), пояснювально-уточнюючі (*або, тобто, а саме*).

Підрядні сполучники поєднують нерівноправні частини складнопідрядного речення і виражають такі семантико-синтаксичні відношення: причинові (*тому що, бо, через те що*), наслідкові (*так що*), просторово-локальні (*де, куди, звідки*), часові (*коли, поки, відтоді як, до того як*), умовні (*якщо, якби, коли б*), цільові (*щоб, для того щоб*), порівняльні (*як, мов, немов, наче*), з'ясувально-об'єктні (*що, щоб, хто*) й означальні (*що, який, чий*).

За способом вживання сполучники поділяються на три групи: одиничні (*і, а, але, та*); повторювані (*ні...ні, то...то, чи...чи*); парні (*якщо... то, хоч... але, не лише... а й*).

Сполучні слова – це повнозначні частини мови: відносні займенники *хто, що, який, чий, котрий, скільки* і прислівники *де, куди, звідки, куди, коли, як, навіщо*. Як повнозначні частини мови сполучні слова – завжди члени речення (головні і другорядні) підрядних речень.

Тема 5. ЧАСТКА (2 год.)

ПЛАН

1. Лінгвістичний статус частки.
2. Структурні різновиди часток.
3. Склад часток за походженням.
4. Функціональні різновиди часток.

Опорні поняття

Частки – це службові слова, які надають додаткових семантичних відтінків певній морфологічній або синтаксичній одиниці.

Прості – це частки елементарної структури: *б, би, же (ж), не, ні, ну, хай, бо*.

Складені частки являють собою аналітичні єдності: *хай би, хоч би, далеко ж, всього-на-всього, до того (ж)* тощо.

Первинні частки, які не співвідносяться зі словами інших класів: *би, ж (же), ні, не, хай, ну*.

Вторинні (похідні) частки утворилися внаслідок функціональної транспозиції слів: утворення вторинних часток відбувається шляхом партикуляції (від лат. *particula* – частка): *ось, зовсім, однак, що, собі, це*.

Функціональні різновиди часток: формотворчі, заперечні, стверджувальні, питальні, модальні, вказівні.

Формотворчі частки *хай (нехай), би (б)* беруть участь при творенні аналітичних форм умовного й наказового способів.

Заперечні частки *не, ні, ані* спрямовані на відмежовування від якого-небудь факту чи явища, що не відповідає дійсності.

Стверджувальні частки *так, еге, егеж, атож, аякже* стверджують висловлену думку, вказують на наявність якого-небудь факту чи явища дійсності.

Питальні частки *чи (чи ж, чи не), хіба (хіба ж), невже (невже ж)* надають реченню питального відтінку.

Модальні частки мають широкий діапазон значень: припущення, сумнівів щодо вірогідності повідомлюваного (*мов, мовби, немов, мовляв, наче, неначе, ніби, наврод чи тощо*), підсилення, увиразнення (*і, та, так, аж, уже, ще, же (ж), бо, саме, справді, власне, просто, прямо, точно, куди, собі, тобі, воно тощо*), волевиявлення, спонування до дії (*давай, давайте, годі, ну, так, бодай*), переповідності, встановлення зв'язку повідомлення з його джерелом: (*мов, мовляв тощо*).

Вказівні частки *ось, осьде, он, онде, то, ото, це, оце, ген* вказують на різні предмети і явища, підкреслюючи їхнє смислове значення.

Тема 6. ВИГУК (2 год.)

ПЛАН

1. Проблема статусу вигука у теоретичному мовознавстві.
2. Структура вигуків.
3. Розряди вигуків.
4. Звуконаслідувальні слова.
5. Правопис вигуків. Розділові знаки при вигуках.

Опорні поняття

Вигуки – це особливий розряд слів, що не мають номінативної функції, не служать для граматичного зв'язку між словами, а безпосередньо виражають різні емоції й волевиявлення.

Первинні вигуки – це ті, які не співвідносяться з іншими частинами мови (*о! е! ох! ого! ой!* тощо).

Вторинні вигуки утворюються шляхом **інтер'єктивації** (від лат. *interjektio* – уведення, вставка) іменників (*матінко, лишенько, Боже*), дієслів (*даруйте, прощайте*), займенників (*щого, оце так*) тощо.

Емоційні вигуки передають радість, захоплення, сум, горе, зневагу, огиду, докір, обурення тощо (*а! о! ох! ой!*).

Наказово-спонукальні (імперативні) вигуки виражають наказ, вимогу виконати якусь дію (*годі! геть! марш!*).

Спонукальні вигуки спонукають до якоїсь дії (*нумо! ану! ну! шабаш! шши!*).

Апелятивні вигуки можна розподілити на дві підгрупи: *вокативні* й *етикетні*.

Вокативні вигуки привертають чийось увагу, з їх допомогою прикликають або відганяють домашніх тварин (*гей! гов! агей!* – чисто апелятивні; *киць-киць-киць! цін-ціп-ціп!* – вокативні).

Етикетні вигуки виражають привітання, подяку, пробачення, просьбу тощо (*добридень! здрастуй! доброго здоров'я! на добраніч! пробачте! даруйте! спасибі! вибачте!*).

Звуконаслідувальні слова виражають умовну імітацію звуків навколишнього середовища засобами мови; характеризуються значною довільністю мовця, що зумовлюються його акустичними та артикуляційними можливостями, а також образним звукосприйманням і звуковідтворенням (*ку-ку, ге-ге, бах, клац, трісь*).

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

Змістовий модуль 1.

Заняття № 1

Тема: ГРАМАТИКА. ОСНОВНІ ГРАМАТИЧНІ ПОНЯТТЯ

I. Питання для самоконтролю.

1. Що є предметом вивчення морфології? Яке місце посідає морфологія у науці про будову мови?
2. Що являє собою граматичне значення слова?
3. У чому полягає відмінність між реляційним і дериваційним граматичним значенням?

4. Які є способи й засоби вираження граматичного значення?
У чому полягає сутність граматичної форми слова?
5. Що таке граматична категорія? У чому виявляється її узагальнювальний характер?
6. Які погляди на частини мови і принципи їх виділення відомі в сучасному мовознавстві?
7. Чому «Граматика української мови. Морфологія», 1993 р. не надає займенникові статусу самостійної частини мови?
8. Якими є критерії розподілу слів на окремі лексико-граматичні розряди?
9. Назвіть основні різновиди міжкатегоріальної транспозиції слів, ілюструючи прикладами.

II. Практичні завдання.

1. Визначте в тексті повнозначні й неповнозначні слова. З'ясуйте лексичні і граматичні значення повнозначних слів.

Кожна людина мусить писати так само добре, як і говорити. Мова, писемна чи усна, характеризує її більше, ніж навіть її зовнішність або вміння поводитись. У мові відбивається інтелігентність людини, її вміння точно і правильно мислити, її повага до інших, її охайність у широкому розумінні цього слова (Д. Лихачов).

2. Визначте способи й засоби вираження граматичних значень слів у поданих реченнях.

Життя Шевченка, від початку й до кінця, – це сумна, високохудожня пісня (Л. Жемчужников). Відомо, що мова кожного народу – явище давнє, її коріння сягає у доісторичні часи (Г. Нудьга). Підеш тією стежкою, глянеш кругом себе і скрізь бачиш зелене-зелене море верб, садків, конопель, соняшників, кукурудзи та густої осоки (І. Нечуй-Левицький). Життя нашого поета таке дивне, що, слухаючи про нього, можна було б сказати, що це легенда, коли б усе те діялось не перед нашими очима (С. Васильченко). Як сонце, перейти хотів би я по світі, щоб з успіхом зайти за мідний небосхил (М. Рильський). Тягучий-тягучий крик і стогін торкнувся вуха, а Андрій нашорошився, не розплющуючи очей, – сон спурхнув геть, сполоханий (І. Багряний). Життя прожити – не поле перейти (Прислів'я). Найгеніальніший драматург не здатний вимислити більш гострі, неймовірні, але жахливо правдиві колізії, аніж ті, що є канвою біографії Шевченкової (З газети).

3. Які граматичні категорії можна виявити в таких парах слів:

Мріяв – мріяла – мріяло; ві́сипати – висипа́ти; думаю – думай – думав би; намалюю – намалюємо; приказка – приказки – приказці; бажуючий – бажаний; кажучи – сказавши.

4. Проаналізуйте уривки за частиномовною належністю слів; поясніть, за якими ознаками кожне зі слів належить до тієї чи іншої частини мови.

Український рушник пройшов крізь віки й нині символізує чистоту почуттів, глибину безмежної любові до своїх дітей, до всіх, хто не черствіє душею, він щиро простелений близьким і далеким друзям, гостям (З газети).

*Пустельна паща неба спить,
Вже виссавши всі соки літа,
Земля, дощами не полита,
В останнім полум'ї тремтить (Є. Маланюк).*

5. Проаналізуйте іменники, прикметники й дієслова за наявністю в них граматичних категорій.

*Моя любов – мов білий лебідь,
Черкала в хвилях срібний шлях
І вмить, з нечутним співом серця,
Завмерла в мене на руках.
Моя любов – мов промінь сонця,
Жагуча спека на пісках,
Пекучий жар, що й сам згорає
На спалених моїх устах.
Моя любов – мов сонна мрія,
Така чарівна в юних снах...
Згорів мій сон, погасло сонце,
В моїх руках убитий птах (В. Кобилянський).*

6. Випишіть із художньої літератури 5–6 речень з різними видами міжкатегоріальної транспозиції слів: субстантивация, ад'ективация, прономіналізація.

Заняття № 2

Тема: ІМЕННИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ.

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ ІМЕННИКІВ

I. Питання для самоконтролю.

1. У чому виявляється лексичне значення, морфологічні ознаки й синтаксичні функції

- іменника?
2. Як розглядається поняття «предметності» у мовознавчій літературі?
 3. У чому ви вбачаєте різницю між лексико-граматичними і граматичними категоріями іменника?
 4. За якими ознаками, на вашу думку, виділяються лексико-граматичні категорії?
 5. З'ясуйте суть лексико-граматичної категорії власних і загальних назв. У чому полягає семантична і граматична диференціація між онімами й апеллятивами?
 6. Схарактеризуйте категорію істот і неістот. Який граматичний критерій їх розмежування? Чи завжди граматичне поняття назв істот відповідає нашому уявленню про живе в природі?
 7. Як розрізняються дискретні й недискретні назви? Які граматичні властивості характерні для недискретних назв?
 8. Визначте семантичні і граматичні ознаки збірних іменників. У чому полягає суть інших іменників, крім збірних, із семою «сукупності»?
 9. Які ознаки характерні для іменників з конкретним і абстрактним значенням? Чи існують взаємопереходи між цими двома класами?
 10. Які ще, окрім названих, лексико-граматичні категорії іменника розглядаються в сучасній фаховій літературі?

II. Практичні завдання.

1. У поданих реченнях підкресліть іменники. Визначте їх лексико-граматичні категорії.

Восени в степу тривожно шамотить сухим гіллям кукурудза, – цілі поля рівних, жовтих стовбурів, ніби хтось, крадучись, розсуває її обвислий лист (В. Підмогильний). *Україна – це тихі води і ясні зорі, зелені сади, білі хати, лани золотої пшениці, медовії та молочні ріки...* (С. Васильченко). *Мова – специфічне і надзвичайно складне суспільне явище, могутній засіб вираження багатогранної діяльності людей* (І. Матвіяс). *Хлопці збирали овець в отару, гнали до села* (Панас Мирний). *Другої неділі заплітає Тетяна задумливо чорне шовкове волосся і, як тиждень назад, завітчується знов червоними маками і йде до Маври* (О. Кобилянська).

2. З якою метою вжиті іменники-власні назви у поданих прислів'ях?

Язык до Києва доведе.

І у Відні люди бідні.

Від Києва до Кракова всюди люди однакові.

Пропав, як швед під Полтавою.

Якщо Афіни плачуть, то Спарта не сміється.

І у Львові не всі здорові.

3. Розподіліть подані іменники, власні назви, на певні підгрупи: антропоніми, топоніми, зооніми, астроніми. У чому проявляється специфіка онімів на відміну від апелятивів?

Дніпро, Санкт-Петербург, Тянь-Шань, о. Нова Земля, Олеся, Юпітер, Тарас Шевченко, Марс, Панас Мирний, оз. Балхаш, Лев, Кавказ, Гнідий, Рябко, Нептун.

4. Подані іменники поставте у формах Н., Р. і З. відмінків множини. Визначте, які з них відмінюються як іменники-назви категорії істот, а які – неістот.

Натовп, юнак, студент, народ, покійник, загін, русалка, бактерія, жіноцтво, стадо, мавка, Зевс, переможець, кіт, домовик, учень, брат, лялька.

5. Серед поданих іменників виділіть недискретні і введіть їх у речення або словосполучення. З'ясуйте семантичну і граматичну природу недискретних іменників.

Комісія, зграя, зернина, парфуми, гарбузиння, вершки, ячмінь, дубняк, маковиння, апаратура, срібло, літо, кілограм, бузина.

6. Доберіть до іменників, поданих у формі множини, збірні іменники. Введіть їх у речення, виділіть суфікси збірних іменників.

Сливи, мухи, дуби, ворони, селяни, апарати, професори, студенти, жінки, ломаки, буряки, листки, колоски, малюки.

7. Визначте іменники з конкретним та абстрактним значенням. Вкажіть на їх граматичні особливості.

Фантазія, книга, думка, дощ, фабрика, місто, сіль, висновок, обов'язок, берег, страх, висота, олівець, тиждень, ранок, процес, метод, функція, сум, Буг, сумління.

8. Чому в тексті значна кількість абстрактних іменників? Який стиль презентує цей вірш?

У слова свої закони вічно мінливого руху,

У слова свої ознаки світла, тепла, ваги.

Слово – клітина мислі, артерія сили духу.

Тільки воно єднає різні людські береги.

Слово плоти в'язало, перші здіймало вітрила.

І термоядерна бомба – слова разючого плід.

Тільки у слові – мама.

Влюбому слові – мила

Чує своє безсмертя наш балакучий світ (П. Воронько).

9. Прочитайте крилаті вислови. Які тематичні рубрики вони репрезентують? Які лексико-граматичні категорії іменника тут представлені?

Герой – це людина, яка знає, що є блага, дорожчі за життя; людина, яка присвятила своє життя служінню державі, себе одну – служінню багатьом (Готхольд Ефраїм Лессінг). Герой – це той, хто творить життя всупереч смерті, хто перемагає смерть (Максим Горький). Герой не хоробріший за звичайну людину, але зберігає хоробрість на п'ять хвилин довше (Ральф Уолдо Емерсон). Герой робить те, що можна зробити. Інші цього не роблять (Ромен Ролан). Герой, якщо він дійсний герой, завжди сам по собі. Одна справа герой, інша – слуга (Сальвадор Далі). Добро втратиш – не багато втратиш, честь утратиш – багато втратиш, мужність утратиш – усіх утратиш (Йоганн Вольфганг Гете). Коли хоробрість веде, щастя її супроводжує (Марк Тулій Цицерон). Мужність – страж і опора всіх інших чеснот, і той, хто позбавлений мужності, навряд чи може бути твердим у виконанні боргу і виявити всі якості істинно гідної людини (Джон Локк). Мужність робить незначними удари долі (Демокрит). Мужність росте з небезпекою: чим тугіше приходиться, тим більше сил (Йоган Фрідріх Шиллер). Мужність складається не в тому, щоб перебороти небезпеку, а в тому, щоб зустрічати її з відкритими очима (Іоанн Пауль Ріхтер). На себе надія – підстава хоробрості (Олександр Суворов). Тільки герой знаходить мужність додержуватися своєї долі (Герман Гессе). У мужності два головних вияви: презирство до смерті і презирство до болю (Марк Тулій Цицерон). Хто осмислено спрямовується заради добра в небезпеку і не боїться її, той мужній, і в цьому мужність (Арістотель). Хто повний милосердя, неодмінно має мужність (Конфуцій). Цивільна мужність і мужність військова виникають з одного початку (Оноре де Бальзак). Кращий спосіб зробити дітей хорошими – це зробити їх щасливими (Оскар Уайльд). Найбільша помилка, якої припускаються у вихованні, – не привчають юнацтво до самостійного міркування (Готхольд Ефраїм Лессінг). Плакайте дітей ваших у добродійності: тільки вона одна й може дати щастя (Людвіг Бетховен). Розірвану сорочку можна швидко зашити, але брутальні слова непоправно розбивають серце дитини (Генрі Лонгфелло). Усі батьки хочуть, щоб їхні діти здійснили те, що не вдалося їм самим (Йоганн Вольфганг Гете). Усе моральне виховання дітей зводиться до хорошого прикладу. Живіть добре або хоч намагайтеся жити добре і ви мірою вашого успіху в житті добре виховате дітей (Лев Толстой).

Заняття № 3

Тема: ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ ІМЕННИКА

I. Питання для самоконтролю.

1. Які граматичні категорії властиві іменникам української мови?
2. Як визначити належність іменника до певного роду?
3. Що являють собою іменники лексичного роду? Що являють собою іменники парного роду – члени бінарної опозиції?
4. Які іменники належать до семантико-граматичного роду?
5. З'ясуйте сутність іменників спільного роду. У чому різниця і що є спільного між маскулізмами й фемінативами?
6. Як розглядається родова належність іменників *маля, дитина, немовля, ведмежа, лисеня, вовчєня* і под. в українській мові? А як вважаєте ви?
7. У чому виявляється специфіка іменників подвійного роду?
8. Як визначається рід іменників-інонімів?
9. Як визначається рід абревіатур – відмінюваних і невідмінюваних?
10. Яким способом можна визначити рід іменників – назв предметів, явищ, понять?
11. Що являє собою граматична категорія числа? Які грамеми вона підпорядковує?
12. Які залишки двоїни збереглися в сучасній українській літературній мові?
13. На які семантичні підгрупи поділяються іменники *singularia tantum*?
14. Які є семантичні підгрупи іменників *pluralia tantum*?
15. У чому полягає сутність граматичної категорії відмінка? Які грамеми створюють цю категорію?
16. Чому називний і знахідний відмінки вважаються ядровими у відмінковій системі?
17. Назвіть основні функції відмінків на семантико-синтаксичному й синтаксичному рівнях.
18. Як розглядається вокатив у сучасній українській мові?
19. Що являє собою транспозиція відмінкових форм? Які відмінки можуть виконувати транспозиційні функції?

II. Практичні завдання.

1. Визначте рід іменників. Чим зумовлена належність того чи того іменника до певного роду?

Батько – мати, зять – невістка, онук – онука, поет – поетеса, дядько – тітка, свекор – свекруха, бик – корова, півень – курка, вовк – вовчиця, гусак – гуска, інженер, директор, геній, педагог, міністр, сирота, бродяга, нероба, плакса, особа, людина, ягня, вовчєня, немовля, крокодил, метелик, карась, щука, сорока, військовий, майбутнє, ланкова.

2. До поданих іменників чоловічого роду доберіть спільнокореневі іменники жіночого роду, утворені додаванням суфіксів. Від яких іменників такі відповідники не утворюються? Чому?

Геній, професор, доцент, міністр, академік, велосипедист, касир, патріот, молодець, поет, педіатр, українець, солдат, львів'янин, футболіст, режисер, пілот, скрипаль, штангіст, кравець, співак.

3. Перекладіть українською мовою російські словосполучення. Зіставте категорію роду в цих мовах.

Ученая степень, далекая Сибирь, острая боль, тяжелая корь, злая собака, счастливый путь, фарфоровая посуда, долгожданное письмо, мокрый зонтик, душистая сирень, узкое отверстие, украинский язык, знакомая подпись, правильная речь, первое спряжение.

4. Визначте категорію роду іменників назв предметів (явищ, понять). Поясніть, за допомогою яких мовних засобів здійснюється родова диференціація між ними.

Уряд, інститут, життя, пасовисько, зброя, щастя, пісня, погроза, засіб, рушниця, конвалія, розкіш, обрій, тиша, срібло, пір'я, сіно, вулиця, змагання, рівність, дозвіл, злива.

5. Які граматичні ознаки характерні для виділених іменників?

*Майно для **скнари** – пан, а для розумного – **слуга**. У **нероби** завжди неврожай. Писав **писака**, що не розбере собака. Охайний **нечупарі** не до душі. Шлунок **ненажери** – бездонна ущелина. **Невдасі** й того досить, що невдаха.*

6. Введіть у словосполучення іменники іншомовного походження так, щоб можна було з'ясувати рід кожного з них.

Журі, інтерв'ю, жабо, купе, поні, буржуа, какаду, хобі, цеце, Марго, резюме, Дюма Вінтер, маестро, пюре, міс, депо, міледі, таксі, рантьє, рагу, Елізабет, Гейне, Золя, зебу, колібрі, івасі, салямі, таксі.

7. Визначте рід аббревіатур. Поясніть, як визначається рід відмінюваних і невідмінюваних

абревіатур.

КДУ, ВНЗ, рагс, СПУ, завкафедри, ГЕС, АПН, АТС, Донбас, ООН, ЗМІ, ЦВК, ВАК.

8. З'ясуйте, як визначити рід власних невідмінюваних іменників. У чому полягає специфіка їх розподілу між трьома родами?

Борнео, Тбілісі, Капрі, Марокко, Фрунзе, Туансе, Уссурі, По, Сант-Яго, Поті, Сан-Франциско, Перу, Нікарагуа, Оріноко, Бордо, Ріо-де-Жанейро, Делі, Доли, Чилі, Сочі, Гобі.

9. Розподіліть іменники на три групи: а) іменники, що мають повну числову парадигму; б) іменники *singularia tantum*; в) іменники *pluralia tantum*.

Пильність, книга, виробництво, функція, швидкість, селянство, халва, заздрощі, вижимки, полиця, сніг, Дніпро, парфуми, фабрика, деканат, малина, схильність, люди, гуси, глибина, Полтава, будні, уста, папір, зима, сани, сіль, коні, оглядини, обжинки, вершки.

10. Перекладіть російські слова українською мовою. З'ясуйте, чи існує числова диференціація між однозначними іменниками обох мов.

Земляника, аромат, качели, изюм, бусы, пытка, опилки, раздор, клубника, белила, сообразительность, чернила, счеты, потемки, мебель, лекарство, собрание, дверь, часы.

11. З'ясуйте функції відмінків на семантико-синтаксичному і синтаксичному рівнях.

Хто не любить своєї рідної мови, солодких, святих звуків свого дитинства, не заслуговує на ім'я людини (І. Гердер). Викладання мови – це майстерність творення людської душі, бо воно є найніжнішим, найтоншим доткненням до серця дитини (В. Сухомлинський). Слово – це очі, що бачать красу; тільки пізнавши слово, тільки тоді, коли слово ввійшло в душу й стало її багатством, дитина здатна дорожити ним (В. Сухомлинський). Наша пісня майже зовсім селянська і проста, написана простонародною мовою, але я сміливо заявляю, що при своїй простонародності і простоті вона щира, чиста і безпосередня (Г. Сковорода).

Заняття № 4

Тема: СЛОВОЗМІНА ІМЕННИКІВ

I. Питання для самоконтролю.

1. За якими принципами поділяються іменники на відміни?
2. Скільки відмін іменників в українській мові і які з них поділяються на групи?

3. Які іменники належать до першої відміни? За якою ознакою вони поділяються на групи?
4. У чому виявляються особливості відмінювання іменників першої відміни? Наведіть приклади.
5. Які іменники належать до другої відміни? На якій основі вони поділяються на групи?
6. З'ясуйте поділ іменників другої відміни з основою на *-р* на тверду, м'яку й мішану групи.
7. Коли іменники другої відміни чоловічого роду в родовому відмінку однини мають закінчення *-а*, а коли *-у*? Продемонструйте на прикладах.
8. Які іменники належать до третьої відміни? Чи поділяються вони на групи?
9. Як відмінюються іменники третьої відміни?
10. Які іменники належать до четвертої відміни? Чи поділяються вони на групи? Продемонструйте моделі відмінювання іменників четвертої відміни.
11. Що являють собою невідмінювані іменники української мови?
12. У чому виявляються особливості відмінювання іменників множинних? Покажіть на прикладах.
13. Чому відміна іменників не становить окремої граматичної категорії чи граматичного значення?

II. Практичні завдання.

1. Визначте, до якої відміни належить кожен іменник. Які іменники не входять до жодної із відмін?

Калина, життя, вершки, Сибір, сторож, ріг, оглядини, поросля, майстер, інтерв'ю, поросятко, дівчина, Умань, ступінь, небо, паща, депо, ВНЗ, слюсар, вим'я, молодята, плече, обжирки, черговий, суддя, вітер, снігур, суша, грузин, боярин, мова, сонце, самбо, канікули, річ, сіль, ніс.

2. Визначте відміну і групу іменників.

Вітрище, сіль, вість, прізвище, сирота, проводир, пісняр, вихор, вир, площа, сонце, море, ім'я, пір'я, лівша, кран, дівчисько, татуньо, збіжжя, плече, поле, горе, місце, явище, телятко, каченя, коліца, дитя, дитячко, немовля, річище.

3. Утворіть від поданих слів за допомогою різних морфем іменники, визначте їх відміну і групу.

Білий, продати, молодий, жити, крутити, точити, зачинати, говорити, мовчати, вірити, синій, жовтий, літати, сніжний, низький.

4. Іменники II відміни розподіліть на тверду, м'яку і мішану групи.

Плече, школяр, звір, меч, клуб, парк, кобзар, полк, верхів'я, батько, лист, костюм, столяр, овес, комар, хабар, листя, мочар.

5. Розподіліть на групи іменники другої відміни з основою на -р.

Двір, кобзар, тесляр, снігур, столяр, сир, проводир, писар, комар, скляр, звір, буквар, друкар, вівчар, явір, інвентар, маляр, календар, долар, Ігор, муляр, пухир, пластир, стовбур, каменярь, футляр, ювіляр, абажур.

6. Подані іменники поставте в родовому відмінку однини.

Ідеал, опік, Амур, зал, ромб, пароплав, ляпас, теніс, гопак, поршень, сад, коридор, курінь, відмінок, рід, листопад, Тетерев, процент, понеділок, трактор, університет, трубопровід, садок, синтез, карниз, відбій, барвінок, ренет, Зелений Гай, Червоний Став, ніж, апарат, стіл, Миргород, Крим, вітер, Казахстан, алмаз, термін, Єгипет, камінь, абзац, букет, пояс.

7. Провідмініайте подані іменники. З'ясуйте особливості їх відмінювання.

Мрія, душа, нора, Ігор, вежа, жовч, місце, секретар, стаття, подорож, пальто, звір, окуляри, ворота, плем'я, немовля, судді, кури, свині.

8. Від поданих іменників утворіть форми орудного відмінка однини, поясніть правопис.

Повінь, честь, любов, пам'ять, кір, Сибір, біль, почесь, сіль, жовч, тінь, даль, ключ, межа, стаття, масть, печаль, радість, вуаль, верф, жаль, юність, свіжість, плем'я, вірність, нежить, ступінь.

9. Провідмініайте подані іменники.

Ковальчук Інна Тарасівна, Ковальчук Роман Павлович, Бойко Ніна Максимівна, Бойко Ярослав Миколайович, Швець Соломія Вікторівна, Швець Іван Олександрович.

10. Випишіть іменники, вжиті в орудному відмінку, поясніть їх правопис.

Доброта є вічна, миттю є злодумність.

Кров кров'ю не змиєш.

Вовк був у сіті, був і перед сіттю.

За користю біжить риссю.

Щастя за блиском і міцністю схоже на скло.

Не хвались батьком-матір'ю, а хвались честю.

Не зумів силою, то хитрістю взяв.

Скатертю дорога.

11. Поставте подані іменники в кличному відмінку.

Дорош, Фрідріх, сторож, товариш, доля, мрія, жнець, дочка, доня, знавець, слухач, швець, боєць, Ігор, мила матуся, Ілля, Соломія, душа, Надія Іванівна, батько, лікар, школяр, Глібов, Київ, товариш бригадир, панна Марія, брат Петро, друг Максименко, Марина Василівна, Ксеня, Лариса, Галя.

12. Зробіть лінгвістичний (морфологічний) аналіз іменників у пропонованих текстах.

Марія

Зеленіють жита, і любов одцвіта,

І волошки у полі синіють.

Од дихання мого тихий мак обліта,

Ніби ім'я печальне – Марія.

Ми з тобою одні. Ми у полі одні.

Ти стоїш перед мене, як вечір.

Я дивлюсь на заплакані очі твої,

На покійно нахилені плечі...

В небі хмари біжать... Може, буде гроза?!

Зацвіли блискавиці над гаєм...

Я не можу сказати, я боюсь розказати,

Що тебе я уже покидаю...

Що я можу?.. Скажи... Мої дні – мов хрести.

Я не мав і нічого не маю.

Ти стоїш і мовчиш... тільки вітер тремтить,

На плечі твоїм шаль підіймає...

Зеленіють жита, і любов одцвіта,

І волошки у полі синіють.

Од дихання мого тихий мак обліта,

Ніби ім'я печальне – Марія (В. Сосюра).

Чеканя

Зорі плинули на хмарах,

*Курів сніг з небес;
Ішли люди всі у парі,
А я ждав тебе.
Замок стіни свої чорні
Над містом тримав,
Ріки зір в нічній безодні,
Мов гребля, спиняв.
Ішли люди в його залу,
Несли юний сміх,
Запорошений снігами,
Як гомін лісів.
І той замок підпирали
Та й колони дві...
Там я ждав тебе віками
І сам скам'янів.
Догоріли в замку-залі
І сміх і вогні...
Розійшлися людські пари
В дороги нічні...
А я жду тебе самотній, де колони дві, –
Ринуть зорі у безодні
Із віїв моїх (Т.Осьмачка).*

Заняття № 5

Тема: ПРИКМЕТНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ. ЛЕКСИКО- ГРАМАТИЧНІ РОЗРЯДИ ПРИКМЕТНИКІВ

I. Питання для самоконтролю.

1. З'ясуйте лексичне значення, морфологічні ознаки й синтаксичну функцію прикметників.
2. На які лексико-граматичні розряди поділяються прикметники? Визначте критерії такого поділу.
3. У чому полягають лексико-граматичні особливості якісних прикметників?
4. Як поділяються якісні прикметники за походженням?
5. З'ясуйте суть категорії співвідносної інтенсивності ознаки.
6. Як утворюється компаратив? Які особливості простежуються при його утворенні?

7. Які якісні прикметники не виражають співвідносної інтенсивності ознаки?
8. Як ви розумієте сутність повних і коротких, стягнених і нестягнених форм прикметників?
9. Назвіть лексико-граматичні особливості відносних прикметників.
10. Які особливості характерні для посесивних прикметників?
11. Яким ще прикметникам, крім посесивних, властива сема належності? Чому ми не можемо вважати їх присвійними?
12. Назвіть критерії виділення так званих порядкових прикметників.
13. Які проміжні розряди можна виділити серед прикметників? Поясніть сутність проміжних явищ у системі прикметників.

II. Практичні завдання.

1. Підкресліть у тексті прикметники разом з іменниками, з якими вони узгоджуються. Визначте лексичне значення, морфологічні ознаки й синтаксичну функцію прикметників.

Мрійлива, розкішна верховинська весна квітла різноцвітними барвами, мов дитина, вбрана у чарівний вінок, з радості всміхалася, пишалася своєю красою.

Над свіжозораними нивами високо в повітрі розливалися дзвінкоголосі пісні жайворонка. В гаю ніжно гомонів соловей, і його пісня широко рознеслась по чарівній природі, вливаючи в серце людини нове життя, нову надію.

Веселе, ясне сонце щасливо гралося золотим промінням на полях, гуляло по горах, заглядало в ліси. Проїшовши половину щоденної дороги, сонце купало ясні промені в річці Війці, що прудко звивалась між кручами (Л. Дем'ян).

2. Визначте розряди прикметників.

Ще вчора сяв вишневий сніг.

Та вітер сонячний повіяв –

І ліг вишневий цвіт до ніг,

І ти спустила довгі вії,

І зашарілася, мов квіт,

Гарячим променем пролитої (Є. Маланюк).

Три перстені

Крилата скрипка на стіні,

Червоний дзбан, квітчаста скриня.

У скрипці творчі сплять вогні,

*Роса музична срібна й синя,
В квітчастій скрині співний корінь,
П'янливе зілля, віск, насіння
Та на самому дні три зорі,
Трьох перстенів ясне каміння.
В червонім дзбані м'ятний трунок,
Зелені краплі яворові.
Дзвони, окрилена струно,
Весні шаленій і любові!
Підноситься угору дах,
Кружляє дзбан, співає скриня.
І сонце, мов горючий птах,
І ранок спертий на вориння (Б.-І. Антонич).*

3. Розподіліть окремо: а) словосполучення з якісними, відносними, посесивними прикметниками; б) словосполучення, у яких присвійні прикметники мають значення відносних або якісних, а відносні – значення якісних; в) стійкі лексичні сполучення слів.

Біла сукня, залізні нерви, дитяча безпосередність, козака пісня, залізні дроти, біла армія, вовча натура, лісникова хата, грубе ставлення, учнівська форма, батьків голос, директорський кабінет, журавлиний ключ, кам'яний будинок, осячя впертість, мінеральна вода, осінній настрій, вчорашня розмова, учительський стіл, людське око, кам'яне обличчя, лисяча вдача, сестрин подарунок, білий гриб, гострий розум, мудра людина, заячий хвіст, курячий бульйон.

4. Утворіть від поданих прикметників синтетичну форму вищого ступеня порівняння.
Великий, малий, далекий, низький, суворий, дужий, чіткий, рідкий, старий.

5. Утворіть від поданих прикметників синтетичну форму найвищого ступеня порівняння.
Молодий, тонкий, дужий, допитливий, милий, широкий, міцний, сміливий, могутній.

6. Утворіть усі можливі форми ступенів порівняння прикметників, визначте фонетичні зміни в основі слова при творенні синтетичної форми компаратива. Окремо випишіть прикметники, від яких не утворюються форми ступенів, поясніть причини цього.

Дзвінкий, високий, предобрий, гарний, багатющий, вузький, дорогий, дужий, вороний, глухий, тоненький, поганий, жонатий, довжелезний, суперактивний, бузковий, німий, світло-жовтий, малесенький, замалий, архіважливий, темнуватий, білявий.

7. Перекладіть російські прикметники українською мовою. Порівняйте морфологічні особливості ступенів порівняння прикметників у цих словах.

Длинее, тоньше, хуже, получше, сильнее, более добрый, добрейший, глубочайший, наиболее талантливый, самая дорогая, роднее всех, известнейший, менее грустный.

8. Випишіть прикметники у три колонки: а) повні нестягнені форми; б) повні стягнені форми; в) короткі форми. Поясніть сферу вживання і стилістичні функції цих форм.

Там матір добрую мою ще молодую – у могилу нужда та праця положила. Праведная душе! Прийми мою мову, немудру та щирю. Будуть ушкали, турки-яничари набігати, За Червонеє море у арабську землю запродавати (Т. Шевченко). Та знала я, що тим завдам уразу, і замовкла, і голос мій порвався, і зацімло серце. Ви щасливі, холодні зорі, ясні, тверді, наче з кристалю (М. Рильський). Вплива на сині ріки ясен вечір іздала – і до ніг йому гвоздики лонить пристрасно земля (М. Рильський). Чорні брови, карії очі, темні, як нічка, ясні, як день (Нар. пісня). І широкою долину, і вечірню годину, і що снилось, говорилося – не забуду я (Т. Шевченко). Говорять, що матері сльози гарячі і тверде, міцнеє каміння проймають (Леся Українка). Ніч темна людей всіх потомлених скрила під чорні широкії крила (Леся Українка). День повен сонця, повен весни (О. Гончар). Зеленеє жито, зелене, хорошії гості у мене... (Нар. пісня).

9. Від кожного першого іменника утворіть за допомогою одного із суфіксів (-ин-, -ов-, -ев-, -єв-) присвійний прикметник і запишіть його, узгодивши з іменником.

Олексій, думка; дідусь, слово; свекруха, правда; Ольга, подруга; тесляр, робота; кицька, лапки; черепаха, панцир; Параска, весілля; Дорош, спогади.

10. Утворіть від поданих іменників прикметники.

Выборг, Умань, Ладога, селянин, Кавказ, Сиваш, Прага, солдат, Коростень, казах, Дрогобич, юнак, Ніжин, чумак, ткач, студент, коваль, гігант, марксист, Запоріжжя, Черкаси, Гаага, Іртиш, калмик, Мекка, Цюрих, Буча.

Заняття № 6

Тема: ВІДМІНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

I. Питання для самоконтролю.

1. На які групи поділяються прикметники за характером приголосного основи та відмінкових закінчень?
2. Які прикметники належать до твердої групи? Продемонструйте модель відмінювання прикметників цього типу.
3. Які прикметники належать до м'якої групи? Продемонструйте модель відмінювання.
4. Як відмінюються прикметники, що мають у своєму складі *-лиций*: *білолиций, блідолиций, круглолиций, повнолиций* тощо.
5. Проілюструйте на прикладах явище ад'єктивації як вид міжкатегоріальної транспозиції слів.

II. Практичні завдання.

1. Визначте групи прикметників. Зробіть висновок щодо кількісного функціонування прикметників твердої і м'якої групи.

Математична лінгвістика

Плюси:

*Гарна, хороша, красива,
 Пригожа, вродлива, прегарна,
 Красна, чудова, розкішна,
 Чарівна, тендітна, прекрасна,
 Зграбна, тонка, елегантна,
 Уміла, метка, делікатна,
 Файна, чутлива, струнка,
 Незрівнянна, чудесна, предобра,
 Лепська, зичлива, прудка,
 Доброчесна, діяльна, активна,
 Чула, приємна, розсудлива,
 Мудра, тямуща, дотепна.*

Мінуси:

*Зла, дрібничкова, недобра,
 Погана, огидна, паскудна,
 Кепська, противна, мерзотна,
 Плюгава, дурна, осоружна,
 Підла, підступна, лиха,
 Навіжена, потворна, жахлива,
 В'яла, страшна, страховинна,*

*Жаска, балакуча, криклива,
Дика, бридка, нечупарна,
Пихата, чванлива, бундючна,
Млява, облудна, брехлива,
Похабна, тупа, горопашина,
Скритна, фальшива, гидка,
Вайлувата, нещира, бездушна,
А все одно... див. плюси (І. Лучук).*

2. Визначте розряд, групу, рід, число відмінок прикметників у поданих реченнях. Поясніть їх правопис.

Одна лише Десна залилася нетлінною у стомленій уяві. Свята чиста ріка моїх дитячих незабутніх літ і мрій (О. Довженко). Зоряний Чумацький Шлях – то дивовижний і унікальний народний пам'ятник цілій історичній епосі (Б. Леськів). Вересень бив у золоті дзвони соняшників, і їм, як гобої, низинно вторували пізні гречки (М. Стельмах). На ясно-синім небосхилі виграє сонце молоде, схоже на яскраво-червону тканину (М. Сиротюк). Гроза надходила із заходу до сходу, багрянодишуча і чорна, як вогонь (А. Малишко). Пахло свіжоскошеною конюшиною, яблуками – падалицями, перестиглим літом (Ю. Мушкетик). Святися ж і материн спів отой колисковий мотив, напоєний кров'ю боїв і потом невтомних трудів (В. Бичко).

3. Визначте, до твердої чи м'якої групи належать подані прикметники.

Могутній, далекий, батьків, русий, братній, найвищий, дерев'яний, пізній, довгоший, теперішній, дужий, гарячий, життій, справжній, сестрин, багряний, чудовий, літній, осінній, величавий, дорогий, заячий, ведмежий.

4. Подані прикметники поділіть на тверду і м'яку групу. Провідмінійте перші два в обох групах і поясніть особливості відмінювання.

Цікава розмова, братів портфель, прямокутний об'єкт, веселий співрозмовник, безкрайї степ, український звичай, придорожній стовп, однозначна відповідь, сонцесайна усмішка, тутешній житель, вірний друг, білолице дівча.

5. Знайдіть у тексті прикметники – авторські оказіоналізми.

Сміх чудовен, красномовен... (П. Тичина). Її пісні – як перло многоцінне, Як дивен скарб серед земних марнот (Л. Костенко). Слово, чому ти не твердая криця? (Леся Українка). Пливе

човен, води повен, ніхто не питає (Т. Шевченко). Мир – кому ж не ясномовен (П. Тичина).

6. Випишіть кілька прислів'їв (5–6) із прикметниками у формі вищого і найвищого ступенів порівняння.

7. Поставте парні прикметники з іменниками у формі давального, орудного і місцевого відмінків однини чоловічого, жіночого і середнього роду. Поясніть правопис відмінкових закінчень.

Круглолиця дівчина, широка межа, вечірня газета, довгошия тварина, Василів портфель, Ольжина хустина, довговія Марійка, безкрає небо, пекучий біль, Петрів автомобіль, гаряча каша, цінне джерело.

8. Від поданих іменників утворіть і запишіть посесивні прикметники жіночого і чоловічого роду. Підкресліть словотворчі афікси, поясніть правопис.

Гриць, Ольга, Дорош, школяр, бригадир, дочка, Лазар, внучка, вугляр, пісняр, столяр, Василь, дояр, коваль, сторож, товариш, жнець.

9. Від поданих пар слів утворіть прикметники-композиції. Поясніть правопис нових лексичних утворень.

Навчання, виховання; жовтий, блакитний; загальний, відомий; три поверхи; м'ясний, вовняний; кислий, солодкий; вузький, діалектний; суспільний, корисний; послідовний, миролюбний; глухий, німий; південний, східний; нижчий, підписати; культура, історія; хліб, булка; сніг, білий; білий, сніжний.

10. Які почуття у Вас викликає поданий вірш? Знайдіть у поетичному тексті прикметники і з'ясуйте, якими способами вони утворені.

Жайворонок

За свіжим подихом весіннім

В напівпрозорій вишині

Не клетом, не голосінням

Вночі згадаєшся мені.

І як шукать тебе в глибинах

Небесних незвичайних нив?

В роздоллях житніх і полинних

Навік ти серце полонив.

*Обляже, ляже чорна туча –
І вже сріблом стинає тьму
Маленька грудочка співуча,
Не видна зору мойому...
Отак би жити синім квітнем
Під небом зоряно-рясним,
На око – зовсім непомітним,
На слово – дивно голосним (А. Малишко).*

11. Утворіть прикметники від поданих географічних назв. Поясніть, які при цьому бувають фонетичні зміни.

Кривий Ріг, Острог, Прага, Лодзь, Владивосток, Карабах, Кременчук, Люксембург, Кавказ, Буг, Вишній Волочок, Ніцца, Прилуки.

Заняття № 7

Тема: ЧИСЛІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ. РОЗРЯДИ ЧИСЛІВНИКІВ

I. Питання для самоконтролю.

1. У чому виявляється лексичне значення, морфологічні ознаки та синтаксична функція числівників?
2. За якими ознаками числівник виділяється в окремий лексико-граматичний розряд?
У чому полягає сутність нумеративної та квантитативної функції числівника?
3. Чи всі слова з кількісним значенням належать до числівників?
4. На які розряди за значенням і граматичними ознаками поділяються числівники?
5. Що являють собою означено-кількісні числівники? Які підгрупи вони об'єднують?
6. У чому полягає особливість вживання і функціонування збірних числівників української мови?
7. Які числівники належать до розряду неозначено-кількісних? Які міркування з приводу цього розряду слів існують у мовознавчій літературі?
8. На які групи поділяються числівники за структурою?
9. Як утворилися в сучасній українській мові числа другого десятка, назви десятків та назви сотень? Дайте історичну довідку.

II. Практичні завдання.

1. Назвіть у прислів'ях числівники. Яку синтаксичну роль вони виконують?

Їдеш на день – бери хліба на три дні. Сім разів відміряй – один раз відріж. Одна бджола багато меду не наносить. Три жінки здіймуть більше галасу, ніж сотня гусей. Два чоботи пара. В один чобіт не взуєш дві ноги. У семи нянюк дитина без ока. Винного двома батогоми не б'ють. Не май сто карбованців, а май сто друзів. Йди на усі чотири сторони.

2. Визначте частиномовну належність поданих слів із семантико-граматичним обґрунтуванням цього явища.

Один, одиниця, одиничка, одиничний, перший, два, двоє, двійка, двійник, другий, півкопи, півметровий, чимало, половина, п'ять, п'ятірка, п'ятеро, п'ятерня, десятеро, десять, десяток, десятник, сто, сотник, півтора, тисяча, трієчка, двоєчко, двійко, восьмірко, обидва, безліч, тьма, кільканадцять, море, маса, океан, одні, багато, мало.

3. Знайдіть зайві слова (за належністю їх до певної частини мови):

- а) п'ятирічний, стометровий, один, єдиний, подвійний, багатопверховий;
- б) удвоє, двоєчко, двійко, два, обидва, обоє;
- в) сотня, дюжина, пара, десять, десяток, чверть.

4. У якому рядку є усі розряди числівників за значенням?

- а) п'ять, одна друга, сорок шість, кільканадцять;
- б) півтори, четвірко, вісім, декілька;
- в) обидва, четверо, кількасот, семеро;
- г) двадцять шість, п'ятеро, трієчко, дев'яносто.

5. Перепишіть подані фразеологізми. Підкресліть числівники, з'ясуйте їх розряди за значенням та синтаксичні функції.

Семеро одного не ждуть. Не так страшно п'яти вовків, як улесливого лиходія. Йому слово, а він сто. Грати першу скрипку. Робить п'яте через десяте. Робити до сьомої суботи. Знаю, як своїх п'ять пальців. Слухай тисячу разів, а говори один.

6. Перекладіть українською мовою.

Без двадцяти минут пять; четверть десятого; половина первого; десять минут пятого; два часа; через одну минуту.

7. Запишіть цифри словами по-українськи і по-російськи. Порівняйте їх правопис та

ВИМОВУ.

5, 7, 10, 11, 14, 18, 20, 40, 50, 60, 70, 80, 110, 213, 315, 500, 600, 1000.

Заняття № 8

Тема: ОСОБЛИВОСТІ СЛОВОЗМІНИ ТА ВЖИВАННЯ ЧИСЛІВНИКІВ

I. Питання для самоконтролю.

1. Скільки типів відмінкових парадигм виділяється в словозмінній системі числівників?
2. Які відмінкові форми включає парадигма числівника *один* (*одна, одно, одне, одні*)?
3. Продемонструйте модель відмінювання числівників *два, три, чотири*.
4. Як відмінюються числівники від *п'яти* до *десяти*, на *-дцять, -десят*? У чому полягає специфіка відмінювання цих числівників в українській мові?
5. Що являє собою відмінкова парадигма числівників *сорок, дев'яносто, сто*?
6. У яких відмінкових формах реалізується парадигма числівників *двісті – чотириста* та числівників на *-сот*?
7. Як відмінюються числівники *нуль, тисяча, мільйон, мільярд*?
8. У чому виявляються особливості словозміни збірних числівників української мови?
9. Які відмінкові парадигми мають дробові числівники? Продемонструйте це на власних прикладах.
10. У чому полягає специфіка відмінювання неозначено-кількісних числівників?
11. Як відмінюються складені числівники? На що слід звернути увагу при відмінюванні?
12. Які числівники в українській мові не відмінюються?
13. Як сполучаються числівники різних розрядів з іменниками?

II. Практичні завдання.

1. Провідмініайте подані числівники. Визначте їх розряди за значенням і морфологічним складом:

- а) *чотири, сім, одинадцять, п'ятдесят*;
- б) *дев'ять, тридцять, сорок, двісті*;
- в) *п'ятсот, дев'ятсот, тисяча, мільйон*,
- г) *1677, п'ятеро, 7/8, кільканадцять*.

2. Позначені цифрами числівники запишіть у називному, давальному та орудному відмінках. Поясніть особливості відмінкових закінчень.

60, 245, 6450, 715, 390, 111 930.

3. Перекладіть подані словосполучення українською мовою.

Семисот восьмидесяти пяти рублей, с тридцати семи служащих, двум тысячам сорока шести студентам, шестистам пятидесяти двум членам общества, на четырехстах шестидесяти гектарах, тридцатью двумя километрами, шестисот девяноста листов, о семидесяти четырёх участниках.

4. Утворіть словосполучення числівників з іменниками. Визначте синтаксичний зв'язок між ними.

Двоє (відро), троє (телята), два (день), 5/8 (вся площа), багато (зошит), п'ять (олівець), четверо (товариші), півтора (відро), півтори (тонна), 936 (трактор).

5. У поданому тексті усі числівники запишіть словами. Поясніть особливості сполучуваності числівників з іменниками.

Найбільший палац спорту в Україні – палац спорту в Києві, збудований у 1960 р. Довжина 138 м, ширина 78 м, висота 18,5 м, загальний об'єм 208 тис. м³. Трибуни вміщують до 11712 глядачів. Спортивну арену можна використовувати для проведення змагань з 30 видів спорту (З книги «Україна в цікавих фактах»).

6. Поясніть відтінки семантики слів *один, одна, одне (одно), одні* у поданих нижче прислів'ях.

Одним колесом не поїдеши. Одна ластівка весни не зробить. Вовк лисиці не рідня, а повадка одна. Один учитель краще, як дві книжки. Від одного удару дерево не впаде. Одного поля ягоди. Одні очі і плачуть, і сміються.

Заняття № 9

Тема: ЗАЙМЕННИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

I. Питання для самоконтролю.

1. У чому полягає загальне лексичне та граматичне значення займенників?
2. На які розряди за семантикою поділяються займенники?
3. З'ясуйте граматичні ознаки субстантивних займенників.
4. Що собою являють атрибутивні займенники?

5. Назвіть морфологічні ознаки субстантивно-атрибутивних займенників.
6. Які займенники вважаються кількісними?
7. Що являє собою явище прономіналізації як один з видів міжкатегоріальної транспозиції слів?
8. Чому «Грамматика української мови» (1993) не надає займенникові статусу самостійної частини мови?

II. Практичні завдання.

1. Відгадайте загадки. Зі словами якої частини мови пов'язані відгадки?

Додайте до особового займенника таку літеру, яка перетворить його на антонім до слова «війна». Який особовий займенник передається на письмі однією літерою? Я спереду і я ззаду, а посередині назва породи коня. Назва якої країни це? Які два займенники псують шляхи?

2. Прочитайте прислів'я та приказки. Визначте групи займенників за значенням.

Колись і в моє віконце засвітить сонце. Мудрим ніхто не вродився, а навчився. Чи є в світі така сила, щоб змагатись з нами сміла? Хто хоче більше знати, треба менше спати. Хто людей питає, той і розум має. Пішли мої літа, як вітер круг світа. Чого навчився, того за плечима не носити.

3. Прочитайте текст. Назвіть займенники. Поясніть, чому слова цієї частини мови називають дейктичними мовними одиницями. Яку функцію виконують займенники у тексті?

Закохався вітер у дівча русяве, виніс її із колиби і на хмару поклав. І поніс понад світом у сині заграви, і сплячу, як мрію свою, цілував. Потім, окрилений щастям найвищим, по горах, як Довбуш, ходив уночі. Буки й смереки виривав з кореневищем, котив, як сувої, по схилах дощі. Потім вона прокинулась, пішла до отари, далі сіла за своє шиття. Вітрик заліз під її китарик і на грудях у неї заснув, як дитя (Д. Павличко).

4. Випишіть 10 – 15 прислів'їв і приказок на тему: «Розум, наука, праця». Такі прислів'я і приказки повинні містити займенники.

5. З поданими фразеологізмами складіть і запишіть речення.

Не по собі, сам по собі, сам собі на умі, володіти собою, вийти з себе, поводити себе.

6. Прочитайте текст. Який тип мовлення він презентує? Яку роль у тексті виконують займенники?

Зодіак (коло зображень тварин) – сукупність дванадцяти сузір'їв, розміщених уздовж екліптики, де рухаються планети й Сонце. У кожному такому сузір'ї Сонце перебуває близько одного місяця. Проходження Зодіаку пов'язане з традицією давніх халдеїв та єгиптян називати ці сузір'я назвами тварин (І.Климишин).

7. У поданому тексті виділіть займенники, визначте їх розряд, морфологічні ознаки і граматичне співвідношення з іншими частинами мови.

Я не приверженець ні старого села, ні старих людей, ні старовини в цілому. Я син свого часу і весь належу сучасникам своїм. Коли ж обертаюсь я часом до криниці, з якої пив колись воду, і до моєї привітної хати, і посилаю їм у далеке минуле своє благословення, я роблю ту лише «помилку», яку роблять і робитимуть, скільки світ стоятиме, душі народні живі всіх епох і народів, згадуючи про незабутні чари дитинства. Світ одкривається перед ясними очима перших літ пізнання, всі враження буття зливаються в невмирущу гармонію, людяну, дорогоцінну. Сумно і смутно людині, коли висихає і сліпне уява, коли, обертаючись до найдорожчих джерел дитинства та отрочтва, нічого не бачить вона дорогого, небуденного, ніщо не гріє її, не будить радості ані людського суму. Безбарвна людина ота, яку посаду не посідала б вона, і труд її, не зігрітий теплим промінням часу, безбарвний... (О. Довженко).

8. Наведені займенники розподіліть у чотири колонки: а) субстантивні; б) атрибутивні; в) кількісні; г) субстантивно-атрибутивні. Усно схарактеризуйте властиві їм морфологічні ознаки.

Себе, мій, весь, воно, ми, кожен, хто, цей, такі, жоден, ніхто, чий, ніякий, абихто, скільки, хто-небудь, їхній, самий, свій, що, щось, стільки, котрий, нічий, ваш, усякий.

9. Провідмініайте і поясніть відмінкові закінчення таких займенників:

Чий, чия, чиє, чії, весь (увесь, ввесь), все (усе), вся, (уся), всі (усі), кожний (кожен), абихто, щось, чийсь, це, ця, ці, моя, я.

10. З'ясуйте значення заперечних займенників *ніхто, ніщо* у непрямих відмінках з різними наголосами. Введіть ці займенники у речення.

11. Поясніть правопис поданих займенників.

Хто-небудь, хтозна-який, казна при якому, будь-хто, будь на чому, казна-що, абихто, чий-небудь, хтось, дехто, абищо, абиякий, що-небудь, деякий, будь у кого.

11. На власних прикладах продемонструйте основні випадки переходу слів інших частин мови в займенники.

Змістовий модуль 2.

Заняття 10-11

Тема: ДІЄСЛОВО. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДІЄСЛОВА

I. Питання для самоконтролю.

1. Чому дієслово виступає у відносній опозиції до іменних частин мови? 2. Які основні граматичні значення характерні для дієслова?
2. У чому полягає основна функція дієслова?
3. Що являють собою фінитні форми дієслова?
4. Які дієслівні форми вважаються нефінитними? Чому?
5. Які граматичні категорії характерні для фінитних дієслів, а які – для нефінитних?
6. Яку синтаксичну функцію виконують фінитні й нефінитні дієслівні форми у реченні?
7. Що являє собою інфінітив? Які граматичні категорії властиві інфінітиву?
8. Як утворюється інфінітив у сучасній українській мові?
9. Від яких двох основ творяться усі дієслівні форми?
10. Як визначити основу інфінітива? Які дієслівні форми утворюються від основи інфінітива?
11. Як визначити основу теперішнього часу? Які дієслівні форми утворюються від основи теперішнього часу?
12. Що являють собою класи дієслів? Дієслова яких класів є найбільш продуктивними?
13. У чому виявляють особливості атематичні дієслова?

II. Практичні завдання.

1. Прочитайте текст. Назвіть дієслова. Чи впливають дієслівні форми на вираження основної думки твору?

Грати словом – долею грати.

Різні в нього бувають майстри.

Можна слово привчити

На бровах стояти

Чи кататись плескавчиком із гори...

Схочеш – буде тобі од води тихіше

*Й мелодійне таке на слух,
Сам незчуєшся, як заколише,
Як приспить поволі твій дух...
На трапеціях забитих істин
Пріснуваті робить віражі...
Слово, слово моє пречисте,
Кинь мене на свої ножі!
За пекучу безжалісність
мого наговору –
Не повстанеш на мене хіба?..
Вік вичавлювать буду із
тебе покору,
Слово, вичави з мене раба!... (Г. Світлична).*

2. Підкресліть дієслівні форми. Охарактеризуйте їх за морфологічними ознаками й синтаксичною роллю в реченні.

На схід сонця

На Федориному городі жоржини розквітли останніми. Поруч із ними ще тяглися їжакуватими голівками до нещедрого вересневого сонця блідо-рожеві айстри, паперово шелестіли під незримими пальцями вітру запечалені хризантеми. Хоч як кохалася у квітах Федора, та не любила подовгу просиджувати біля них без діла – відливалось їй від незапашиного цвіту журливістю осені.

Дивною була ця Федора – на селі її хто недолюблював, а хто й побоювався. Суха, рівна, як палиця, і по-чоловічому висока, жилага, зодягалася у щось вдовине, чорне, запиналась грубою хусткою по самі брови і ходила селом, що та мара, неговірка і сувора.

Здавалася Федора старішою за саме село, за ту чорну землю, на якій жила. Старішою й за гай той далекий, з-за якого ранками викочувалося сонце, і тоді дерева пломеніли щораз, ніби охоплені пожежею; старішою за геть порослий мохом, покритий пліснявою давній колодязь біля циганської могили – лисого піщаного пагорба, що гулею вискочив серед рівного, як тарілка, степу. Усьому чорному, хмарному, прадавньому, що було у нашому селі, Федора доводилася немовби ріднею. А ще мала звичку, яка була об'єктом гострої цікавості сільських хлопчаків. У негоду чи заметіль, у днину погожу й теплу, як сон немовляти, у вітровій чи непролазну розталь виходила Федора в степ зустрічати сонце. Стояла, що та вогнепоклонниця, від першого промінчика до врочистого виходу з-за гаю вогненної велетенської кулі – і хилила ніколи й ні перед ким не схилена голову, і сиве пасмо вибивалося з-під чорної хустки. Колись давно, саме в такий

ранковий час, фашисти розстріляли її сина, її єдину дитину. Тому й ходить зустрічати сонце. Наче хтось посилає – іди, Федоро, іди, може побачиш сина... (О. Ніколаєвська).

Певно, на глибинних струмках народних традицій, умілості й досвіду трудового люду викладають цямриння своїх криниць талановиті майстри народної творчості... Хтось із них, може, ходить в яр весною, коли ще сплять вербові котики, до того місця, де вперше ще в дитинстві побачив, як тут на очах заструмувала водиця, згадує, як загачували її на загінчику його закоцюблі пальці, а потім пускали на прибулій скаламученій воді човники з сірникових коробочок. А хтось, може, рано-порано, доки спить старенька мати, вишугне крадькома навишпиньках до сіней, добудеться до рипучої скрині – єдиного спадку з діда-прадіда, торкнеться вустами не збляклого від часу вишивання прабабчиних рук, і розбрунькується його уява, спалахне фантазія. А хтось, можливо, пізнього вечора, коли після сповненого працею дня всіх зморить солодкий сон, дістане з полотняної торбини зжовклі, передривнілі аркушики, на яких неоковирними літерами записано народну пісню, що була, певно, дуже жалібна й сповнена болю та гіркої журби-розпуки: «До криниці ішла – наплакалася...». А хтось... а ще хтось устане до схід сонця, принесе своє майстерське начиння до того місця, де збігає подвір'я на схилі, і візьме перші штихи лопатою: тут буде криниця. А через літо викопують криницю, і під золоту шапку осені з її глибин людина викрутить корбою відро води, вип'є кухоль цього цілющого трунку, як заповідає давній звичай, – на тих місцях, де впали крапельки води, виростуть ружі, калина, бузок...

Хто йде, погляне – і засяє його обличчя. Розпагіняться людська щедрість, доброта...

(В. Качкан).

3. До змінюваних дієслівних форм запишіть форму інфінітива. З'ясуйте морфологічні ознаки інфінітива.

Гаї, завітчані в жовті і багряні барви, вигрівуються під лагідним осіннім сонцем. Небо високе і синє-синє, без жодної хмаринки, на його пречистому тлі палахкотять дерева, неначе вогнескипи. Час від часу набіжить вітер, вдарить тугою хвилею по верховіттях, і тоді враз закружляє в повітрі золотаво-багряниста віхола, зашурхотить падолистами. Здається, що й не листя тріпоче, а жахтить живе полум'я, щоб за хвилинку згаснути, розпрощавшись з вітром і сонцем (І. Цюпа).

4. З'ясуйте синтаксичну роль інфінітива.

– Ой кувала зозулиця, та вже не чувати:

Полетіла в гай зелений нічку ночувати.

– Та лиш мене породила моя рідна мати –

Вже ми прийшло у голову співанки співати.

– Та я тими співанками любці похвалився,

Що, ходячи по світкові, співати навчився.

– Та коли ня молодого учили косити –

Загнав косу в кротовину, почав термосити.

– Та я буду гуцулочку під руку водити,

Бо у неї вишиванка – любо подивити.

– Ой піду я в полонину травицю косити,

Зроблю собі коновлятко – водицю носити.

– Ой іду я у лісочок грибів назбирати,

Та що буде миленькому на вечерю дати.

– Добре мені дівочити, дівкою ходити,

У мамчинім городчику косиці садити.

– Ой послухай, моя мати, що буду казати:

Не дай мені три дні їсти, а дай погуляти.

– Треба гори розкопати, ліси прорубати,

Аби видко до милої, аж до її хати.

– Та дам гори прокопати, ліси прорубати –

Ліпше з милим говорити, як листи писати («Як зачую коломиїку»).

4. У поданих дієсловах виділіть основу інфінітива й основу теперішнього/майбутнього часу.

I. *Вести, дати, брати, бігати, слати, стелити, сіріти, стукати, стукнути, стрибнути, пізнати, пізнавати, розкласти, розкладати, вирощувати, виростити, замикати, замкнути.*

II. *Радіти, воювати, везти, тиснути, кликати, виміряти, мерзнути, побіліти, сіріти, чарувати, переписати, розгортати, розробити, командувати, рити, годити, виїхати, цілувати.*

5. До дієслів у формі 1 особи однини теперішнього / майбутнього часу запишіть форму інфінітива.

Іду, їду, веду, біжу, мажу, тешу, їжджу, колишу, змащу, вимощу, відсилаю, відішлю, люблю, ловлю, згублю, висію, допомагаю, допоможу.

6. Визначте дієвідмінювані й недієвідмінювані форми. Обґрунтуйте свою думку.

I. *Приклеїв, приклеєно, приклеїти, приклеївши, приклесний; засіяти, засію, засіяно, засіявши, засіяний.*

II. *Намалювати, намалювавши, намалюю, намальовано, намальований, намалював; прорубати, прорубаний, прорубавши, прорубано, прорубаю.*

III. *Накреслити, накреслено, накресливши, накреслю, накреслений; наварити, наварено, наваривши, наварю, наварив, наварений.*

7. Поясніть значення паремій. Яку синтаксичну функцію виконує в них інфінітив?

Без діла жити – тільки небо коптити. Умій говорити і умій слухати. Умій вчасно сказати і вчасно замовкнути. Як без діла сидіти, то можна одубіти. Щоб рибку їсти, треба у воду лізти. Краще мовчати, ніж брехати. Не кайся рано встати, а кайся довго спати. Що маєш сказати – наперед обміркуй. То їсти, то спати, ніколи й погуляти.

1. Складіть кілька речень, у яких інфінітив виконував би функції усіх членів речення.

9. Подані в тексті дієслова запишіть у формі інфінітива.

Пекучий день... лісів солодка млява...

смага стежок... сонливиці левад...

Іде гроза дзвінка і кучерява

садам замлілі руки цілувать...

Краплини перші вдарили об шибку.

Кардіограма лиснула крива.

Вітри з розгону поламали скрипку,

гуде у сосен буйна голова.

Тремтіння віт, і жах, і насолода,

шаленство злив у білому вогні!

Ну от і все. Одплачеться природа.

Їй стане легше, певно. Як мені (Л. Костенко).

10. Підкресліть у тексті всі дієслівні форми. Розподіліть їх на дві групи: а) фінитні дієслівні форми; б) нефінитні дієслівні форми. Схарактеризуйте їх значення, морфологічні ознаки, синтаксичну функцію.

Плакаймо, люди, пісню...

Український народ упродовж свого існування завжди був неперевершеним творцем чарівної пісні, яка вирізняється своєрідністю, неповторністю на тлі світової музичної культури. Це найдорожчий скарб народу, неоціненна частка його поетичної душі. У ній зберігається історія і характер, обдарованість і краса людська, в ній, немов у своєрідному комп'ютері, запрограмований морально-етичний код і духовна велич української нації.

У вік музичного модернізму, задушливого смогу біт-, хіт-, поп-, рок-музики, що заповнив душі широких мас, особливо молоді, наша пісня повинна стати своєрідним базисом духовності для тих, хто здатний відчувати красу рідної мови, вслухатись у соловейкову мелодію... Українська пісня не тільки спроможна лікувати тих, хто опинився у незавидному становищі безбатченка. Вона з давніх-давен здатна єднати людей у любові один до одного, у любові до Батьківщини. Свого часу Шиллер писав: де співають – там лишайся жити. Лихі люди не співають пісень. Тільки там, де народ співає, співає неабияк, а багатоголосо, там, де голоси творять диво-плетиво, багате на контрапункт та підголосову орнаментуку, міг народитися Леонтович – неповторний майстер філігранної обробки пісенних зразків, що довів свою професію до високої досконалості.

Вже сам по собі відбір Миколою Дмитровичем першоджерел для мистецької оздоби став процесом вельми важливим, бо добиралися пісні найцінніші з цінних, лише ті, що найбільше хвилювали поетичну душу Майстра. Вони перетворювались у шедеври, вплітаючись самоцвітами у вінок усенародної музичної культури (А. Авдієвський).

11. З поданих слів виділіть і випишіть тільки дієслова. З'ясуйте, яке значення мають дієслова на відміну від слів інших частин мови.

Надія, надіятися, надійся; думати, думка, думає; бесіда, бесідувати; подвоїти, двічі, двоє; молотьба, молотити, молочу; на́пади, напади́, нападу; гриміти, грім; зелений, зелень, зеленіти; удар, ударити; спів, співай, співати; ходіння, ходи, походеньки; вагання, вагатися, вагайся; радість, радіти, радій, радісний.

12. Утворіть інфінітивні дієслівні форми. З'ясуйте, коли неозначена форма може мати суфікс *-ть*, а коли *-ти*?

Пливу, частую, гою, їм, повертаю, працюю, можу, виборю, зрадію, прочитаю, живу, печу, сію, розгортаю, здаюся, розповідаю, зможу, колихну, доношу, стихну.

13. Визначте класи дієслів. Дієслова продуктивних класів підкресліть.

Казати, нести, працювати, бити, бувати, біліти, крикнути, бігти, сміятися, водити, мовчати, летіти, горіти, плакати.

Заняття № 12-13

Тема: ЗАГАЛЬНОДІЄСЛІВНІ ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ

I. Питання для самоконтролю.

1. Що являє собою граматична категорія виду?
2. Які дієслова можуть вступати у видову кореляцію?
3. Як утворюються перфективні видові пари?
4. Які префікси вважаються граматицізованими (чистовидовими), а які – неграматицізованими?
5. Яким способом утворюються імперфективні видові пари? На які типи вони розподіляються?
6. З'ясуйте сутність інших засобів утворення видових пар (внутрішня флексія, суплетивність, наголос).
7. У чому полягає сутність двовидових та одновидових дієслів?
8. Що являє собою граматична категорія перехідності/неперехідності? Що є планом її вираження?
9. Які дієслова не мають співвідносних корелятивних форм із значенням перехідності?
10. Назвіть етимологічні та семантичні ознаки розподілу дієслів на перехідні/неперехідні.
11. Як ви розумієте сутність граматичної категорії стану? Які графеми вона об'єднує?
12. У чому полягає зв'язок між граматичною категорією стану та категорією перехідності/неперехідності?
13. Які дієслова залишаються поза значенням стану?
14. Що являють собою зворотні дієслова? Які значення вони можуть мати?

II. Практичні завдання.

1. Від поданих дієслів утворіть, де це можливо, співвідносні видові пари і поясніть особливості їхнього утворення.

Умирати, сіяти, витерти, командувати, донести, затремтіти, попоїсти, летіти, приспівувати, атакувати, жаліти, писати, впливати, розрізати, брати, стукати, благати, ловити, інформувати, женити, засумніватися, відішуміти, веліти, лягти, схаменутися, поважати, шукати, заважати, пританцьовувати, вслухатися, розслідувати, розгортати, в'янути, псувати, почитувати, посилати, замикати, споруджувати, прибивати, застерігати, скоротити, учительовати, запевняти, приносити, оточувати, виходити.

2. Наведені дієслова запишіть у три колонки: а) дієслова двовидові; б) дієслова, що

вживаються лише у формі доконаного виду; в) дієслова, які вживаються лише у формі недоконаного виду.

Виднітися, бідувати, відхвилюватися, розобіцятися, реалізувати, розслідувати, мовчати, морозити, бігати, лікарювати, розпрацюватися, трясти, знаходитися, подолювати, мріяти, попросити, мовити, адресувати, кодифікувати, штрафувати.

3. Утворіть форми дієслів доконаного виду за допомогою префікса з- (**с-**, **зі-**).

Псувати, цідити, шити, сушити, творити, пускати, цементувати.

4. Утворіть дієслова недоконаного виду додаванням суфікса або чергуванням голосних.

Стерти, випекти, вмерти, занести, допомогти, перечитати, перемогти, розказати, виступити, вивчити, затерти.

5. Утворіть дієслова протилежного виду акцентуаційним способом.

Закликати, виносити, відсипати, розрізати, вслухатися, забігати, скликати.

6. За якою ознакою дієслова поділено на дві групи?

I. *Завідувати, приспівувати, покрикувати, почитувати, гордувати.*

II. *Схаменутися, начитатися, догулятися, розкритчатися, розплакатися.*

7. Утворіть від поданих дієслів видову пару. Чим різняться видоутворення і словотворення?

Малювати, скликати, зашивати, лити, дозволяти, писати, читати, розкидати, вишивати, обмежувати.

8. Складіть із непарновидовими (недоконаний вид) дієсловами речення.

Вимагати, мислити, працювати, говорити, ледарювати, постукувати.

9. Складіть із непарновидовими (доконаний вид) дієсловами речення.

Натерпітися, наїстися, наслухатися, помріяти, поплакати, провчитися, надуматися.

10. Утворіть від поданих дієслів за допомогою префіксів пере-, за-, по- дієслова доконаного виду. Чи від усіх дієслів такі форми утворюються?

Купити, дружити, терпіти, хворіти, мліти, казати, ховати.

11. Які дієслова називають: а) повторювану ритмічну дію; б) повторювану неритмічну дію; в) рух у певному напрямі; г) необмежений рух або дію?

Летіти, постукувати, бігати, підстрибувати, розмальовувати, прихорошуватися, вести, витирати, бігти, водити, причісуватися, пострілювати, пританцьовувати, нахилити.

12. У поданих словосполученнях знайдіть перехідні й неперехідні дієслова, поясніть властиві їм лексичні і граматичні особливості.

Поважати людину, жартувати з вогнем, оволодівати знаннями, думати про майбутнє, вишивати серветку, пишатися батьком, дякувати матері, не знати спокою, одламати хліба, напитися води, не принести користі, подорожувати по світу.

13. Складіть речення, в яких подані дієслова виступали б як перехідні й неперехідні. Вкажіть, які дієслова не можуть мати корелятивних форм із значенням перехідності.

Шити, будувати, читати, глузувати, грати, галасувати, біліти, надокучати.

14. З поданого тексту випишіть перехідні й неперехідні дієслова, поясніть належність їх до певного стану.

Мова – специфічне й надзвичайно складне суспільне явище, могутній засіб вираження багатогранної діяльності людей. За допомогою мови людина виражає свою людську сутність, зв'язується і спілкується з іншими людьми, виражає і передає своє сприймання і розуміння навколишнього світу, виявляє свою волю, свій розум, свої почуття й емоції. Мова організовує людей у процесі суспільного виробництва. Мова тісно пов'язана з мисленням і мовленням, вона є формою існування і засобом вираження людських думок. За допомогою мови закріплюються й передаються від покоління до покоління досягнення людського мислення (І. Матвіяс).

15. Виправте помилки.

Дієслова перехідні: *виконувати, закінчувати, спати, вірити, наводити, гуляти.*

Дієслова неперехідні: *плакати, зітхати, снідати, контролювати, знати, бігти.*

16. Запишіть текст. Підкресліть неперехідні дієслова, з'ясуйте їхню семантику.

Верба усохне, і спиляють грушу.

Зелене море зроблять із Дніпра.

Ще брат живий, та він глухий на душу.

Є братова, але вона стара (Л. Костенко).

*Сипле, стелить сад самотній
Сірий смуток – срібний сніг, –
Сумно стогне сонний струмінь,
Серце слуха скорбний сміх (В. Кобилянський).*

17. Підкресліть дієслова, визначте їх стан. Окремо выпишіть дієслова, які перебувають поза станом.

Куди не глянь – скрізь розвернулося, розпустилось, зацвіло тишим цвітом. Свіжа зелень розгойдалась, розгулялась, попливла (М. Рильський). Літо збігло, як день, і з невлежаного туману вийшов синьоокий, золоточубий вересень (М. Стельмах). У хаті не сиділося. Тягло у садок, на свіжу прохолоду (Панас Мирний). Ця тема досліджується студентами протягом кількох років (З журн.).

18. Складіть зв'язний текст (5-6 речень), увівши до нього зворотні дієслова. Поясніть їхню семантику.

Заняття № 14-15

Тема: ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ ДІЄСЛОВА

I. Питання для самоконтролю.

1. Які граматичні категорії, крім загальнодієслівних, характерні для фінітних дієслів ?
2. Що являє собою граматична категорія способу?
3. Що таке індикатив (дійсний спосіб)? Що є планом вираження індикатива?
4. Назвіть інваріантні та варіантні значення дійсного способу.
5. Що являє собою імператив (наказовий спосіб)? Що є планом його вираження?
6. Назвіть характерні інваріантні й варіантні значення наказового способу.
7. Поясніть значення кон'юнктива (умовний спосіб). Чи можуть дієслова умовного способу вживатися у варіантних значеннях?
8. Які різновиди умовного способу розглядаються «Граматикою української мови» (1993)? З'ясуйте сутність спонукального й бажального способів.
9. Що являє собою граматична категорія часу дієслів? З'ясуйте абсолютне й відносне часове значення.
10. Як ви розумієте поняття «теперішній абсолютний час дієслів»?
11. У чому відмінність між теперішнім актуальним і теперішнім неактуальним?

12. З якими значеннями функціонує теперішній відносний?
13. Як утворюються форми теперішнього часу?
14. Якими часовими формами передається минулий час?
15. У яких формах виступає власне минулий час?
16. Що являє собою минулий відносний час?
17. Чому значення давноминулого часу не самостійне, а відносне? Як утворюються форми минулого часу?
18. Що є планом вираження дієслів майбутнього часу доконаного виду ?
19. Які форми мають дієслова майбутнього часу недоконаного виду?
20. Які переносні значення характерні для форми майбутнього часу доконаного виду ?
21. Назвіть інваріантні і варіантні значення особових дієслівних форм.
22. Яких переносних значень можуть набувати особові форми дієслів?
23. Що являють собою дієслова неповної особової парадигми?
24. У чому полягає сутність безособових дієслів? Чи можуть особові дієслівні форми вживатися в безособовому значенні?
25. Що є планом вираження граматичної категорії роду та числа дієслів?

II. Практичні завдання.

1. Утворіть усі способів форми дієслова. Усно поясніть особливості їх творення та вживання.

Брати, виконати, кинути, виїжджати, хотіти, мити, купувати, розповісти, знати, плакати, вразити, прясти, в'язати, заглянути.

2. Утворіть форми імператива, поясніть творення й можливі чергування приголосних.

Вийти, готувати, лягти, спостерігати, бігти, лізти, пекти, перестати, вести, мести, стояти, вчити, різати, писати.

3. Утворіть від дієслів форми умовного способу. Коли вживають частку *би*, а коли – частку *б*?

Думати, жалкувати, творити, вивчати, приїхати, дбати, допомагати, розчулитися, воскреснути, порушувати, засвідчувати, виховати, закохатися, дізнатися, побачити.

4. Визначте спосіб дієслів. З'ясуйте способів значення.

Мова – наша зброя, якою ми служимо народові, що нас породив, вигодував і виховав... Любімо її, вивчаймо її, розвиваймо її! Борімося за красу мови, за правильність мови, за

багатство мови... (М. Рильський). Такий поет, як Шевченко, не одним українцям рідний. Де б він не вмер на великому слов'янському мирові, чи в Сербії, чи в Болгарії, чи в Чехії – всюди він був би між своїми... (П. Куліш). Справжній талант завжди дивовижний і до певної міри таємничий. Як уважно не приглядайся до витворів його інтелекту, завжди лишається щось не до кінця розгадане (Д. Мітенко). Як муха в окропі бувало вертишся цілий день (Панас Мирний).

5. Дієслів якого способу в поданих реченнях кількісно більше? Чому?

Хлопці сиділи на печі й тільки сопли (С. Васильченко); Володько взяв часописи й одразу почав читати (У. Самчук); Криво посміхнулась і – майнула спідницею з хати (Г. Косинка); Тоді я збиваю в козуба вершечок і висипаю ягоди в рот (М. Стельмах); Якусь мить вона думала. Потім зітхнула й знов окинула мене критичним оком (Л. Кононович); Хлопці його держать, а він кричить і назад рветься (Ю. Мушкетик); Обережно скинула шапку з голови, і срібний м'який волос посипався на пальці (М. Стельмах); Поки вони говорили, жінка сиділа під насадом і слухала (С. Склярєнко); Аж поки сонце зійшло, ходила все коло хліва й прислухалась до шамотіння корови (М. Хвильовий); Вдарив дзвін, Єпіфаній прокинувся (Р. Іваничук); Он деркач кричить у лузі, соловей співа в кущах, І вівчарик свище фіть-фіть У зелених комишах (Я. Щоголев); Раптом я помітив, що тримаю лозинку (Є. Гуцало); Як покаємося, простить Господь і помилує (В. Барка); Перед війною він написав тридцять п'ять картин, серед яких були і портрети сина – великоголового, негарного підлітка в куцо́му сіренькому костюмчику і з книгою в руці (Ю. Щербак); По обіді все завмирало (В. Винниченко); Проходячи повз дошку оголошень, замріяно ковзнула поглядом по афішах (Л. Баграт); Телята, помітивши його, перелякано шугають убік і тікають до череди (В. Винниченко); Обличчя зникають. Гроно мерехтливих крапок розсипається. Натомість з'являється одна пара таких же самих, з глибини вагона наближається до ґрат, а голос понуро, ніби з могили, відповідає: — Я... (І. Багрянний).

6. Визначте час дієслів.

Коли лодії стали наближатись до Києва, Боричевим узвозом з гори спустився оточений воєводами й боярами і князь київського столу Ярополк (С. Склярєнко); Коли оглянувся Лесь, біля нього теплою хвилиною стояв народ... (М. Стельмах); Коли Василь із щеням відійшов, Володькові стало самому сумно (У. Самчук); А коли помітила, зникла ще дужче й спалахнула до кінчиків вух (Ю. Мушкетик); А як тільки почало смеркати, Володько не всидить в хаті (У. Самчук). Боціон клацає на хаті дзьобом, і той кістяний звук котиться по стрісі, шелестить (Є. Гуцало); Пахучий сік стікав на кореневище, і земля жадібно вбирала лісову кров м'якою зеленню (М. Стельмах); Обидві каруци рушили, і наші подорожні так-сяк

розташувалися (М. Коцюбинський); Через кілька днів прийшли до нас гості, і мама сказала натрусити яблук (Є. Гуцало); Всі замовкли, і тут Дереберя розповів їм про хлопчика з бичком (П. Загребельний); Махов узяв двома пальцями затискувач, схожий на білизняну заціпку, і з гумової трубочки полилася тоненька цівка дезинфекційного розчину (Ю. Щербак); Я порахував колії, і ми почесали назад (Ю. Мушкетик); Розкриваються люки на повітряних кораблях, і тисячі парашутистів розцвітають в небі над тайгою (О. Довженко); Ось бачиш, сьогодні літечко торкнулось руками до ягід, і вони почали паленіти (М. Стельмах); Жінка сіпнула його за полу, і він з розгону сів на якісь мішки (С. Васильченко); Підстава звалилась, і все полетіло (У. Самчук).

7. Встановіть, яке значення мають дієслова теперішнього часу.

Ми сприймаємо і уявляємо якусь річ за її найхарактернішими ознаками. Коли щось виходить поза звичайні норми, то це викликає подив... (І. Вихованець). Нещасна, неправдива людина, що добровільно й легко зрікається рідної мови: щаслива, праведна людина, що в радості й горі будує слово своєї землі... (Б. Харчук). Між м'якими зеленими, ніби оксамитовими, берегами в'ється гадюкою Роставиця, неначе передражнює здорові річки, як часом маленькі діти передражнюють старших (І. Нечуй-Левицький). З неба, як розтоплене золото, летиться на землю блискучий світ сонця: на ланах грає сонячна хвиля: під хвилею спіє хліборобська доля... (Панас Мирний).

8. Відгадайте загадки. Назвіть дієслова теперішнього часу. Поясніть правопис особових закінчень.

Дієслово і не в'яжеться з рухом.

Його змісту не знає просто сором:

Як без префікса – сприймається слухом,

А як з префіксом – сприймається зором.

Яке це слово?

А відгадайте-но: що я таке?

Всі хочуть, як народиться дитина,

Щоб я було красиве і дзвінке,

Бо носить все життя мене людина.

Коли хочеш ти читати,

То мене повинен знати.

А коли мене не знаєш,

То нічого не вгадаєш.

*На просторі.
Як станеш на просторі ти,
Скажи, що це за диво:
І видно край, але дійти
До нього неможливо (Д. Білоус).*

9. З'ясуйте, які дієслова у формі теперішнього часу позначають: а) дію, яка відбувається у момент мовлення; б) постійну дію; в) повторювану в тривалому вияві.

*Летим. Дивлюся, аж світає,
Край неба палає,
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють,
Між ярами над ставами
Верби зеленіють.
Сади рясні похилились.
Тополі по волі
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють з полем.
І все то те, вся країна,
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Дрібною росою,
Споконвіку вмивається,
Сонце зустрічає... (Т.Шевченко).*

10. Подані дієслова запишіть у формі 2-ї особи однини теперішнього часу. Підберіть до них (де це можливо та у тій же формі) слова-антоніми.

Колю, мирюся, терплю, руйную, ходжу, обідаю, їжджу, хочу, живу, кохаю, сумую.

11. Установіть, від яких дієслів можна утворити лише просту форму майбутнього часу, а від яких складну і складену. Утворіть і запишіть ці форми в 1-й особі однини.

Мріяти, посадити, шукати, зігріти, заробляти, здобути, викосити, тремтіти, думати, вичитати, приїхати.

12. Від поданих дієслів утворіть синтетичні форми майбутнього часу.

Цілувати, співати, ходити, керувати, кохати, сміятися, фантазувати, бігти.

13. Від поданих дієслів утворіть аналітичні форми майбутнього часу.

Соромитися, плакати, гніватися, любити, працювати, лежати, прислухатися, дзвонити, стрибати, вчитися, говорити, відчувати.

14. Від поданих дієслів утворіть усі можливі форми майбутнього часу.

Фарбувати, летіти, знати, повірити, зазначити, сидіти, коригувати, відчути, приїхати.

15. Від поданих дієслів утворіть форми минулого часу. Які з них мають паралельні форми?

Одягнути, щезнути, обриднути, потонути, везти, стукнути, нести, пекти, запрягти, замовкнути, повзти, процвісти, їсти, брести, лягти.

16. Утворіть від поданих дієслів недоконаного й доконаного виду форми минулого часу. Виділіть у них формотворчі афікси.

Засохнути, приваблювати, щезнути, прикрашати, написати, промовляти.

17. Запишіть дієслова у різних часових формах. Введіть їх у текст офіційно-ділового стилю.

Наказати, рекомендувати, звільнити, відповідати, привітати, виконати, адресувати, призначити, телефонувати.

18. Згрупуйте дієслова за формами часу.

Прийде, вирішив, буду захищати, гальмуєш, воювати, кричатиме, зазнався, приїхала, вкриється, випадуть, зацвієш, думатимемо, знатимуть, покохали, мешкаєш, зазнало, отримую.

19. Запишіть дієслова у формі третьої особи множини, виділіть основу теперішнього часу.

Ревіти, хворіти, кришити, стежити, пекти, важити, біліти, колоти, лазити, плести, користуватися, багатіти, усміхатися, полоти, муркотіти, белькотати.

20. Запишіть подані дієслова у формі 2-ї і 3-ї особи однини і подайте їх у фонетичній транскрипції. Які фонетичні зміни відбуваються?

Вдягатися, миритися, відгукуватися, одягатися, миритися, перегукуватися, шануватися.

21. До якої дієвідміни належить кожне з дієслів у тексті? Поясніть орфограми.

Я хочу жити просто, без прикрас,

Без тих гучних банкетів і лахміття,

Яке мені здається просто сміттям,

Що полонило нерозумних нас.

Хай будуть книги й друзі при столі,

Хай будуть пісня й мила вишиванка,

Хай людські болі, радощі й жалі

Заходять в хату з ранку і до ранку! (Л. Забашта).

22. Визначте дієвідміну поданих дієслів за основою інфінітива й основою теперішнього часу.

Бити, муркотіти, лежати, хотіти, буркотати, ревіти, гоїти, червоніти, сохнути, рвати, іржати, спати, хроніти, нести, стояти, лити, відкотити, мандрувати.

23. Від поданих дієслів запишіть усі форми минулого часу. Які морфонологічні зміни Вами спостережено?

Пекти, сохнути, мазати, везти, замерзнути, вести, лягти, принести, дати, могти.

24. Складіть 5-6 речень, у яких одні часові форми були б вжиті у значенні інших.

Наприклад: *Завтра ми розпочинаємо роботу студентського наукового гуртка* (форма теперішнього часу вжита у значенні майбутнього).

25. Поділіть дієслова на особові й безособові. Складіть з ними речення.

Насупилося, потепліло, нудить, везе, гуде, болить, щастить, світає, вечоріє, нис, болить, пече, розвидняється, сіріє, не спиться, віриться.

26. Подані дієслова розподіліть на такі групи: а) особові дієслова, б) безособові дієслова; в) особові дієслова, які можуть вживатися в безособовому значенні. З останніми складіть речення, схарактеризуйте їхню семантику.

Мріяти, морозити, колоти, писати, знати, світити, вірити, везти, тужити, креслити, шити, стояти, цвісти, нудити, шелестіти, працювати, стрибнути.

27. Знайдіть зайве слово, яке випадає з ряду: а) за особовістю-неособовістю; б) за формою особи в межах особовості; в) за іншими диференційними ознаками в системі категорії особи.

1. *Хмариться, сутеніє, вечоріє, сміється, віриться.*
2. *Чують, згадаймо, читатиму, брав би, намалюю.*
3. *Кажуть, сідай, виконають, гратимуть, думають.*
4. *Поспішайте, сієш, люблю, таланить, ходімо.*

28. Зробіть загальний граматичний аналіз дієслів у такій послідовності: вид, перехідність/неперехідність, стан, спосіб, час, особа, рід, число.

Зафільмуй, збережи цю велику творчість природи! Але кому, навіщо? Хто дорожитиме? Чи перед ким постане із прийдешніх цей величавий спокій гирла і ця очеретина в її плавкім коливанні, чи оживе вона, як рядок гексаметра, як скалка краси, як необхідність?

– Толстой десь сказав: люди, як ріки, – почувся задумливий голос Ярослави... Плине, ущерть налита світлом ріка (О. Гончар).

Заняття №16-17

Тема: ДІЄПРИКМЕТНИК, ДІЄПРИСЛІВНИК ТА ФОРМИ НА -НО, -ТО В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

I. Питання для самоконтролю.

1. Назвіть морфологічні особливості нефінітних дієслівних форм.
2. Як утворюються дієприкметники активного стану теперішнього й минулого часу в українській мові? Наведіть приклади.
3. Чому в українській мові дієприкметники пасивного стану теперішнього часу є оказіональними? З чим це пов'язане? Порівняйте з іншими слов'янськими мовами.
4. Як утворюються дієприкметники пасивного стану минулого часу? Наведіть приклади.
5. Чому в українській мові дієприкметники, зокрема активного стану менш продуктивні порівняно з іншими мовами?

6. Що являють собою предикативні форми на -но, -то? Як вони утворюються?
7. Як утворюються дієприслівники доконаного й недоконаного виду? Продемонструйте це прикладами.
8. У чому сутність процесів ад'ективації та адвербіалізації як окремих видів міжкатегоріальної транспозиції слів?

II. Практичні завдання.

1. Від поданих дієслів утворіть усі можливі форми дієприкметників. З активними дієприкметниками складіть речення.

Сяяти, усміхатися, думати, шити, пожовкнути, стояти, змарніти, дрімати, керувати, радіти, читати, закапати, зберігати, висвітлювати, зомліти, сидіти, вишити, знати, забути, отримати, зберегти, цілувати, горіти, смажити, зробити, скосити.

2. Перекладіть словосполучення українською мовою.

Упавший в воду, треснувший кувшин, бывший студент, пожелтевшие листья, промокший зонтик, потерпевший аварию, работавший в сфере авиации, наиболее важный вопрос, выпавший снег, устаревшая методика.

3. Від яких з поданих дієслів можна утворити дієприкметники активного стану?

Згоріти, посивіти, умовити, старіти, палати, приїхати, відпочивати, молодіти, жовіти, підняти.

4. Визначте стан дієприкметників. Виділіть суфікси, властиві дієприкметникам активного та пасивного стану?

Люблячий, позеленілий, вишитий, посивілий, зароблений, вимитий, скошений, невстигаючий, пофарбований, вирізьблений, створений, загоєний, проспіваний, закоханий, зруйнований, окреслений, переляканий, пожовклий.

5. Встановіть час поданих дієприкметників.

Ходячий, прочитаний, дублюючий, посіяний, паразитуючий, збентежений, розгублений, відкритий, зношений, стертий, побудований, створений, лежачий, контролюючий, розмальований.

6. Утворіть пасивні дієприкметники минулого часу, виділіть суфікси. Які фонетичні зміни відбуваються в утворених дієприкметникових формах?

Накрутити, відновити, зрадити, пригасити, повернути, опрацювати, носити, зросити, понизити, розгорнути, поносити, полагодити.

7. Утворіть дієприкметники активного стану. Як їх потрібно змінити відповідно до норм сучасної української літературної мови?

Співати, дряпати, благати, сидіти, навчати, жити, ревити, різати, плавати, кусати, заздрити.

8. Напишіть коментований диктант.

Безупинний, незмірний, ненастанний, недоварений, нежданий, невпізнаний, незміренний, неповторний, незчислений, незамкнений, незадоволений, нескінчений, невпізнаний, нескінченний.

9. Визначте вид дієслів і утворіть від них дієприкметники. Що трапилося з видом дієприкметників?

Сіяти, отримати, полакувати, розділити, різати, рахувати, загородити, підкреслити, пробити, натоптати, виплекати, прославляти, виховувати, заколисувати, благословити, покрити, судити, дрімати, вражати, обвиснути.

10. З поданими дієприкметниковими зворотами складіть речення. Поясніть розділові знаки.

Покрита зеленим лісом; загорнена в темне небо; осяяна літнім сонечком; прикритий легким серпанком; одягнений в золотий одяг; обвиті срібним інеем.

11. У яких із словосполучень спостерігаємо явище ад'єктивації?

Смажена риба, смажена на олії картопля; незачинене вікно, ще не зачинене вікно; нездійсненні мрії, досі не здійснений захід; підготовлений розклад, старанно підготовлений розклад; поранений хлопець, поранений вчора юнак; варена картопля; несказанна радість; не допущений до змагань спортсмен.

12. Від дієслів *вишити, зробити, підписати, зібрати, сказати* утворіть предикативні форми на *-но, -то*.

13. Від поданих дієслів утворіть дієприслівники недоконаного й доконаного виду.

Сипати, уникати, просити, прочитати, сказати, замислити, ламати, вивчати,

ненавидіти, зрозуміти, відмовити, чекати.

14. Перекладіть російські дієприслівники українською мовою.

Победив, ныряя, вздымаясь, выздоровев, смеясь, простясь, прислушиваясь, высунувшись, увидя.

15. Прочитайте речення. Назвіть дієприслівники. Визначте їх час.

Володимир жахнувся, почувши про це (С. Скляренко). – Про твою послугу не забуду, отче, – трохи насупившись, відказав Скиригайло (Вал. Шевчук). Піднявши меч, він поцілував його пересохлими вустами (С. Скляренко). Юра потягся назустріч їй, весь затремтівши й завмерши від щастя (Ю. Смолич). Микола довго мовчав, утупившись поглядом у засік (Ю. Мушкетик). Скинувши картуза, він витер мокрий лоб і, прислухавшись до гомону, весело привітався з народом (О. Довженко). Біля покуття плаче, затуливши очі краєм хустки (В. Барка). Він натиснув клямку сінешніх дверей, уже напівпрочинивши їх, сказав: – Дурень (Ю. Мушкетик). Шофер, щось невдоволено крикнувши, натиснув на гальмо (М. Стельмах). – Жіночий клуб! – видихнувши хмарку диму, сказала вона (Л. Кононович). Погасивши світло, Микола швидко заснув чутким сном, крізь який просочувався шум ріки і смерек (М. Стельмах). Місяць, проскочивши потріскану хмарину, поплив по чистому небі, і на обрії вирости нові гори (М. Стельмах). Oddзвонивши пригравку, куранти починають з маєстатичною розміреністю над усіма тими ріжками й гомоном “Червоної Площі” урочисто бити годину: – Р-р-раз!.. Д-д-два!.. Т-т-три!.. (І. Багрянний). Побачивши Тимка, вона здивовано зупинилася і зареготалася (Г. Тютюнник). Обминувши в долині пізнє волосисте просо, я вихоплююсь на шлях і одразу наздоганяю драбинчастий віз гориковоза Терентія (М. Стельмах). Романко зареготавсь зразу, почувши бажання (М. Коцюбинський). Святослав і Рюрик провели низку успішних походів проти половецьких ханів (1183, 1185, 1187), відтіснивши їх далеко на південний схід, до Дону (Історія України). Побачивши його, вона сполошилася, почервоніла і, нахиливши голову, стала швидко ганяти колесо прядки босою ногою (Г. Тютюнник). Оленка миттю поклала дзеркальце на стіл і, тьоргнувши дверима, відпурхнула через сіни (В. Барка). Збагнувши, що люди повірили папірцеві, Мамура згодом і себе переконав, що знався з партизанами (М. Стельмах). Надвечір, закінчивши роботу, Тихович поститав цигана, чи не найнявся б він вартувати вночі виноградник (М. Коцюбинський). Поклавши руки на її плечі, він дивився в саму глибину темних грецьких очей (С. Скляренко). Склавши висновок, Мирон Данилович одвів погляд від промовця (В. Барка).

16. Підкресліть дієприслівники, визначте вид кожного і зробіть відповідні висновки. Яку роль виконують дієприслівники в реченнях?

Микола, увійшовши в клуню, довго любувався вистояними дзвінкими стовбурами групи (М. Стельмах). Вдовольнивши себе, Грицько пішов своєю дорогою (С. Васильченко). Приголомшене товариство якийсь час сиділо мовчки, протверзівши від такої несподіванки (І. Багрянний). Пішла з храму, глибоко задумавшись (В. Шевчук). Один із сторожів тримав смолоскипа – всунув його у підставку, перед тим освітивши її всю (В. Шевчук). Його привезли до Києва, князь прохворів, тяжко мучаючись, до вечора, а вже під вечір помер, перед цим заповівши київським монастирям та церквам немалу мзду (В. Шевчук). Він уже мчав по інших широтах, круто повернувши на південь і прогрімівши над широченним Амуром (І. Багрянний). Вступивши до хати, Домка похапцем, ніби за нею гнався Шубка, засунула двері (П. Панч). Вбивши князя Святослава, Печеніги раз у раз Йдуть ордою на Україну, Раз у раз грабують нас (О. Олесь). Товариш Вовчик раптом позіхнув і, розкинувши руки, ліг на траву (М. Хвильовий). От так поплававши немало і поблудивши по морям, Як ось і землю видно стало, Побачили кінець бідам! (І. Котляревський). Влаштувавши таку школу, можна буде братися за науку (Остап Вишня). І лягали, широко розплющивши зір, І крутився Дніпровий вир (Є. Маланюк). Гнучко хитнувшись у колісниці, метнув вогненну стрілу над батьковою головою (Р. Іванченко). Телята, помітивши його, перелякано шугають убік і тікають до череди (В. Винниченко). І Гринь, ставши навколішки, швиденько хреститься (В. Винниченко). Дві голівки, притулившись одна до одної чолами, міцно сплять на одній подушці (В. Винниченко). Взяв од нього благословення і всадив до столу, наказавши подати досить їстива та питва (Вал. Шевчук). Ртутна ниточка поповзла вгору, зупинившись на цифрі 38 (Ю. Щербак). 1199 р. Роман Мстиславич з родини Мономашичів об'єднав Галичину й Волинь, створивши сильне Галицько-Волинське князівство (Історія України). Вже було зібрано урожай, і по стерні табунами ходили гуси, вилуцуючи колоски та видзьобуючи зерно (Є. Гуцало). А Івашко все тяг себе та тяг угору, перебираючи руками й підтягаючись на них з петлею (В. Винниченко). Зігнувшись над попелищем, вона порпалася в ньому паличкою, витягуючи й перетрушуючи якийсь недотлілий мотлох (О Гончар). А тут і бабуся до них чимчикує, за кожним кроком ціпочок наперед висилаючи (В. Винниченко).

17. Випишіть з художньої літератури 5–6 речень, у яких простежувалися б явища міжкатегоріальної транспозиції (адвербіалізація, ад'єктивізація).

Заняття № 18-19

Тема: ПРИСЛІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

I. Питання для самоконтролю.

1. Яка частина мови називається прислівником?
2. У чому виявляються морфологічні ознаки й синтаксичні функції прислівника?
3. Яких семантичних розрядів бувають прислівники?
4. Що являють собою займенникові прислівники? На які розряди вони поділяються?
5. З'ясуйте своєрідність незайменникових (повнозначних) прислівників.
6. На які лексико-граматичні розряди поділяються прислівники за семантикою? Наведіть приклади.
7. Які класифікації означальних прислівників Вам відомі?
8. Які групи слів виділяються в межах обставинних прислівників?
9. Що являють собою предикативні і модальні прислівники? Як вони розглядаються в мовознавчій і лінгводидактичній літературі?
10. Від яких прислівників утворюються ступені порівняння? Наведіть приклади.
11. Яке явище міжкатегоріальної транспозиції слів називається адвербіалізацією?

II. Практичні завдання

1. Випишіть прислівники разом зі словами, яким вони синтаксично підпорядковані. З'ясуйте значення і синтаксичну роль прислівників.

...Навесні однією з перших розквітає на лісових галявинах пухнаста сон-трава. Якщо покласти її під подушку, то що присниться, те й збудеться. Синіє в житті волошка. Це не просто зілля, яке треба виполоти. Колись красуня русалка заманила в коле і залоскотала молодого парубка, і він став волошкою.

Кує у лісі зозуля, птах-віщун. Раніше від інших птахів летить у вирій, найпізніше повертається, бо у неї ключі від чарівної країни-тепличини, де і влітку і взимку тепло і гарно. Вирій – це рай. Одні кажуть, що він десь коло моря, інші – що за морем, а ще кажуть, що він за повітряним морем. Там і місить Бог із святими красний коровай (І. Драч).

2. Підкресліть прислівники. Визначте, від слів яких частин мови вони найчастіше залежать.

Клара щось сонно мзукнула, повернулася на правий бік, підклала під щоку долоню, усміхнулася в сні (Ю. Мушкетик). Махов підійшов до раковини, пустив воду, заплющив очі, змочив обличчя, дбайливо намилив його великим шматком брудно-жовтого господарчого мила (Ю. Щербак). Вона метушилася, побігла в чулан, принесла звідти тоненький жовтий шматочок сала, почала перестилати скатертину, а тоді сплеснула руками й кинулася до жердки: – Колю, я на хвильку... (Ю. Мушкетик). Іноді виймає олівець і щось підкреслює, посміхається захоплено, потім глибокодумно морщить брови, сьорбає бордо і пасе далі

вугляними очима по шпальтах газет (І. Багрянний). Відкрий очі, уздри їх, збагни і аж тоді йди на прощу (Р. Іваничук).

3. Згрупуйте подані прислівники за семантикою.

По-своєму, вниз, сонячно, щодня, там, коли-небудь, навсидячки, чомусь, інколи, по-весняному, ніяк, затишно, ледве, дуже, по-вовчи, рішуче, звідти, спереду, здавен, вбік, вранці, спросоння, навмисно, напоказ, вогко, очевидно, треба, приємно, довго.

4. Від поданих прикметників утворіть прислівники, які відповідали б на питання як? Чи зміниться лексичне значення в утворених словах? До якого розряду за значенням належать утворені слова?

Далекий, дзвінкий, сонний, відчайдушний, привітний, ніжний, сумний, веселий, низький, допитливий, вірний, кумедний, стислий.

5. Утворіть від поданих слів прислівники, додаючи суфікс *-о* або *-е*. У яких випадках необхідно додавати суфікс *-е*?

Голосний, сліпучий, тихий, блискучий, гіркий, солодкий, байдужий, міцний, красивий, негожий.

6. Запишіть речення. Підкресліть прислівники. Визначте їхнє значення.

Хто багато говорить, той мало творить. Чесне діло роби сміло. Шануй батька і неньку, буде тобі скрізь гладенько. Учений водить, а невчений слідом ходить. Нажите махом піде прахом. Уночі тріщить, а вдень плющить. Не дивись високо – запорошиш око (Народна творчість).

7. Запишіть словосполучення. Назвіть ті, у яких стрижневим словом є прислівник.

Знищити дотла, знайти відразу, прикріплений низько, надзвичайно цікаво, прийти зранку, заклопотаний звечора, дуже сміливо, працюючи натхненно, пізно восени, кава по-турецьки, вишивання хрестиком.

8. Допишіть у колонку по три прислівники відповідного способу творення.

Префіксальний	Суфіксальний	Злиття основ
<i>пречудово</i>	<i>низько</i>	<i>догоричерева</i>

9. Від різних форм поданих іменників, прикметників, числівників, займенників та

поєднаних з ними прийменників утворіть і запишіть прислівники. Поставте наголоси.

Швидкий, чистий, день, крок, круг, мій, п'ятий, ваш, весна, простий, що, пам'ять, сонячний, чотири, їхній, нічия, пора, двоє, бік.

10. Від наведених прикметників утворіть прислівники і запишіть їх у формах вищого та найвищого ступенів порівняння.

Гарний, тихий, стрункий, свіжий, дорогий, гострий, дешевий, темний, тонкий, густий, швидкий, сильний.

11. Знайдіть помилки в утворених формах прислівників.

Найшвидше, більш вдаліше, більш корисно, найкраще, найбільш зручно, найменш красивіше, зручніше, найменш яскраво, найбільш дотепно.

12. Замініть подані слова прислівниками.

На швидку руку, кожної ночі, догори обличчям, шепочучи, присідаючи, всупереч волі, йдучи мимо, кожної весни, всупереч бажанню.

13. Поясніть творення і правопис поданих слів.

Помалу, найдружніше, де-не-де, з року в рік, сухо-насухо, сам на сам, босоніж, любо-дорого, вволю, ні туди ні сюди, час від часу, заново, коли-не-коли, по-моєму, довкола, так-сяк, напруядки, наглухо, потроху, тричі, до вподоби, без угаву.

14. У поданих прислівниках поставте наголос і перевірте за словником.

Навznak, спогорда, назирці, мимохіть, куди-небудь, доп'яну, досита, поблизу, здалеку, сторчма, верхом, начисто, завидна, на руку, пліч-о-пліч, без угаву, зі смаком, поблизу, змалечку, невпинно, корисно, виразно, на сміх, всередині, надворі, набік, без упину, донесхочу, з давніх-давен, зроду-віку.

15. Випишіть з художньої літератури 4–5 речень, у яких простежувалося б явище адвербіалізації.

Заняття № 20 -23

Тема: ПРИЙМЕННИК. СПОЛУЧНИК.

I. Питання для самоконтролю.

1. Які існують підходи у мовознавстві щодо визначення статусу прийменника, сполучника?
2. Як розподіляються прийменники та сполучники за походженням? Назвіть основні ознаки первинних прийменників та сполучників.
3. Які прийменники та сполучники належать до вторинних за походженням? На які підгрупи розподіляють прийменники за формальними особливостями? З'ясуйте особливості та спосіб творення вторинних сполучників.
4. Що являють собою прийменникові комплекси?
 5. Назвіть семантичні типи прийменників. На основі яких семантичних протиставлень здійснюється така класифікація?
 6. Що являє собою явище препозитивації як один із видів міжкатегоріальної транспозиції слів?
 7. Як розподіляються сполучники за синтаксичною роллю у реченні?
8. Що являють собою сурядні сполучники? Як вони розподіляються за характером вираження смислових зв'язків?
 9. Поясніть сутність градаційних, приєднувальних та пояснювально-уточнюючих сполучників.
 10. Які семантико-синтаксичні відношення виражають підрядні сполучники?
 11. З'ясуйте сутність підрядних сполучників: причинових, наслідкових, часових, умовних, цільових, порівняльних, з'ясувально-об'єктних, означальних, місця.
 12. Як розподіляються сполучники за способом їх уживання? Наведіть приклади.
 13. У чому полягає різниця між сполучниками і сполучними словами?
 14. Як розрізняються омонічні сполучники і сполучні слова? Продемонструйте на власних прикладах

II. Практичні завдання. Прийменник.

1. З поданого тексту випишіть дієслівні словосполучення із залежною відмінковою формою іменника, займенника. З'ясуйте, з якими відмінками вживаються прийменники та які значення вони виражають разом із відмінковими формами.

а) Баштан був далеко від села, серед неозорого степу. Довкола нього – поля золотистої пшениці, квітучих соняшників, високої, як ліс, кукурудзи. На баштані вилежувалися проти сонця смугасті кавуни, жовтобокi дині, день за днем повнилися солодким соком.

Господар баштану – дід Матвій, курінь якого он на пагорбку. Час від часу дід обходить баштан, оглядає свої володіння, а потім всідається біля куреня й плете солом'яного бриля. Тихо на баштані, спокійно. Тільки видзвонює у високості жайворонок. Іноді прошелестить крилами лелека, що летить до степового озера (В. Чухліб).

б) Під самим лісом плила вузька глибока ріка. Змивала коріння старих дубів, холодила берег, на яким виростало буйне зілля, густі дикі корчі дерев, – і відбивались від часу до часу від берега на знак життя.

Густий ліс дубовий надав їй барву своєрідну. Плила зовсім зеленою водою, і лиш там, де припирала лівим берегом до гладкої рівнини, блистіла здалека сивавим сріблом. По ній пишались водні рожі, а ще більше їх широке зелене листя ... (О. Кобилянська).

2. Розкласифікуйте прийменники за структурними типами: а) первинні (прості, складні); б) вторинні (прості, складені).

а) в ім'я, зсередини, з-між, від, задля, за рахунок, довкіл, за посередництвом, відносно, коло, серед, близько, з метою, на знак, замість, з-перед, ради, для;

б) без, вглиб, за зразком, з нагоди, з-межи, на чолі, в інтересах, з-над, окрім, довкола, з приводу, до, побіля, у напрямі, напередодні, поверх, поперед, мимо, обіруч від;

в) у бік від, у плані, неподалік, з, наприкінці, на шляху до, в розрізі, під, над, на засадах, залежно від, поблизу, у ході, з-за, в силу, поперек, у сфері, осторонь;

г) подібно до, порівняно з, піді, згідно з, проміж:, одночасно з, до, обабіч, поряд, починаючи від, щодо, у дусі, при, у зв'язку з, у згоді з, протягом, з-поперед, опісля;

д) всупереч, у відповідь на, о, перед, поруч, незважаючи на, повз, попри, праворуч від, всупереч, навздогін, перед, по, на протизвагу, посередині, напередодні, в умовах, стосовно, коштом, шляхом, порівняно до.

3. Розподіліть вторинні прийменники на підгрупи відповідно до функціональної транспозиції відповідних форм слів повнозначних частин мови: а) прислівників; б) іменників; в) дієприслівників.

Близько, довкіл, коштом, наприкінці, ліворуч, недалеко, поперек, шляхом, стосовно, обабіч, починаючи від, кругом, в інтересах, на випадок, з метою, ціною, напередодні, край, включаючи, незважаючи на, оддалік.

4. Серед поданих прийменників виділіть ті, за допомогою яких передаються різнопланові статичні й динамічні просторові характеристики.

Зсередини, ради, під впливом, впродовж, через, для, наперекір, при нагоді, з-посеред, після, для, у розрізі з, навпроти, у міру, навперейми, на випадок, при умові, зверху, на честь, всупереч, далеко від, незважаючи на, навкруг, з радощів, у разі, поряд з, обіруч, у напрямі.

5. Серед поданого ряду прийменників виділіть темпоральні, введіть їх у речення.

Біля, попереду, супроти, обабіч, у силу, через, о(об), після, з приводу, задля, у результаті, на честь, у разі, при, на противагу, напередодні, у процесі, з радощів.

6. Розподіліть прийменники на відповідні семантичні типи: а) причини; б) мети; в) умови; г) допустові.

При нагоді, незалежно від, в інтересах, під впливом, у силу, задля; на честь, за умови, всупереч, при, на знак, у зв'язку з, завдяки, у справах, у розріз з, наперекір.

7. Подані слова уведіть в речення так, щоб вони спочатку виступали як прийменники, а потім як прислівники чи іменники:

а) довкола, шляхом, близько, кінець, край;

б) впродовж, коло, поблизу, протягом, уперек.

8. Перекладіть українською мовою. Порівняйте прийменникове керування в обох мовах, з'ясуйте особливості вживання прийменників, похідних від повнозначних слів.

Без исключения; во главе колонны; в соответствии с правилами внутреннего распорядка; по окончании университета; в течение пяти часов; относительно перевода; по заданию; насчет санатория; независимо от разговора; по уважительной причине; в связи с отпуском; на протяжении учебы; вопреки решению; в случае дождя; благодаря другу.

9. На власних прикладах продемонструйте і з'ясуйте значення словоформ іменника з прийменником *на, по*.

10. Запишіть прийменники разом, окремо або через дефіс. Поясніть їх написання

(На)зустріч перемогам, (на)перекір долі, (у)кінці сезону, (у)слід за, (з)(по)серед, (із)за, (по)за, (по)під, (на)проти; (у)відношенні до, (за)для розваги, (незважаючи на) погоду, (в)інтересах справи, (з)нагоди свята, (на)користь справи, (за)винятком, (по) перек, (о)після, (у)напрямі, (у) згоді з, (у) зв'язку з.

11. На власних прикладах продемонструйте і поясніть сутність явища препозитивації як одного із видів міжкатегоріальної транспозиції слів.

12. Який рядок репрезентує первинні складні прийменники?

1. В ім'я, задля, заради, з-поміж, з-над.

2. З-за, зверх, ззаду, вглиб, близько.

3. *З нагоди, на чолі, з метою, кругом, з-межи.*
4. *Довкола, посеред, щодо, з-понад, побіля.*
5. *Шляхом, поряд, опріч, обабіч, мимо.*

13. Який рядок репрезентує вторинні прості прийменники?

1. *У відповідь, у дусі, в силу, в рамках, на підставі.*
2. *Проти, круг, праворуч, посередині, назад.*
3. *Вслід, на противагу, опісля, навкіл, коштом.*
4. *На відміну, у сфері, під час, збоку від, у процесі.*
5. *З огляду на, поверх, раніше, з-побід, проміж.*

14. У яких рядках представлено усі складені вторинні прийменники?

1. *За зразком, з нагоди, на основі, з приводу, за рахунок.*
2. *За винятком, на користь, з боку, в інтересах, зсередини.*
3. *Замість, ззаду, насупроти, праворуч, протягом*
4. *Вслід, напереріз, на відміну від, у дусі, на підставі.*
5. *Стосовно до, оддалік від, подібно до, в царині, у ході.*

15. У якому рядку кожен прийменник вживається тільки з родовим відмінком?

1. *Поруч, біля, кругом, замість, для, побіч, всупереч.*
2. *Від, недалеко, з, під, крізь, поруч, до, коло.*
3. *Під, над, у, посеред, заради, завдяки, після.*
4. *Крім, біля, після, проти, край, без, від, коло.*

16. У якому рядку кожен прийменник вживається тільки з давальним відмінком?

1. *Всупереч, ради, наперекір.*
2. *Завдяки, наперекір.*
3. *Завдяки, наперекір, по, до.*
4. *Над, завдяки, після, під, через.*
5. *Поруч, над, при, крізь, край.*

17. У якому рядку кожен прийменник може вживатися з двома відмінками?

1. *Над, перед, під, на, по.*
2. *Після, від, без, до, проти, біля.*
3. *З, при, повз, по, під.*

4. *З-посеред, по, між, під, про, над.*

5. *В, з, за, між, край, поруч.*

18. У якому рядку представлено просторові прийменники?

1. *У силу, з нагоди, на честь, з приводу, у справі.*

2. *Впродовж, перед, поміж, близько, о.*

3. *Серед, у напрямі, обіч, понад, напереріз, край.*

4. *Назад, ззаду, зверху, під впливом, за.*

19. Який рядок репрезентує прийменники причини?

1. *Для, на, за, по, задля.*

2. *Ради, з метою, в інтересах, з нагоди, з приводу.*

3. *У зв'язку, з огляду на, через, завдяки, під впливом.*

4. *У разі, за умови, в, з, без.*

20. Який рядок репрезентує темпоральні прийменники?

1. *Всупереч, наперекір, на противагу, при, у розріз з.*

2. *При умові, у випадку, у, з, при.*

3. *Для, на, за, по, задля.*

4. *Біля, у, від, вслід за, між.*

21. Який рядок репрезентує прийменники мети?

1. *З метою, з приводу, на знак, задля, під впливом.*

2. *В ім'я, на честь, у справі, на знак, заради.*

3. *Перед, до, з-за, внаслідок, завдяки.*

4. *Проміж, по, з, через, перед.*

22. Який рядок репрезентує прийменники умови?

1. *Впродовж, протягом, в ім'я, внаслідок, на.*

2. *У зв'язку, з огляду на, під впливом, з, від.*

3. *При умові, всупереч, з приводу, для, заради.*

4. *У випадку, при, у разі, без, у.*

23. Який рядок репрезентує допустові прийменники?

1. *Незалежно від, при, у розріз з, наперекір, на противагу.*

2. Незважаючи на, у випадку, на основі, для, з метою.
3. Всупереч, у разі, углиб, у межах, ради.
4. Задля, у процесі, до, з, з приводу.

24. Доберіть за фразеологічними словниками 15 фразеологізмів, у складі яких були б прийменники. З'ясуйте, які семантико-синтаксичні відношення виражають прийменники.

25. Напишіть твір-мініатюру на тему: «Моє покликання», вживши якомога більше прийменників мети, причини, умови, допустових.

26. Зробіть морфологічний аналіз (лінгвістичну довідку) прийменників:

а) *Наприкінці листопада 1845 року у зв'язку з ремонтом будинку Козачковського Шевченко переїхав до В'юнища. Поет поселився у колишнього декабриста Степана Никифоровича Самойлова і прожив у нього майже місяць. Село дуже сподобалося Шевченку.*

Розташоване біля самісінького Дніпра, воно причаровувало своєю мальовничістю. Величавий плін могутньої ріки, розкішні соснові гаї, що підступали аж до села, благословенна тиша довкруг спонукали до роздумів...

б) *У відчинених дверях досвітнім павутинням вигойдувався дим, а назустріч йому пробивався отакий сонячний пилок, наче він творився в пору яблуневих відцвітань (М. Стельмах). На світанку вона притиснула одну дитину до грудей, а другу взяла за руку і поза селом рушила назустріч Якимові (П. Панч). Сусіднє вікно було зачинене, але крізь скло видно було цілу родину довкола довгого столу (Ю. Смолич). Позад мене крила вітряка перелопачували вітер і сніг, поперед мене в долині готувалися до весілля верби-наречені, а за ними ревним затуманеним оком дивилося небо (М. Стельмах). З-за саду, здавалося, одразу за ним, підіймалася супроти полуденного сонця велика, у півнеба, синя хмара (Гр. Тютюнник).*

в) *Справді, гори, що темніли геть навколо затоки, ставали неначе прозорі, немов сотні яких ясних віконців одчинялась і крізь них ясніло живе золото (Леся Українка). Межи зеленими килимами біліє гречка, наче хто розіслав великі шматки полотна білити на сонці. В долині, край лісу, висить синя імла... (М. Коцюбинський). Незабаром Соломія з Остапом простували повз плавні до циганської оселі (М. Коцюбинський). По діброві вітер виє, гуляє по полю, край дороги гне тополю до самого долу (Т. Шевченко). Уздовж річки по воді простелилась золота мерехтлива стежка (В. Козаченко).*

II. Практичні завдання. Сполучник.

1. Розподіліть сполучники за структурою: а) прості непохідні; б) прості похідні; в) складені.

А, й, якби, нібито, дарма що, у зв'язку з тим що, щоб, зате, як тільки, незважаючи на те що, в міру того як, якби, проте, але, та, як тільки, ніби, чи, бо, через те що, тому що, не тільки але й.

2. Розподіліть сполучники за способом уживання: а) одиничні; б) повторювані; в) парні.

Чи... чи, якби, як тільки, не тільки... але і (й), якщо... то, і... і, але, та, ні... ні, як... так, хоч... але, або... або, то... то, зате, проте, тому... що, дарма що, у зв'язку з тим, через те що, й, чи.

3. З'ясуйте типи сполучників за синтаксичними функціями (що поєднують і яким синтаксичним зв'язком).

а) *Любим соняшник за те,*

Що так сонячно цвіте.

Любить сонце золоте

І за ним усюди йде:

Ранком дивиться на схід,

А як зверне на обід,

Підіймає вгору цвіт –

Все за сонцем – слід у слід

І як сонце спати йде,

Аж за обрій проведе

Йї сам тужливо ранку жде,

Поки сонце знов зійде (О. Кобець).

б) *Як була я малою, то мені було не раз сниться, що мати чеше мені коси, влітає червоні кісники, вбирає мене в квітки та стрічки, голубить та жалує мене (І. Нечуй-Левицький). Заспані хати розплющили очі, і в них глянули сполохані обличчя (А. Головка). На світанку, сину, буду наслухати, коли в синім небі крила зашумлять (М. Ткач). Про нас думають, виходячи з того, що ми робимо, який ми маємо вигляд, що ми кажемо і як ми це кажемо (Д. Карнегі). І світлість звуків, мов роса на землі. І синя тінь, мов тон віолончелі (М. Бажан). Безглуздо керувати іншими, якщо не вмієш керувати собою (Нар. творчість). І хочеться бути дужим, І хочеться так любити, щоб навіть каміння байдуже Захотіло ожити і жити! (В. Симоненко). Листя горобини з зеленого стало жовтим, так що його важко було відрізнити від ягід*

(В. Гжицький).

в) *Він зрозумів, що життя дається лише один раз і двічі молодим не бути* (М. Луків). *Як прийде туга, пізнаєш друга* (Нар. творчість). *Не знала ні свят, ні буднів, у неділю, зачинившись у хаті, пряла, або латала, або шила* (Є. Гуцало). *Для добрих друзів відчиняю дім і маю серцю щире нагороду, хоч деякі із них в житті моїм, як в'ялий лист, обсипались в негоду* (А. Малишко). *І хоч цвіту не мають смереки, та не хилиють верхів'я на діл, а в морози пекучі і в спеки простягають гілля в небосхил* (Г. Чупринка). *На полях, що розстилися обабіч дороги, чулися невиразні шерехи: то тріск сухого бур'яну під чиймись обережними кроками, то причаєне шарудіння, то стриманий писк* (Гр. Тютюнник). *Були то звичайнісінькі, майже сентиментальні слова втіхи, але, може, тому що йшли вони від серця, і вчула мати в них щире вболівання за свого сина* (О. Гончар). *Міняється земля, вітри й світи в обгоні, а я сто сот років плекаю таїну, бо діти виростуть і візьмуть цвіт в долоні, щоб матерям своїм прикрасить сивину* (А. Малишко).

4. Подані сполучники та сполучні слова розподіліть за участю у вираженні семантико-синтаксичних відношень: а) сурядні; б) підрядні.

Не то... не то, хоч, а навіть, а до того ж, що, який, як, тобто, та ще й, коли не... то, зате, якщо не... то, не тільки... а навіть, ані... ані, і, однак, дарма що, аби, куди, вміру того як, незважаючи на те що.

Мов, хоч, якби, після того як, немовби, а саме, та ще й, та ні... та ні, хоч... але, як не... то, а до того ж, не стільки... скільки, коли б, звідки, після того як, чи, хто, доки, наскільки.

Аж поки, в міру того як, немовби, який, де, котрий, як-от, тобто, нібито, дарма що, аби, та ще й, а навіть, коли, не то... не то, але й, як, ні...ані, тому що, куди, доки, після того як, ледве.

5. Серед поданих сполучників та сполучних слів виділіть сурядні розділові.

А й, та навіть, коли не... то, однак, та ще й, не стільки... скільки, хоч, а, чи, то... то, що, не тільки... а навіть, також, тобто, як-от, а саме, не так... як, ані... ані, не то... не то, або, а навіть, і, тобто, чи то, якщо не... то.

6. Виділіть градаційні сполучники, з'ясуйте їх участь у вираженні семантико-синтаксичних відношень.

Проте, чи то, а до того ж, та ще й, і навіть, також, або, як не... то, не стільки... скільки, та, тобто, як-от, а й, а ще, то... то, не тільки... але й, коли не...то, не так... як, та ні... та ні, тільки, чи... чи, та й, хоч, і, ще й.

7. Виділіть зіставно-протиставні сполучники, з'ясуйте їх участь у вираженні семантико-синтаксичних відношень.

Хоч... зате, а до того ж, і навіть, лише, а й, також, а чи, або, хоч... та, тим часом, та й, а втім, а саме, тобто, не тільки... а навіть, коли не... то, не тільки... але й, ані... ані, ще й, та ні... та ні.

8. Виділіть приєднувальні сполучники, з'ясуйте їх участь у вираженні семантико-синтаксичних відношень.

Або, як-то, і, та, а то, але, зате, та ні... та ні, чи, також, і навіть, не стільки... скільки, але й, а й, то... то, та й, що не тільки... а навіть, ще й, тобто, а саме, також, як не... то, проте.

9. На власних прикладах продемонструйте і з'ясуйте участь сполучника **а** у вираженні різних семантико-синтаксичних відношень (зіставних та протиставних).

10. Наведіть приклади пояснювально-уточнюючих сполучників, введіть їх у речення і поясніть особливості семантико-синтаксичних відношень.

11. Серед поданих підрядних сполучників та сполучних слів виділіть зіставно-об'єктні. Сполучні слова введіть у речення і поясніть їх участь у формуванні внутрішньо-синтаксичної структури підрядних речень.

Що, неначе, незважаючи на те що, в міру того як, щоб, ніби, звідки, котрий, де, коли б, як, мов, доки, який, хто, хоч, хай... але, бо, після того як, щойно, ледве, немовби, так що, дарма що.

12. Який рядок репрезентує означальні сполучники та сполучні слова?

1. *Якщо, як, коли, аби, раз, мовби.*
2. *Який, хто, звідки, наче, мов, що.*
3. *Ніби, як, що, немовби, неначебто, мов.*
4. *Де, куди, звідки, тому що, якби, аби.*

13. Який рядок репрезентує просторово-локальні та причинові сполучні засоби?

1. *Хоч, дарма що, звідкіль, аж поки, що, коли.*
2. *Звідки, через те що, оскільки, куди, бо, де.*

3. *Мов, наче, як, що, для того щоб, коли б.*

4. *Котрий, коли, буцім, чий, де.*

14. У якому рядку всі сполучники є допустовими?

1. *Хоч... але, якби, раз, аби, куди, що.*

2. *Де, бо, що, в міру того як, звідкіль, тому що.*

3. *Котрий, ніби, хто, дарма що, як, мов.*

4. *Дарма що, хоча, нехай... та, хоч... однак, незважаючи на те що, хоча... зате.*

15. З поданих речень випишіть засоби синтаксичного зв'язку, поясніть їх участь у вираженні відповідних семантико-синтаксичних відношень:

а) *Над світом стояла така тиша, що було чути, як куцики жита ронили краплі роси (М. Стельмах). Свічки одразу ж погасли, зате калина леліла в сонячному промінні (Гр. Тютюнник). Коли взялися білити льох, сонце вже підбилося над лісом і вигріло вистуджене вітрами її дворище (К. Мотрич). На гіллі лип, що завжди роздягаються чи не першими, де-не-де видзвонює по самотньому дукачеві (Є. Гуцало). Я живу у країні щедрівок, веснянок, де вечірня зоря приходить на танок і слухає пісню дитинства (М. Сингаївський).*

б) *Закортіло швидше туди, в село, де сніг плете навколо електричних ліхтарів густі рожеві сіті і привітно світять вікна в хатах (Гр. Тютюнник). Часом Десна розливалася так пишно, що у воді потопали не тільки ліси й сінокоси (О. Довженко). Вигантуй на небі райдугу-доріжку, простели до сонця вишивку-маніжку, щоб по тій доріжці з лебедями-снами плавати до щастя білими човнами (В. Симоненко). Олень, видно, хворий був або поранений, бо коли ми вперше зустрілися з ним біля джерела, то він аж спотикався (Є. Гуцало). Якби всі ті, хто землю боронив, та повставали сіяти й орать, то врожаї з розораних могил змогли б півсвіту хлібом годувать (П. Чубинський).*

в) *Хоч на щастя життя багате, але кожну людину ждуть і печалі, і біль, і втрати, і не можна їх обминуть (В. Симоненко). В обійми ніжні проситься зерно, і бруняться сади, що на відсонні, й молодшає завітчане село (Л. Горлач). Місяць повис над ставом, нитку сріблясту в'яже, щоб таємниці неба і землю людей з'єднати (М. Сингаївський). Над урвищем, де часто вітер зливсь, той дуб стояв погордливо колись (О. Ющенко). Ми все життя тікаємо від печалі і горя, як утікають хвилі від штормового моря (М. Ільницький).*

г) *Як сумно тій людині, яка в житті не знала суму (М. Рильський). Хоч я вам кривди не робив, та все-таки між вами жив (Т. Шевченко). Рослий, широкоплечий, він легко йде по землі, дарма що на його плечах лежить кропив'яний, певне, з пашиною, клунок (М. Стельмах). Місяць, підводячись вгору, пірнає в загустілу хмару, так що видніється лише срібний край*

(М. Стельмах). *Я родом з тих країв, де пахне медом і весною, де, вилітаючи з гаїв, стрижі шугають над Десною* (Я. Гримайло).

16. Запишіть сполучники, знявши ризик. Поясніть їх написання.

Незважаючи/ на/ те/ що, як/ що, немов/ би/ то, а/ би, що/б, за/ те, буцім/то, так/ що, ні/ би, як/ би, в/міру/ того/як, тільки/но/як, не/наче/б / то, як/от, а/в/тім, тому/ що.

17. Випишіть фразеологічні звороти із: а) сполучниками; б) прийменниками. Доповніть кожен групу фразеологічних зворотів власними прикладами.

Було та загуло; ні в які двері не лізе; був кінь та з'їздився; як риба в воді; вченому – світ, а невченому – тьма; лежачого не б'ють, але й полежать не дають; вчений без практики, як бджола без меду; вчений їде, а неук слідом спотикається; спіймати на гарячому; в пух і прах.

18. Спишіть речення; слова, що в дужках, запишіть разом чи окремо. Обґрунтуйте їх написання.

(Як би) я тепер хотіла У мале човенце сісти І далеко на схід сонця Золотим шляхом поплисти! (Леся Українка). *Пітьма не так уже мучила Соломію, (за те) вогкий холод проймав її наскрізь* (М. Коцюбинський). *(Як би) ви вчилися так, як треба, то мудрість би була своя* (Т. Шевченко). *(Дарма що) вовк, а добре розсудив, (не наче) хто навчив, Що іноді з'їсти і не доволі, (За те) живеш на волі* (Л. Глібов). *Освітлена сонцем, вона від того стає ще (мов би) грізніша, незвичайна, тривожна* (О. Гончар).

19. Зробіть аналіз сполучників та сполучних слів, визначте розряд за функцією в реченні; за характером семантико-синтаксичних відношень, які вони виражають, та за будовою.

а) *Черниш підійшов до новенького, що стояв неподалік спостережного пункту* (О. Гончар). *Як я люблю оці години праці, коли усе навколо затиха* (Леся Українка). *Молоді, чорняві скрипалі позакидали назад голови, так що на них ледве держались шапки* (І. Нечуй-Левицький). *Де-не-де біля вирв сивіє безводний полин або луциться пахучий чебрець* (О. Гончар). *По воді то мерехтіли срібні персні, то котилися хвилями смуги і з тихим плюскотом пропадали в прибережнім ситнягу* (М. Стельмах).

б) *Земля не може жити без сонця, а людина без щастя* (М. Стельмах). *Хто давне пом'яне, той лиха не мине* (Нар. творчість). *А вечір палить вікна незнайомі, а синя хмара клонить і співає мені в ушах* (М. Рильський). *О, сором мовчки гинути й страждати, як маєм у руці хоч заржавілий меч!* (Леся Українка). *Вмій жартувати, та знай, коли перестати* (Нар. творчість).

в) *Сумую знов за невідомим, що завжди манить далиною... (П. Воронько). Після похмурої темної ночі, в котру не переставав хлюскати лапастий дощ, починало світати (Панас Мирний). А дощ переїщить так, що аж ліс гуде (М. Стельмах). Як учням віддаси усе найкраще, то й сам сягнеш нової висоти (М. Сингаївський). Йшли в степи майстри ланів, дарма що дощ холодний сіяв (Д. Луценко).*

г) *Чи близько, чи далеко мої останні дні – як друзям жити легко, то легко і мені (М. Сингаївський). Немов на крилах, дні і ночі линуть, цінуй же їх, як скарб, поки живем, бо марно десь прогаяну хвилину й ракетою уже не доженеш (Д. Луценко). Дощик сіється – здається, що над нами листя лється, що на всій землі просторій молоді шумлять сади (В. Корж). І куди б дорога не вела, де б не жив на милій Батьківщині, а душа, здається, там і нині, у білявій хаті край села (М. Луків). Ані встати, ані сісти. Ані до його заговорити, ані його спитати (Марко Вовчок).*

20. Складіть речення із словами: при тому – притому, якщо – як що, проте – про те, щоб – що б. Поясніть їх частиномовну належність.

Заняття № 24-27

Тема: ЧАСТКА. ВИГУК.

I. Питання для самоконтролю.

1. У чому полягає лінгвістичний статус частки? Поясніть сутність «частки» у широкому та вузькому розумінні.
2. Назвіть і поясніть структурні різновиди часток.
3. Як розподіляються частки за походженням?
4. У чому різниця між первинними і вторинними частками?
5. З'ясуйте сутність явища партикуляції як одного з видів міжкатегоріальної транспозиції слів.
6. Наведіть приклади часток, співвідносних з прислівниками, сполучниками, займенниками, дієсловами.
7. На які функціональні різновиди розподіляються частки?
8. З'ясуйте сутність таких часток: а) формотворчі; б) заперечні; в) стверджувальні; г) питальні; д) модальні; з) вказівні.
9. Як розглядаються у сучасному мовознавстві колишні (за традиційною граматикою) частки *будь-, -небудь, хтозна-, казна-, аби-, де-, -сь, -ся?*

10. Назвіть і поясніть основні функції часток.
11. Що являє собою комунікативна функція часток?
12. Поясніть участь часток в актуальному членуванні речення.
13. Чи можуть частки бути організаторами комунікативних типів речень за метою висловлювання? Наведіть приклади.
14. Чому Граматика української мови 1993 р. кваліфікує частку як аналітичну синтаксичну морфему?
 15. З'ясуйте статус вигука в теоретичному мовознавстві.
 16. Як розподіляються вигуки за походженням та структурою?
 17. Які вигуки вважаються первинними за походженням? Назвіть їх ознаки.
 18. Поясніть сутність вторинних за походженням вигуків. Назвіть їх ознаки.
 19. Що являє собою явище інтер'єктивності? Які частини мови можуть трансформуватися у вигуки? Наведіть приклади.
 20. Якою може бути структура вигуківих фразеологізмів?
 21. Що являють собою емоційні вигуки? Чому вони вважаються багатозначними?
 22. Що виражають імперативні (наказово-спонукальні) вигуки? Продемонструйте на конкретних прикладах.
 23. Які вигуки називаються апелювальними? На які підгрупи їх можна розподілити?
 24. Що таке одиниці мовленнєвого етикету?
 25. Як розглядаються в мовознавстві звуконаслідувальні слова?
 26. У чому полягає різниця між вигуками і звуконаслідувальними словами?
 27. Як кваліфікуються одиниці типу *бух, бах, гуп, клац, стук, трісь* і под.?
 28. Чи виступають вигуки членами речення? Продемонструйте на власних прикладах.

II. Практичні завдання. Частка.

1. Випишіть частки; назвіть розряд за функцією та з'ясуйте їх значення:

а) *Нехай і паморозь лягла, і сивий день вклонився житю, твоїх дощів осіння мла рідніш чужинського блакиту* (А. Малишко). *Коли б спитав мене хто-небудь, яку я музику любив у ранньому дитинстві, який струмент, яких музик, я б сказав, що більш за все любив слухати klepanня коси* (О. Довженко). *Ось чому я й говорю, що найвища краса – це краса вірності. І хто не звідав цього щастя, цієї краси вірності, той не жив по-справжньому* (О. Гончар). *Все вона світом нудить, все ні до чого у неї нема охоти, ні до чого жадоби* (Марко Вовчок). *Тебе одну я серцем викликаю, одне ж бо тільки серце в грудях є!* (О. Ющенко).

б) *Оглянься із минулого в завтра! В кого справжні були вороги, той лиш друзів по-справжньому вартий* (П. Чубинський). *Юначе! Хай буде для неї твій сміх, і сльози, і все до загину...* *Не можна любити народів других, коли ти не любиш Україну...* (В. Сосюра). *О слів жорстока і солодка влада! Не опечись на їхньому вогні...* *Такі ж близькі звучанням «рада» й «зрада»!* *Які ж провалля поміж них страшні!* (Б. Олійник). *Не прагну темноти подібно плазу, а лиш туди, де згасну я одразу, крізь ніч до сонця – мій летючий біг* (Д. Павличко). *Українська мова в багатстві, витонченості і гнучкості форм не поступається ані жодній із сучасних літературних мов слов'янства і не бідна аж ніяк на поняття, аби нею заважко було перекладати глибину філософських думок і змальовувати високохудожні обряди* (Т. Шевченко).

в) *Місяць, підводячись вгору, пірнає в загустілу хмару, так що видніється лише срібний край* (М. Стельмах). *Ненависть воюючих була такою великою, незліченні маси обох сторін так пристрасно жадали загибелі одна одній, убитих було так багато, що смерть часом ніби відмовлялась приймати загиблих* (О. Довженко). *Хай спогади линуть за вітром, немов голубі пелюстки* (М. Рильський). *Усі сили й життя віддав він землі, сподіваючись, що вона коли-небудь подарує йому втіху* (О. Бойченко). *І ось твій лист до мене в самоту... Невже надумав ревнувати до слова?* (А. Мойсієнко).

г) *Ніколи не кажіть людині, що вона помиляється* (Д. Карнегі). *Мовонько-мово! Снаго солов'їна, Дивонько-диво калинове! Роду світання буриштинове! Як же без тебе була б Україна?* (І. Жиленко). *Нехай же слово, слово золоте, Печалиться, сміється – і цвіте* (Р. Лубківський). *У лісі вже нічого не цвіте, Цвіте лиш дятел на сосні сумливій...* (М. Вінграновський). *Впізнали її по мачинках-родимках на щоках, що ніде не зникли, не злиняли, бо то ж їх мама своїй донечці на щастя дала!* (О. Гончар).

2. Розподіліть частки за структурними типами: а) прості; б) складені.

На що (вже), адже, справді, еге, ледве чи, немовби, і, все, таки, просто, а то, уже, собі, куди, навряд чи, воно, якомсь, всього-навсього, тобі, десь, щось, хіба ж, та не вже, егеж, бодай, годі, оце, онде, ото, та чи, не вже ж, же, ледве чи не, осьде, як не, однак, хай би, ген, хоч би.

3. Розподіліть частки відповідно до функціональних розрядів: а) формотворчі; б) заперечні; в) стверджувальні; г) питальні; д) модальні; є) вказівні.

Чи ж немовби, ледве чи, не вже, атож, ані, би, онде, вже, мовляв, навряд чи, хіба, а як же, не, бодай, мов, ніби, та чи, та хіба, еге, та, точно, його, саме, якраз, ні, ось, ото, куди, бо, так, чи ж, хай, просто, зовсім.

4. Серед поданих часток виділіть формотворчі й заперечні, введіть їх у речення.

Таки, невже, ані, нехай, прямо, еге, чи ж, хіба, ні, часто, все, аж, б, куди, і, бодай, та, власне, осьде, хай, то, онде, так, не, його, щось, он, ото, ані.

5. Випишіть стверджувальні й заперечні частки. Наведіть приклади, в яких би ці частки набували функцій слів-речень.

Однаково, якомсь, би, еге, чи ж, десь, хіба, атож, егеж, неначе, ген, оце, уже, та невже, так, бодай, ані, мовби, просто, неначе, навряд чи, аж, собі, далеко не, от би, ледве чи, буває.

6. Випишіть питальні і вказівні частки, з'ясуйте їх функціональне навантаження.

Ні, та невже, часто, егеж, ледве чи, ген, мовляв, ото, аж, чи не, хіба, ніби, його, б, осьде, тільки, ж, це, то, хоча, онде, саме, все, майже, якраз, як.

7. Випишіть модальні частки, з'ясуйте їх функціональне навантаження; окремі з них (на вибір) введіть у контекст.

Бодай, ось, того ж, от, до того ж, то, що й, ба, де тобі, саме, навіть, не, як, атож, нібито, ось так, що за, собі, рівно, ну, все, майже, якраз, мабуть, так, також, годі, невже, лише.

8. Випишіть аналітичні форми дієслів і з'ясуйте формотворчу роль у них часток.

Хай весна приносить щастя в кожну хату, хай життя весною, як сади буя! (В. Сосюра). Спи, моя дитинко, на порі. Тіні сплять і сонна яворина... Так як небо в нашому Дніпрі, Так в тобі не спить хай Україна (М. Вінграновський). І стежка в житті, і хмарка в зеніті, і жить би та жити на білому світі (М. Луків). Верни до мене, пам'яте моя, нехай на серце ляже ваготою моя земля з рахманною журбою (В. Стус). Що він будить, за чим він тужить? Станеш, глянеш, зітхнеш, згадаєш: розказав би, що душу сушить, але й назви йому не знаєш (М. Луків).

9. У якому рядку усі частки є стверджувальними?

1. *Мовляв, ледве чи, ніби, аж.*
2. *Чи ж, хіба, невже, та невже.*
3. *Еге, атож, аякже, так.*
4. *Ось, осьде, ото, ген.*

10. У якому рядку представлені усі функціональні розряди часток?

1. *От, мовляв, та, невже, атож, ані, бодай.*
2. *Нехай, не, егеж, чи не, ледве чи, таки.*

3. *Немовби, же, бо, аж, яюсь, справді.*

4. *Ні, аякже, чи, ось, би, то.*

11. Який рядок репрезентує вказівні частки?

1. Ледве, наче, ані, аж, би.

2. Ото, таки, ген, б, мовляв.

3. Ось, он, от, еге, атож.

4. Це, ото, ген, онде, осьде.

12. У якому рядку допущено помилку щодо функціонального розряду часток?

1. *Немовби, так, аж, все, таки, уже.*

2. *Наче, прямо, точно, однаково, яюсь, куди.*

3. *Ніби, хіба, часто, справді, ледве чи, мовби.*

4. *Мовляв, собі, воно, його, щось, десь.*

13. У якому реченні виділене слово є часткою?

1. У лісі **вже** нічого не цвіте.

2. Дуже **вже** довірливий цей хлопчина.

3. **Вже** набридло слухати ваші обіцянки.

14. З'ясуйте, в яких реченнях частка *не* виражає повне або часткове заперечення. Поясніть правопис частки *не* з різними частинами мови.

Жайворонок висить на (не) видимій нитці, співаючи весну. Пісня його тремтить згори, (не)перестаючи, наче лється десь в озерце чистий і холодний (не)величкий струміль (Ю. Яновський). Молодість буйність, а старість (не)радість (Нар. творчість). (Не)раз і (не)два Воронцов ішов у бойових порядках піхоти (О. Гончар). Я пройшов приморськими стежками з півтисячі кілометрів, (не)перестаючи захоплюватися баченим навколо (О. Довженко). Дрібні хвилі зливались до купи і, мов брили зеленуватого скла, (не)помітно підкрадались до берега, падали на пісок і розбивались на білу піну (М. Коцюбинський). По дворах манячать стіжки свіжої пащини, мало (не) поруч з хатами тягнуться ниви з блискучою стернею (С. Васильченко). Все життя (не) таланить (не) те що мені, а й моєму батькові (не) таланило (Ю. Збанацький). Не завидуй багатому: багатий (не) знає ні приязні, ні любові – він все те наймає (Т. Шевченко). Ідеш, ідеш, а ще й (не) половина, ідеш, ідеш, хоч добре, (не) один (Л. Костенко).

15. З наведеного ряду часток виберіть лише формотворчі; запишіть ті граматичні форми,

які утворюються за допомогою цих часток. До яких розрядів належать інші частки цього ряду?

Таки, прямо, ледве чи, хіба, ж, би, чи, все, бодай, рівно, егеж, ані, аякже, неначе, хай, онде, мовляв, нехай, та чи, б, ні, так, немовбито, аж, таки, власне, годі, давай, осьде.

16. На власних прикладах продемонструйте і поясніть сутність явища партикуляції як одного із видів міжкатегоріальної транспозиції слів.

17. Введіть у контекст частки *мовляв, хіба ж, годі, ген, егеж, бодай*, визначіть їх значення та розряд за функцією.

18. З поданих речень випишіть частки, зробіть морфологічний аналіз (структурний різновид, походження, функціональний розряд, значення, правильне написання).

Серце б'ється і б'ється не в такт, підійматися вгору не легко (М. Вороний). *І лиш як виживе юнак й до строю стане той вояк, тоді у лікаря на мить бентежне серце защемить, впаде натруджена рука, що врятувала юнака* (М. Вороний). *Леле! Який світ широкий! Таке все велике, що аж наче й сам підрастаєш* (О. Гончар). *Я теж пізнав би миттю й стежку, і хату з палісадником в селі, де мати слала нову скатертину на тесаному прадідом столі* (Д. Луценко). *Думи мої. думи мої! Квіти мої, діти, Виростав вас, доглядав вас – Де ж тепер вас діти?* (Т. Шевченко). *Чи не вони ото й споїли своїми п'янкими пахощами всіх лісових птахів, що раптом вирішили позмагатися у співі з солов'ями?* (В. Коломієць). *Діти слухали неначе якусь дивну казку, та все розпитували діда про морську чудну та страшну рибу та про море* (І. Нечуй-Левицький). *То ж не даремно кажуть у народі: материнська любов – найсвятіша!* (В. Сухомлинський).

II. Практичні завдання. Вигук.

1. Розподіліть вигуки за походженням: первинні, вторинні (непохідні, похідні).

От тобі й маєш!, геть!, тьху!, брись!, ох!, будь ласка!, куди там!, матінко!, а!, пхе!, цить!, стоп!, гайда!, прошу!, прощавайте!, лишенько!, паф!, гиля!, вйо!, чорт з тобою!, анумо!, даруйте!, подумаєш!, диви!, жах!, лихо!, рятуйте!, гов!

2. Розподіліть слова на вигуки і звуконаслідування. Поясніть, чим різняться вигуки і звуконаслідувальні слова.

Та-та-та!, буде!, нумо!, а-а-а!, тік-тік!, гав!, алло!, гайда!, бух!, хі-хі!, курли!, те!, апчхи!, дзінь!, агуш!, дзень-дзелень!, трійю-тіх-тіх!, диви!, гусі-гусі!, нене!, лясь!, хап!, ку-ку!,

шабаш!, марш!, прошу!, на!, ей!, го-го-го!, цур!

3. Виділіть відповідні розряди у складі таких вигуків:

О!, ах!, гайда!, добридень!, киць-киць!, агов!, нумо!, горенько!, даруйте!, ох!, пхе!, геть!, пек!, давай!, ух!, прощай!, те!, гов!, вйо!, ей!, куди там!, ха-ха!, м-г!, е-е!, тю!, ой-ой-ой!, у-у-ух!, пхи!, алло!, зась!

4. Серед поданих інтер'єктивів виділіть емоційні і схарактеризуйте їх за значенням.

Ой!, о!, гайда!, цабе!, ах!, о-ох!, ух!, гей!, агей!, фу!, леле!, ех!, цур!, годі!, тьху!, алло!, ау!, цить!, гиля!, здрастуйте!, анумо!, добраніч!, матінко!, гов!, тс!, жсах!

5. За поданою характеристикою знайдіть і выпишіть відповідні інтер'єктиви: 1) формують етичну рамку спілкування; 2) лаконічні за формою і стандартні за вживанням; 3) указують на соціальний контекст і роль у ньому мовця; 4) усі вони похідні.

Гов!, бря-бря!, на!, гей!, а!, добраніч!, ох!, пхе!, тю!, будь ласка!, леле!, матінко!, брись!, о!, даруйте!, шабаш!, бувайте!, агуш!, давай!, нумо!, прошу!, ау!, спасибі!, жсах!, дурниці!, здрастуйте!

6. Розподіліть імперативні вигуки на підгрупи за ступенем інтенсивності прояву імперативної ознаки.

Гетьте!, анумо!, годі!, агій!, ну!, нумо!, цить!, шабаш!, баста!, ану!, гов!, егей!, буде!, алло!, гей!, годі!, біс!, чур!, пек!, гайда!, стоп!, чи!, нумте!

7. Выпишіть вокативні вигуки, схарактеризуйте їх за походженням, значенням, сферою вживання.

Гиля!, нумо!, агов!, брись!, прошу!, буде!, лишенько!, кнув-кнуй!, агій!, цур!, рятуйте!, агуш!, акиш!, гов!, дурниці!, цін-ціп!, на добраніч!, гайда!, а-га-га!, ого-го!, а-ха-ха!, н-н-о!, аж-аж-аж!, ура!, ет!, цоб!, цабе!

8. Серед поданих інтер'єктивів знайдіть і схарактеризуйте ті, що виражають умовну інтонацію звуків навколишнього середовища засобами мови.

Мур-мур!, хлюп!, ай!, даруйте!, тік-так!, киць-киць!, дзень-дзень!, добраніч!, ух!, цабе!, шу-шу!, кахи!, дринь!, лихо!, людоньки!, господи!, будь ласка! дзень-дзелень!, кру-кру!, трійю-тіх-тіх!, нумо!, браво!, та-та-та!

9. На власних прикладах продемонструйте і поясніть функціональні можливості звуконаслідувань на синтаксичному рівні: нечленовані речення, присудок, підмет тощо.

10. Введіть у речення слова *хрясь, ляп, бух, хап* так, щоб вони виступали то як дієслівні форми, то як омонімічні з ними звуконаслідування.

11. Який рядок репрезентує інтер'єктивовані емоційні вигуки?

1. *Жах!, диви!, рятуйте!, алло!*
2. *Леле!, боже!, будь ласка!, лихо!*
3. *Матінко!, лишенько!, господи!, нене!*
4. *Де тобі!, подумаєш!, куди там!, ото хіба що!*

12. У якому рядку представлені етикетні вигуки?

1. *Добридень!, здрастуйте!, диви!, леле!*
2. *Подумаєш!, спасибі!, прощайте!, годі!*
3. *Бувайте!, дякую!, прошу!, гайда!*
4. *Добраніч!, прошу!, даруй!, будь ласка!*

13. У якому рядку репрезентовано звуконаслідувальні слова?

1. *Прощай!, киць-киць!, бря-бря!, та-та-та!*
2. *Ха-ха!, тьху!, брись!, хлюп!*
3. *Бухи!, кі-кі-кі!, ш!, пугу!*
4. *Мур-мур!, цвірінь!, шу-шу!, агуш!*

14. Випишіть інтер'єктиви, дайте характеристику їх за походженням і за значенням.

Ой березо кучерява, ти красуня лісова! Ти рости, здіймайсь на славу (О. Ющенко).
Потім нитка на тому разку рвалася і намистинки падали в лунке озеро: буль! буль! буль!..
Соловейкові жаль ставало їх, і він заходжувався ойкати, схлипувати. Далі сам же себе
вмовляв: цить! цить! цить! цить!.. (В. Коломієць). *Ляже тінь. Хай схитнеться – Жито*
усміхнеться: Тінь! Тінь! (П. Тичина). *Немов живе золото, грає по вершках дерев сонячне*
проміння, миготить свавільно й зазирає в найглибшу глибіню лісу. Мило мені й спокійно серед
тої лісної тишини... Ха, ха! Спокійно?! Адже чоловік – то немов та ріка бистра, що мчиться
вічно вперед, вперед – і не знає ні спочинку, ні спокою... (О. Кобилянська). *Боже мій! А нині*
працював я так тяжко, що з отсих мозолів тут на долонях стануть завтра рани, а вона
віднесла послідній кусник полотна, щоб обміняти його за дрібку муки... і я мав би забиратися з

моєї хати?.. (О. Кобилянська). *А за возами і стригунці, і бузівки, і корівки з прив'язаними до хвоста телятками. – Гей! Цоб! Цабе! Н-н-но! На ярмарок! І ідуть, і ідуть, і ідуть, і ідуть* (Остап Вишня). *Тисячне «ура!» грозою сколихнуло податливі набряклі луги* (М.Стельмах). *Протягли своє «ку-ку-рі-ку» горласті півні* (Панас Мирний). *Ах, Київ, Київ мій, у зорях і туманах ти над Дніпром стоїш, як щастя світлий дім!* (В. Сосюра). *Прощай, світе, прощай земле, неприязний краю* (Т. Шевченко). *Ова! Значить, ти тепер прудкіший зробився* (І. Франко).

15. Визначте групу вигука за походженням, способом творення, виражальною функцією.

А! Ой! Еге! Ого! Здрастуйте! Дурниці! Матінко! От тобі й на! На добраніч! Ого-ого! Ну! Спасибі! Стоп! Геть! Ух! Браво! Біда! Ой лишенько! Боже мій! От тобі й маєш!

16. Складіть речення із вигуками «Ой!», «Матінко моя!», «Ай!». Продемонструйте багатозначність вказаних інтер'єктивів.

17. Зробіть повний морфологічний аналіз службових частин мови.

Коло хати, що стояла в саду, цвіли квіти (Гр. Тютюнник). *Хата була третя од кінця й стояла край вишневого саду* (І. Нечуй-Левицький). *Навколо майдану стоять голі верби, але вже над ними гудуть бджоли* (Ю. Збанацький). *А дуб стоїть незламно, всім напастям наперекір* (І. Цюпа). *Живе лиш той, хто не живе для себе, хто для других виборює життя* (В. Симоненко). *Страшнішого ж горя нема, ніж те, коли старість мати стрічає сама* (В. Симоненко). *Ведуть його мовби навмання, кудись навпростець, бо всі шляхи зима позамітала, тільки навесні відкриється тут кожна польова доріжка, відродиться кожна стежина* (О. Гончар). *Ще зимна даль бриніла в зорях, мов кришталь* (А. Малишко). *Соловейки співали, аж по садах співи розлягалися* (І. Нечуй-Левицький). *Хоч була рання весна, але надворі було вже гаряче, як серед літа* (О. Гончар). *Та пітьма не так уже мучила Соломію, зате вогкий холод проймав її наскрізь* (М.Коцюбинський). *Все так же над озером мріє калина, де юність моя протекла* (В. Сосюра). *А от і ліс: тихо, зелено навколо* (М. Ткач). *Незважаючи на маленький вітерець, парило і робилося душно* (Гр. Тютюнник). *Ой, як іще довго чекати* (Остап Вишня). *Ну, мені б ваші турботи* (В.Козаченко).

ЛАБОРАТОРНІ ЗАНЯТТЯ

Змістовий модуль 1.

Лабораторна робота № 1

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ГРАМАТИЧНИХ ЗНАЧЕНЬ

В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Завдання 1.

Під які граматичні категорії підводяться наведені ряди слів? Які граматичні значення виражають особові й відмінкові закінчення?

ВАРІАНТ 1.

Мовч-у, мовч-имо, мовч-иш, мовч-ите, мовч-ить, мовч-ать.

Весел-а, весел-ої, весел-ій, весел-у, весел-ою.

ВАРІАНТ 2.

Вез-у, вез-уть, везти-му, вез-и, вез-емо.

Мил-их, батьк-ові, син-а, сем-и, написан-ому.

Завдання 2.

ВАРІАНТ 1.

Які граматичні категорії можна виявити в результаті аналізу таких пар слів: *одесит-одеситка, учень – учні, працюю – працював – працюватиму, писати – написати, роблю – робив би, читаючи – прочитавши, кожен – кожного – кожному.*

ВАРІАНТ 2.

У якому рядку всі слова підводяться під граматичну категорію роду?

- 1. Овіяна, розповідав, сирота, дівчисько.*
- 2. Малював би, мальована, малюю, малювала.*
- 3. Мій, себе, жодна, інше.*
- 4. Хто-небудь, вона, сяючий, ледащо.*

Завдання 3.

ВАРІАНТ 1.

У якому рядку всі слова підводяться під граматичну категорію часу?

- 1. Малюю, малював, намалюй.*
- 2. Писав би, писати, напишу.*
- 3. Буду виконувати, виконую, виконували.*
- 4. Скажи, скажу, казатиму.*

ВАРІАНТ 2.

Який рядок репрезентує граматичну категорію особи?

1. Я, мене, мені, мною.
2. Граю, граємо, граєш, граєте.
3. Думати, думаю, думаючи, думай.
4. Він, вона, воно, ними.

Завдання 4.

ВАРІАНТ 1.

У якому рядку усі слова мають дериваційне граматичне значення жіночого, чоловічого й середнього роду?

1. Стіл, вікно, написана.
2. Червоний, червона, червоне.
3. Весна, озеро, дуб.
4. Ліс, зелений, осіннє.

ВАРІАНТ 2.

Наведіть 4–5 прикладів, які б демонстрували аналітичний спосіб вираження граматичного значення.

Лабораторна робота № 2

МОРФОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ІМЕННИКІВ

Завдання 1. Виконайте морфологічний аналіз іменників.

ВАРІАНТ 1.

Сумно і непривітно тепер в нашій Тухольщині! Правда, і Стрий, і Опір однаково мають її рінисті зелені узбережжя, луги її однаково покриваються весною травами та цвітами і в її лазуровім, чистім повітрі однаково плаває та колесує орел-беркут, як і перед давніми віками. Але все інше як же змінилося! І ліси, і села, і люди! Що давно ліси густі, непрохідні закривали майже весь її простір, окрім високих полонин, сходили в долину аж над самі ріки, – тепер вони, мов сніг на сонці, стопилися, зрідли, змаліли, декуди пощезали, лишаючи по собі лисі облази; інде знов із них остоялися лише пообсмалювані пеньки, а з-між них де-де несміло виростає нужденна смеречина або ще нужденніший яловець. Що давно тихо тут було, не чути ніякого голосу, крім вівчарської трембіти десь на далекій полонині або рику дикого тура чи оленя в

гущавинах, – тепер на полонині гейкають воларі, а в ярах і дебрах галюкають рубачі, трачі й гонтарі, ненастанно, мов невмирущий черв, підгризаючи та підтинаючи красу тухольських гір – столітні ялиці та смереки, і або спускаючи їх, потягив на великі ботюки, долі потоками до нових парових тартаків, або таки на місці ріжучи на дошки та на гонти (І.Франко «Захар Беркут»).

ВАРІАНТ 2.

*Куди б не ходив я чужими краями,
Я згадую рідні простори й дива:
Стопчатівські яблуні, київські храми,
Дніпро, де палає блакить степова.*

*Моя Україно, богородице сива,
Я до тебе вертаюсь, як з вирію птах,
Я молюсь до Отця, до Духа, до Сина,
Щоб не гинули діти твої на хрестах!*

*Куди б не летів я крізь далі незнані,
Я бачу з далеких, захмарних доріг
Козацькі могили в пшениць океані,
Стрілецькі могили в Карпатах моїх.*

*І, де б не заснув я на цім суходолі,
У снах, що спливають з небес до чола,
Я бачу Вкраїну в сумнім ореолі
Що знову страждальця на світ привела
(Д. Павличко «Пісня про Україну»).*

Лабораторна робота № 3

ПРИКМЕТНИК: ЗНАЧЕННЯ, ВІДМІНЮВАННЯ І ТВОРЕННЯ

Завдання 1.

Запишіть подані прикметники разом з іменниками у три колонки: якісні, відносні, присвійні. Знайдіть приклади переходу прикметників з одного розряду в інший: присвійних – у відносні та якісні; відносних у якісні.

ВАРІАНТ 1.

Дністрові води, солов'їне гніздо, діамантовий голос, солом'яна стріха, гусячі яйця,

солом'яна вдова, золота осінь, залізна витримка, мінеральна вода, кремова сукня, волошкова даль, купальські вінки, кам'яний будинок, братів зошит, босий хлопець.

ВАРІАНТ 2.

Біле море, вовчі зуби, залізний цвях, залізна витримка, кроляча печінка, вороний кінь, скляний посуд, атомна електростанція, вороняче крило, пташиний щебет, сільський клуб, білява хата, співи хорів, ведмежа послуга, сліпа бабуся.

Завдання 2.

Утворіть усі можливі форми вищого й найвищого ступенів порівняння прикметників. Поясніть творення синтетичних та аналітичних форм. Окремо запишіть прикметники, від яких не утворюються форми ступенів, і поясніть причини.

ВАРІАНТ 1.

Високий, простий, німий, стрункий, лимонний.

ВАРІАНТ 2.

Змістовний, молодий, босий, білосніжний, тихий.

Завдання 3.

Запишіть наведені прикметники у формі родового, орудного й місцевого відмінків однини чоловічого та жіночого роду. Поставте наголос у кожній формі та поясніть правопис відмінкових значень.

ВАРІАНТ 1.

Весняні, куці, батькові, здоров, дорожні, мужні.

ВАРІАНТ 2.

Безкраї, питомі, нянині, житні, східні, білолиці.

Завдання 4.

Розкрийте дужки, записуючи іменник у формі прикметника чоловічого, жіночого й середнього роду. Підкресліть словотворчі афікси, поясніть написання таких прикметників.

ВАРІАНТ 1.

(Валя) син, книга, пальто; (батько) кожух, порада, поле; (теля) хвіст, їжа, молоко; (доня) портфель, сумка, дзеркало.

ВАРІАНТ 2.

(Донька) сум, мрія, весло; (Гордій) будинок, шапка, волосся; (зозуля) спів, пісня, пташеня.

Завдання 5.

Вкажіть на недоліки речень, узятих із газетно-журнальних публікацій. Запропонуйте відредаговані варіанти.

ВАРІАНТ 1.

У ньому проглядався більш виразніший господарник, аніж адміністратор. У конкурсі взяли участь люди самих різних професій. Він прислав вітальну адресу.

ВАРІАНТ 2.

У творі було забагато іноземних запозичень. Залишилися самі краці враження. Найбільш яскравіший промінчик заглядав у вікно.

Завдання 6.

Зробити морфологічний розбір прикметників за алгоритмом.

ВАРІАНТ 1.

Споконвіку на Україні зимові свята супроводжували численні традиції. За допомогою поетичного слова й магічного акту, святковою урочистою обстановкою люди прагнули створити в ці дні вимріяний образ достатку й злагоди в своїй оселі (3 журн.).

ВАРІАНТ 2.

Веснянки – найдавніший і найпоетичніший пласт народно-обрядової творчості. Звичаєва традиція «дозволяла» влаштовувати ці обрядодійства лише протягом весни. У своїй структурі веснянки об'єднували кілька сюжетних дійств. Веснянкові обряди – це передусім дівоцькі пісні (3 журн.).

Лабораторна робота № 4

ВІДМІНЮВАННЯ І ПРАВОПИС ЧИСЛІВНИКІВ

Завдання 1.

Позначені цифрами числівники запишіть у називному, давальному, орудному відмінках. Поясніть особливості відмінкових закінчень.

ВАРІАНТ 1.

60, 245, 6450, 180, кільканадцять.

ВАРІАНТ 2.

715, 390, 11, 678, кількасот.

Завдання 2.

Провідмініайте подані числівники. Визначте їх розряди за значенням і морфологічним складом.

ВАРІАНТ 1.

Чотири, семеро, одинадцять, п'ятдесят, сорок, 675.

ВАРІАНТ 2.

Дев'ять, тридцять, двісті, тисяча, п'ятеро, 867.

Завдання 3.

Утворіть словосполучення «числівник + іменник».

ВАРІАНТ 1.

Двоє (відро), багато (зошит), п'ять (олівець), півтори (тонна).

ВАРІАНТ 2.

Троє (телята), два (день), 5/8 (вся площа), четверо (товариші).

Завдання 4.

Перекладіть подані словосполучення українською мовою. Порівняйте написання числівників в обох мовах.

ВАРІАНТ 1.

Семисот восьмидесяти п'яти студентів, о тридцяти семи служачих, двум тисячам сорока шести преподавателям.

ВАРІАНТ 2.

Шестистам п'ятидесяти двум членам общества, на четырехстах шестидесяти гектарах, тридцатью двумя километрами.

Завдання 5.

Складіть і запишіть речення з дробовими числівниками.

ВАРІАНТ 1.

2/3 випасних луків, 7,5 відсотків прибутку.

ВАРІАНТ 2.

4 1/5 орної землі, 0, 45 поля.

Лабораторна робота № 5

ЗАЙМЕННИК: РОЗРЯДИ, ВІДМІНЮВАННЯ

Завдання 1.

Розподіліть займенники за значенневими розрядами.

ВАРІАНТ 1.

Чого, будь-хто, самого, жоден, мого, мені, їхнього, скількох, хто-небудь, ніякому, казна-скільки, її, воно, цей.

ВАРІАНТ 2.

Абихто, ні з ким, іншого, самим, її, вона, ми, їх, такого, стільки, якому, якийсь, наскільки, він, жоден.

Завдання 2.

Провідмініайте подані займенники. З'ясуйте особливості відмінювання.

ВАРІАНТ 1.

Чий (чия, чис. чий).

ВАРІАНТ 2.

Якийсь (якась, якась, якісь).

Завдання 3.

Запишіть займенники у формі родового, давального та орудного відмінків.

ВАРІАНТ 1.

Я, та, він, хто, ми, вони.

ВАРІАНТ 2.

Що, цей, ви, мій, хтось, чийсь.

Завдання 4.

Зробіть морфологічний розбір займенників за схемою: 1. Початкова форма. 2. Розряд за значенням (субстантивні, атрибутивні, субстантивно-атрибутивні та їх внутрішній поділ). 3. Особа. 4. Рід. 5. Число. 6. Відмінок. 7. З якою частиною мови співвідносний за значенням. 8. Синтаксична роль.

ВАРІАНТ 1.

Вчитель... Як багато думок, скільки щирої любові за цим словом! Ми все життя відчуваємо свій обов'язок перед цією людиною, бо в нас її частка, в нас її сподівання.

ВАРІАНТ 2.

Книга – то джерело знань. Ще древні єгиптяни говорили: «Ти повинен звернути своє серце до книг. На світі нічого немає кращого за книги. Я хотів би показати твоїм очам їхню красу...»

Змістовий модуль 2.

Лабораторна робота № 6 *ДІЄВІДМІНЮВАННЯ*

Завдання 1.

Утворіть повну парадигму форм імператива від дієслів.

ВАРІАНТ 1.

Зустріти, підготувати, описати, сформувати.

ВАРІАНТ 2.

Мовчати, проаналізувати, сідати, перепросити.

Завдання 2.

Утворіть форми кон'юнктива від дієслів.

ВАРІАНТ 1.

Приходити, летіти, будувати, сказати.

ВАРІАНТ 2.

Оперувати, веселитися, співати, гриміти.

Завдання 3.

Утворіть форми майбутнього часу дієслів.

ВАРІАНТ 1.

Написати, думати, зазначити, відмовити.

ВАРІАНТ 2.

Гримати, зрозуміти, мріяти, з'ясувати.

Завдання 4.

Від поданих дієслів утворіть парадигму форм минулого часу.

ВАРІАНТ 1.

Плести, замріятися, нести, примудритися.

ВАРІАНТ 2.

Привести, злетіти, вимряти, хотіти.

Завдання 5.

Продемонструйте особову парадигму дієслів.

ВАРІАНТ 1.

Рясніти, полоти, ходити.

ВАРІАНТ 2.

Зеленіти, носити, бурмотіти.

Завдання 6.

Утворіть і запишіть форми минулого часу від поданих дієслів, поясніть фонеморфологічні зміни.

ВАРІАНТ 1.

Пекти, змерзнути, вести, виявити, бути, підкинути.

ВАРІАНТ 2.

Могти, брести, висіти, забути, зіткнутися, сохнути.

Лабораторна робота № 7

ЗАГАЛЬНОКАТЕГОРІЙНІ ВЛАСТИВОСТІ ПРИСЛІВНИКА

Завдання 1.

Розподіліть прислівники на підгрупи: 1) власне прислівники; 2) займенникові прислівники; 3) предикативні прислівники; 4) модальні прислівники. Предикативні й модальні прислівники введіть у речення, поясніть їх частиномовну належність.

ВАРІАНТ 1.

Восени, тут, інколи, любо-дорого, зозла, очевидно, вогко, справді, мабуть, сьогодні, сидьма, вовком.

ВАРІАНТ 2.

Можливо, бадьоро, треба, зозулею, там, скільки, гнівно, напоказ, спрожогу, інакше, швидко, вгорі.

Завдання 2.

На власних прикладах поясніть відмінність між прислівниками та похідними від прислівників прийменниками у синтаксичних зв'язках та функціях.

Завдання 3.

Визначте, від яких частин мови утворені подані прислівники. Які з них можуть бути однозвучними з відмінюваними частинами мови вжитими з прийменником або часткою? Складіть з ними речення, поясніть правопис.

ВАРІАНТ 1.

Напам'ять, назавжди, вдаліні, тимчасово, тяжко-важко, по-твоєму, верхи, мовчки, вгорі, довіку.

ВАРІАНТ 2.

Вдосвіта, увечері, по-іншому, удвічі, часом, вдруге, навесні, передовсім, досхочу, згорда.

Завдання 4.

Подані прислівники введіть у контекст, дайте їм розгорнену лінгвістичну довідку.

ВАРІАНТ 1.

Безмежно, можливо, соромно, десь, по-вовчи, яскраво.

ВАРІАНТ 2.

Дивно, жаль, стрілою, бадьоро, по-нашому, стільки.

Лабораторна робота № 8

МОРФОЛОГІЧНИЙ СКЛАД І ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИЙМЕННИКІВ

Завдання 1.

Визначте непохідні й похідні прийменники. Поясніть, яким способом утворені похідні прийменники.

ВАРІАНТ 1.

Перед, за винятком, з метою, без, в, від, в галузі, поблизу, ради, про.

ВАРІАНТ 2.

Близько, внаслідок, з метою, всупереч, коштом, через, незалежно від, до, впродовж, при.

Завдання 2.

Визначте, з яким відмінком вживаються прийменники у поданих реченнях. Проаналізуйте значення конструкцій з прийменниками.

ВАРІАНТ 1.

1. *Двічі на рік пишні квіти та не процвітають; в житті літа найкращі двічі не бувають.* 2. *Вишня була вся в цвіту, як букет.* 3. *Я українець... з колиски я мов взяв, що за селом шуміла житнім колоском.* 4. *Наша літературна мова, як молоде вино, очиститься з часом від шумовиння і стане прозорою й міцною.* 5. *У неї очі сині-сині – такі Карпати з долини.* 6. *Можна вибрати друга і по духу брата, та не можна рідну матір вибирати.* 7. *Сім струн я торкаю, струна по струні.*

ВАРІАНТ 2.

1. *Я на гору круту крем'яную буду камінь важкий підіймати.* 2. *На заході, під*

безхмарним небом, стояло здорове золоте сонце. 3. *Поважайте, шануйте матір і батька, вони дали вам життя, вони... хочуть, щоб ви стали людиною з чистим серцем, ясним розумом, доброю душею, золотими руками.* 4. *Минули дні по тій весні, літа перелетіли.* 5. *Зненацька проміння ясне од сну пробудили мене.* 6. *Аж ось ринуло від сходу ясне проміння, мов руки, простяглося до лісу, обняло його.*

Завдання 3.

Складіть речення, де подані нижче слова виступали б то іменниками та прислівниками, то прийменниками.

ВАРІАНТ 1.

Поруч, в плані, збоку.

ВАРІАНТ 2.

Поперед, з приводу, навкруги.

Завдання 4.

Перекладіть речення українською мовою.

ВАРІАНТ 1.

По небрежности, посылають за себя, плата с персоны, готовый к услугам, день ото дня.

ВАРІАНТ 2.

Ухаживать за ребенком, костюм с иголки, из ума вон, дело идет к осени, избавиться от опасности, готовится к путешествию.

Завдання 5.

Зробіть морфологічний розбір прийменників.

ВАРІАНТ 1.

1. *Хата була третя від кінця і стояла край вишневого садочка.* 2. *Справді, де шукати Юру в горах, які тягнуться на три з половиною тисячі кілометрів уздовж узбережжя?*

ВАРІАНТ 2.

1. *Чіпка йде збоку отари, похнюпивши голову.* 2. *Ганну Михайлівну вчора запрошували в гості до коваля, проте за клопатами не змогла.*

Лабораторна робота № 9

МОРФОЛОГІЧНИЙ СКЛАД І ВЖИВАННЯ СПОЛУЧНИКІВ І ЧАСТОК

Завдання 1.

З поданих речень випишіть засоби синтаксичного зв'язку. Поясніть їх участь у вираженні відповідних семантико-синтаксичних відношень:

ВАРІАНТ 1.

1. *Над світом стояла така тиша, що було чути, як кущики жита ронили краплі роси* (М. Стельмах). 2. *Свічки одразу ж погасли, зате калина леліла в сонячному промінні* (Гр. Тютюнник). 3. *Однак холодок залив йому всі груди і підступився до горла, як тільки вступив до хижі прибулець* (П. Загребельний). 4. *Світ завжди благословляє і сонце, що встає, і серце, що кохає* (В. Симоненко) 5. *Я живу у країні щедрівок, веснянок, де вечірня зоря приходить на танок і слухає пісню дитинства* (М. Сингаївський).

ВАРІАНТ 2.

1. *Закортіло швидше туди, в село, де сніг плете навколо електричних ліхтарів густі рожеві сіті і привітно світять вікна в хатах* (Гр. Тютюнник). 2. *Часом Десна розливалась так тишно, що у воді потопали не тільки ліси й сінокоси* (О. Довженко). 3. *Не то осінні води шуміли, збігаючи в Дунай, не то вітер бився в заламах провалля* (М. Коцюбинський). 4. *Коли говорив про гнів римського можновладця, то почувалося, що й сам наповнюється гнівом проти його сваволі* (О. Гончар). 5. *Якби всі ті, хто землю боронив, та повставали сіяти й орать, то врожаї з розораних могил змогли б півсвіту хлібом годувать* (П. Чубинський).

Завдання 2.

Складіть речення із запропонованими словами. Поясніть їхню частиномовну належність.

ВАРІАНТ 1.

Якби – як би, проте – про те, щоб – що б.

ВАРІАНТ 2.

Притому – при тому, якби – як би, зате – за те.

Завдання 3.

Визначте, до якого розряду за функцією належать подані частки. З'ясуйте їхнє значення.

ВАРІАНТ 1.

Чи, егеж, що то, наче, навряд, годі, же (ж).

ВАРІАНТ 2.

Хіба, невже, якраз, мовби, авжеж, чи не, собі.

Завдання 4.

Розподіліть частки на групи за походженням. Назвіть частини мови, які перейшли в частки внаслідок функціональної транспозиції. Проілюструйте явище партикуляції прикладами речень, у яких подані слова виступали б то як частки, то як інші частини мови.

ВАРІАНТ 1.

Хай, аж, ось, просто, знай (собі).

ВАРІАНТ 2.

Би, воно, тільки, все, давай.

Завдання 5.

ВАРІАНТ 1.

Зробіть морфологічний аналіз сполучників і часток.

1. *Хай весна приносить щастя в кожную хату, хай життя весною, як сади буя!* (В. Сосюра). 2. *Живу, як той гірський потік, на спокій – ні хвилини* (Д. Павличко). 3. *І стежка в житті, і хмарка в зеніті, і жить би та жити на білому світі* (М. Луків). 4. *То ж не даремно кажуть у народі: материнська любов – найсвятіша!* (В. Сухомлинський). 5. *Що він будить, за чим він тужить? Станеш, глянеш, зітхнеш, згадаєш: розказав би, що душу сушить, але й назви йому не знаєш* (М. Луків). 6. *І вірилось, що лиш на те людині, щоб радощі підкреслити, печаль* (М. Рильський).

ВАРІАНТ 2.

2. *Нехай думка, як той ворон, літає та кричить, а серденько соловейком щебече та плаче* (Т. Шевченко). 2. *Серце б'ється і б'ється не в такт, підійматися вгору не легко* (М. Вороний). 3. *Леле! Який світ широкий! Таке все велике, що аж наче й сам підростаєш* (О. Гончар). 4. *Я теж пізнав би миттю й стежку, і хату з палісадником в селі, де мати слала нову скатертину на тесаному прадідом столі* (Д. Луценко). 5. *Так невже ж під багряним сонцем ці дощі, отруєні стронцієм, засвистять, як стріли поганські* (Л. Костенко). 6. *Діти слухали неначе якусь дивну казку, та все розпитували діда про морську чудну та страшну рибу та про море* (І. Нечуй-Левицький).

ОРІЄНТОВНІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ

МОРФОЛОГІЯ. ІМЕННИК.

ВАРІАНТ 1

1. Граматичне значення – це

- а) абстраговане в результаті обов'язкового розрізнення не менше 2 однотипних постійно відтворюваних ознак великої кількості конкретних слів з властивим їм лексичним значенням;
- б) абстраговане в результаті обов'язкового розрізнення не менше 3 однотипних постійно відтворюваних ознак великої кількості конкретних слів з властивим їм лексичним значенням;
- в) абстраговане в результаті обов'язкового розрізнення не менше 4 однотипних постійно відтворюваних ознак великої кількості конкретних слів з властивим їм лексичним значенням.

2. Граматична форма – це

- а) постійно відтворювані ознаки одного слова;
- б) постійно використовувані засоби мовного вираження граматичних значень;
- в) постійно відтворювані ознаки кількох слів.

3. Граматична категорія позначає

- а) клас неоднотипних граматичних значень;
- б) клас однотипних граматичних значень;
- в) клас слів, які належать до однієї частини мови.

4. У парах слів «ловити – спіймати; я – ми; гарний – кращий» показником граматичного значення є

- а) афікси;
- б) флексії;
- в) суплетивні форми.

5. Помилку допущено в рядку:

- а) *легень, легенів; вигід, вигод;*
- б) *вілл, панн, узбічч, ванн;*
- в) *губ, губів, баб, бабів.*

6. Правильно утворені форми іменників родового відмінка однини в рядку:

- а) *Єгипту, Ужгорода, вітру, бузку, барвінку;*
- б) *Парижу, Вітра, вуглецю, автомобіля, клена;*
- в) *фактора, очевидця, садочку, ривка, Миргороду.*

7. Позначте рядок, де правильно записані форми орудного відмінка однини:

- а) *курями, слізьми, сльозами;*
- б) *ворітьми, воротами, воротями;*
- в) *штанами, штанями, штаньми.*

8. Позначте рядок, де подано іменники тільки середнього роду:

- а) *алібі, поло, ему, бра, аташе;*
- б) *амплуа, па, рандеву, какаду, гофре;*
- в) *манто, безе, харакірі, галіфе, дербі.*

9. У якому рядку подано збірні іменники?

- а) *символіка, пташня, генералітет, парубота, малеча;*
- б) *колоддя, суддя, мишва, юнь, Шевченкіана, дубняк;*
- в) *апаратура, сливняк, білизна, Вітчизна, братія, мошкара.*

10. Позначте рядок, у якому подано іменники – назви істот:

- а) *народ, зозуля, місяць, Микола, брат, вовк;*
- б) *учителька, тигр, покійник, посол, бібліотекар;*
- в) *господар, Мороз, вітер, небіжчик, гусак.*

11. Позначте рядок, у якому подано іменники чоловічого роду:

- а) *жаль, колібрі, Сибір, ківі, аташе, тюль;*
- б) *кенгуру, путь, рояль, зебу, рацс, ступінь;*
- в) *забудько, ябеда, скрипаль, собака, пілот, невдаха.*

12. Позначте рядок, у якому подано іменники парного роду:

- а) *українець, полтавець, письменник;*
- б) *замазура, хапуга, забіяка;*
- в) *ножище, хлопчисько, бабище.*

13. У якому рядку подано іменники *singularia tantum*?

- а) *виставки, солодощі, ліси, шахи;*
- б) *сума, вода, море, папка;*
- в) *гречка, доброта, цемент, мідь.*

14. У якому рядку всі іменники *pluralia tantum*?

- а) *дебати, кеглі, ліки, сани;*
- б) *землі, шахи, ворота, вибори;*
- в) *висновки, межі, плечі, гроші.*

15. Слова «*знайомий, пальне, набережна, минуле, чайові, вихідні*» ілюструють явище міжкатегоріальної транспозиції:

- а) ад'ективація;
- б) субтантивација;

в) адвербіалізація.

ВАРІАНТ 2

1. Позначте рядок, у якому подано іменники 2 відміни:

- а) *козенятко, вітер, дівчатко, колосся, курча, день, куц;*
- б) *хлопчисько, плащ, насіння, берег, плече, вітрище, Дніпро;*
- в) *батько, сум, телятко, гусеня, вогнище, подарунок, обрій.*

2. Позначте рядок, у якому подано іменники pluralia tantum:

- а) *дерева, канікули, ножиці, двері;*
- б) *окуляри, очі, Суми, Чернівці;*
- в) *висівки, морепродукти, сани, штани.*

3. Позначте рядок, у якому подано іменники singularia tantum:

- а) *молодість, акваріум, пам'ять, очерет, підпис;*
- б) *радість, сором, гнів, осуд, стид;*
- в) *океан, прибуття, посвята, рейс, літо.*

4. Граматичне значення – це

- а) абстраговане в результаті обов'язкового розрізнення не менше 2 однотипних постійно відтворюваних ознак великої кількості конкретних слів з властивим їм лексичним значенням;
- б) абстраговане в результаті обов'язкового розрізнення не менше 3 однотипних постійно відтворюваних ознак великої кількості конкретних слів з властивим їм лексичним значенням;
- в) абстраговане в результаті обов'язкового розрізнення не менше 4 однотипних постійно відтворюваних ознак великої кількості конкретних слів з властивим їм лексичним значенням.

5. Граматична форма – це

- а) постійно відтворювані ознаки одного слова;
- б) постійно використовувані засоби мовного вираження граматичних значень;
- в) постійно відтворювані ознаки кількох слів.

6. Граматична категорія позначає

- а) клас неоднотипних граматичних значень;
- б) клас однотипних граматичних значень;
- в) клас слів, які належать до однієї частини мови

7. У парах слів «*брати – взяти; я – ми; поганий – гірший*» показником граматичного значення є

- а) афікси;
- б) флексії;
- в) суплетивні форми.

8. Слова «лютий, хворий, приймальня, посівна, добові, рідні» реезентують явище міжкатегоріальної транспозиції.

- а) субстантивация;
- б) ад'єктивація;
- в) вербалізація.

9. Правильно утворені форми іменників родового відмінка однини в рядку:

- а) *Кавказу, Парижа, снігу, бузку, барвінку;*
- б) *Стокгольму, Мороза, кисню, автомобіля, ясеня;*
- в) *сюжета, винуватця, садку, стрибка, Мадриду.*

10. Позначте рядок, де правильно записані форми орудного відмінка однини:

- а) *гусями, слізьми, сльозами;*
- б) *воротами, ворітьми, воротями;*
- в) *штанами, штанями, штаньми.*

11. Позначте рядок, де усі іменники тільки середнього роду:

- а) *бієнале, поло, есе, торнадо, фойє;*
- б) *резюме, кашпо, рандеву, кольрабі, гофре;*
- в) *факсиміле, желе, танго, бароко, графіті.*

12. У якому рядку подано збірні іменники?

- а) *символіка, комашня, генералітет, парубота, юнь;*
- б) *колосся, суддя, мушва, молодь, Шевченкіана, дубняк;*
- в) *апаратура, сливняк, зелень, Вітчизна, братія, мошкара.*

13. Позначте рядок, у якому подано іменники – назви істот

- а) *гурт, зозуля, місяць, Ілля, сват, олень;*
- б) *лікар, лев, покійник, дипломат, аптекар;*
- в) *брат, Вітер, мороз, небіжчик, півень.*

14. Позначте рядок, у якому всі іменники чоловічого роду

- а) *нежить, колібрі, Сибір, ківі, аташе, тюль;*
- б) *кенгуру, путь, рояль, зебу, рацс, ступінь;*
- в) *мазило, ябеда, скрипаль, собака, пілот, бідолаха.*

15. Позначте рядок, у якому подано іменники парного роду

- а) *егоїст, полтавець, поет;*
- б) *замазура, плакса, нероба;*
- в) *ручище, хлопчисько, свекрушище.*

ПРИКМЕТНИК. ЧИСЛІВНИК. ЗАЙМЕННИК.

ВАРІАНТ 1.

1. У якому рядку подано всі якісні прикметники?

- а) *лобатий, білуватий, рішучий, далекий, ріднесенький;*
- б) *добрий, кислий, сліпий, прозовий, вчорашній;*
- в) *мудрий, чорний, босий, нічний, пісенний.*

2. Прикметник – це

- а) частина мови, яка виражає динамічну ознаку за допомогою синтаксично залежних граматичних категорій роду, числа й відмінка;
- б) частина мови, яка виражає статичну ознаку за допомогою синтаксично незалежних граматичних категорій роду, числа й відмінка;
- в) частина мови, яка виражає статичну ознаку за допомогою синтаксично залежних граматичних категорій роду, числа й відмінка.

3. У якому рядку подано правильно утворені форми ступенів порівняння прикметників?

- а) *більш рішучіший, найбільш вдалих, виразніший, правильніший;*
- б) *найменш прозорий, кисліший, добріший, більш грамотний;*
- в) *самий допитливий, гарніший, найвеселіший, найменш мудрий.*

4. У якому рядку прикметник записано з помилкою?

- а) *повнолице, блідолицьому, круглолицим;*
- б) *блідолицею, блідолицими, блідолицьої;*
- в) *круглолицими, жовтолицьою, повнолицих.*

5. Числівник виконує наступні функції:

- а) атрибутивну й нумеративну;
- б) квантитативну й нумеративну;
- в) квантитативну й атрибутивну.

6. У якому рядку правильно утворені словосполучення?

- а) *два інженери, три з половиною гектари, обидва юнаки;*
- б) *чотири пілоти, обидва програміста, чотири хлопці;*
- в) *три зошита, два щоденники, вісім кілометрів.*

7. У якому рядку подано числівникові форми без порушень мовних норм?

- а) *семистами двадцятьома двома, сорока, шістдесяти;*
- б) *ста, вісьмомастами, семидесяти;*
- в) *дев'яноста, чотирмастами, шістдесятьом.*

8. Займенник – це

- а) частина мови, яка вказує на предмет і його ознаки і представляє їх у специфічних формах роду, числа й відмінка;
- б) частина мови, яка називає предмет і його ознаки і представляє їх у специфічних формах роду, числа й відмінка;
- в) частина мови, яка називає предмет і представляє його у специфічних формах роду, числа й відмінка.

9. Назвіть рядок субстантивних займенників:

- а) який, чий, хто, ніхто, ніщо;
- б) цей, ця, свій, твоє, сам, всякий;
- в) я, ти, себе, мене, вони, у неї.

10. Який граматичний статус має слово «одна» у реченні «Ой, одна я, одна, як билиночка в полі» (Т.Шевченко)?

- а) іменник;
- б) числівник;
- в) займенник;
- г) прикметник.

11. У якому рядку вжито якісні прикметники?

- а) фіалкові очі, калинові вуста, лисяча нора;
- б) ведмежа послуга, золоті прикраси, сонячна посмішка;
- в) вишнева сукня, куряча пам'ять, оксамитові брови.

12. Позначте рядок, де всі словосполучення побудовані правильно:

- а) стигле колосся, зелене віття, обгорілі клоччя;
- б) смерекове гілля, брудні лахміття, жовте листя;
- в) старі ганчір'я, куряче пір'я, великі каміння;
- г) мичкуваті коріння, картопляне лушпиння, хатнє начиння;
- д) довге волосся, сонячне проміння, дрібне насіння.

13. Позначте рядок, де в кожному словосполученні є слова, вжиті в переносному значенні:

- а) рум'яні булочки, пташине крило;
- б) море сліз, зав'язати вузол;
- в) втекти від проблем, зелене листя;
- г) похмурий ранок, дорога знань;
- д) вбрання на деревах, вишнева гілка.

14. Позначте рядок, у якому немає помилок:

- а) кілька статей, усіх суддей, багато прислів'їв;

- б) шість кілограмів, рожевих пелюстків, двоє селян;
- в) п'ять доповідей, шість громадян, десять апельсинів;
- г) ваших облич, вісім місць, двадцять гривнів;
- д) усіх автомобілів, нових роялей, десять мандаринів.

15. Позначте рядок словосполучень з числівником, у кожному з яких на місці пропуску необхідно писати *-а (-я)*:

- а) нуль цілих і три десятих відсотк..., два з половиною кілограм...;
- б) шість цілих і чотири десятих грам..., сорок два примірник...;
- в) нуль цілих і два десятих сантиметр..., обидва учн...;
- г) сім цілих і вісім сотих кіловат..., півтора кілометр...;
- д) десять цілих і чотири десятих міліметр..., двадцять три гектар...

ВАРІАНТ 2.

1. У якому рядку всі займенники належать до субстантивно-атрибутивних?

- а) ніякий, деякий, абищо, хтось, котрий;
- б) він, себе, інший, ти, ви;
- в) той, цей, такий, всякий, кожен;
- г) їхній, жодний, самий, тобі;
- д) абищо, якийсь, хто-небудь, свій, я.

2. У якому рядку всі займенники – означальні?

- а) всякий, сам, кожний, інший, жодний;
- б) дехто, весь, той, мій, нічий;
- в) самий, цей, нікотрий, децо, твій;
- г) такий, деякий, їхній, який, ти;
- д) хто-небудь, стільки, ваш, вона, себе.

3. З'ясуйте, у якому рядку всі займенники є субстантивні:

- а) я, себе, тобі, вашого, їхній;
- б) їм, собі, вами, його, вони;
- в) аби який, будь-що, інший, ви, мій;
- г) казна-що, кожний, всякий, ми, той;
- д) себе, мого, мене, тобі вашому.

4. Займенники якого рядка змінюються за родами, числами, відмінками?

- а) самий, щось, інший, ти, себе;
- б) кожен, будь-який, чийсь, ніякий, котрий;
- в) я, ми, ти, ви, вона;

г) *такий, хтось, той, цей, мій*;

д) *жоден, ваш, її, ця, ніхто*.

5. Прономіналізуватися можуть:

а) числівники, дієслова, частки, вигуки;

б) прикметники, іменники, сполучники, займенники;

в) прикметники, дієприкметники, числівники, іменники;

г) іменники, числівники, дієприслівники, прийменники;

д) частки, займенники, іменники, прийменники.

6. З'ясуйте, у якому рядку всі прикметники належать до м'якої групи:

а) *повні, готові, зелені, дрібні, здорові*;

б) *верхні, середні, безкраї, зелені, Маріїні*;

в) *авангардні, братові, богатирські, ближні, умовні*;

г) *радісні, бадьорі, веселі, запашні, житні*;

д) *середні, художні, вчорашні, колишні, торішні*.

7. Вкажіть, у якому рядку в усіх прикметниках при утворенні вищого ступеня порівняння відбуваються зміни приголосних?

а) *легкий, боязкий, слизький, ковзкий, різний*;

б) *довгий, сторожовий, в'язкий, кавказький, тугий*;

в) *дорогий, близький, низький, дужий, вузький*;

г) *вологий, важкий, грузький, вагомий, старезний*;

д) *свіжий, довжелезний, порожній, важкий, дорожній*.

8. Визначте, у якому рядку всі прикметники вжиті у формі суперлатива?

а) *привабливіший від усіх, якнайкоротший, найбільш зрозумілий, найменш бурхливий, предобрий*;

б) *найнижчий, товщій від усіх, найбільш дієвий, якнайменший, щонайдужчий*;

в) *щонайдорощий, вужчий від усіх, найбільш привабливий, якнайгірший, незчислений*;

г) *щонайблагородніший, найбільш корисний, світліший за всіх, більш категоричний, найвужчий*;

д) *більш відомий, кращий за всіх, теплий-теплий, ситючий, здоровенний*.

9. У якому рядку всі прикметники вжито у простій формі компаративна і суперлатива?

а) *найважчий, міліший, зручніший, впевненіший, більш досконалий*;

б) *щонайдужчий, міцніший, кумедніший, мовчазніший, якнайповніший, щонайрозумніший*;

в) *глибший, найгостріший, найповільніший, якнайповільніший, щонайрозумніший*;

г) *талановитіший, працюючий, якнайясніший, щонайближчий, дуже вдалий*;

д) *галасливіший, найактивніший, якнайдавніший, щонайдовший, ледь вловимий*.

10. Перехід слів з інших частин мови у прикметник – це:

- а) явище адвербіалізації;
- б) явище ад'єктивації;
- в) явище препозитивації;
- г) явище партикуляції;
- д) явище субстантивації.

11. У якому рядку всі слова – числівники?

- а) *обидва, семеро, вісімдесят шість, одна третя, половина;*
- б) *три, тринадцятий, тридцять п'ять, пів, багато;*
- в) *п'ять, десяток, тридцятєро, сто, тисяча;*
- г) *двоє, півтора, обидва, кілька, двійко;*
- д) *сто сорок один, вісімсот, мало, чверть, семеро.*

12. У якому рядку допущено помилку у відмінковій формі числівника?

- а) *п'ятьма, тисячею, чотирма, однією, кільканадцятьома;*
- б) *шестистами, п'ятдесятьма, восьма, сьома, нулем;*
- в) *двом, сімдесятьом, одинадцятьома, сорока, багатьма;*
- г) *сьомастами, дев'ятьома, сімох, обох, десяти;*
- д) *тридцятьох, сімома, ста, кількох, сімнадцятьма.*

13. У якому рядку допущена помилка при сполученні числівника з іменником?

- а) *три зошити, одна друга гектара, двоє хлопців, півтора відра, п'ять років;*
- б) *півтори тонни, чотири стільці, два з половиною дні, одна четверта гектара;*
- в) *двоє товаришів, обидва хлопця, півтори доби, троє саней, дві дівчини;*
- г) *семеро курчат, двійко дітей, три стільці, п'ять секунд, одна друга аркуша;*
- д) *двоє дверей, троє знайомих, чотири дні, півтора року, шість місяців.*

14. Числівник виокремлюється в самостійну частину мови за:

- а) морфологічними ознаками;
- б) ознакою семантичного порядку;
- в) синтаксичними ознаками;
- г) нумеративною функцією;
- д) квантативною функцією.

15. Числівник у реченні може виконувати такі синтаксичні функції:

- а) підмета, присудка;
- б) означення, обставини, додатка;
- в) будь-якого члена речення;
- г) неузгодженого означення, присудка, додатка;
- д) обставини, підмета, означення, додатка.

ДІЄСЛОВО ЯК ЧАСТИНА МОВИ

ВАРІАНТ 1

1. Вкажіть, у якому рядку представлені тільки дієслівні форми *verbum finitum*:

- а) *судячи, привіз би, зліпимо, запалила, буду світити;*
- б) *танцюю, гуляймо, буду радіти, планувати, поновлений;*
- в) *здивованийий, зібрало, вечоріти, співаємо, збила б;*
- г) *відволікалось, помилився, похитуватись, приніс би, піднімаємось;*
- г) *малюю, ворогують, підклеїли, розбив би, роззброїли.*

2. Які граматичні категорії властиві для нефінітних дієслівних форм?

- а) виду, способу, особи;
- б) виду, стану, способу, часу, роду, числа;
- в) способу, часу, роду, числа;
- г) виду, стану, перехідності/неперехідності;
- г) виду, перехідності/неперехідності, стану, способу, часу, роду, числа.

3. Яку синтаксичну функцію виконує інфінітив?

- а) роль другорядних членів речення;
- б) роль підмета або присудка;
- в) підмета й обставини;
- г) роль усіх членів речення;
- г) роль присудка.

4. Виберіть рядок, у якому наведено дієслова тільки *perfectiva tantum*:

- а) *бряжчить, бренькають, віддзеркалив, розвіяла, вирізьбити;*
- б) *оббити, роз'юшити, ризикнути, під'їхати, бовваніти;*
- в) *наспіватися, відхвилюватися, заморгати, відтремтіти, знаходиться;*
- г) *насидітися, вірити, являти, хотіти, бути;*
- г) *морозити, рясніти, слухати, відзначити, подолювати.*

5. Яких відмінкових форм вимагають перехідні дієслова?

- а) знахідного, місцевого відмінка;
- б) знахідного, родового відмінка;
- в) знахідного, родового (із значенням частини від цілого або при запереченні) відмінків;
- г) родового (із значенням частини від цілого або при запереченні), прийменникового місцевого

відмінків;

г) родового прийменникового (із значенням недискретності або при запереченні), знахідного відмінків.

6. Які дієслівні форми кваліфікуються як позастанові?

- а) форми *verbum finitum*;
- б) нефінітні дієслівні форми;
- в) дієслова первинної неперехідності;
- г) дієслова вторинної неперехідності;
- г) неперехідні дієслова.

7. Назвіть граматичні показники індикатива.

- а) особа, число, рід;
- б) рід, число;
- в) час, рід, особа, число;
- г) особа, число, рід (для минулого часу);
- г) особові форманти, число.

8. Особова парадигма характерна для:

- а) *verbum finitum*;
- б) нефінітних дієслівних форм;
- в) індикатива (теперішнього і минулого часу), імператива;
- г) індикатива (минулого часу), кон'юнктива;
- г) імператива, кон'юнктива.

9. Реальну дію виражають форми:

- а) індикатива;
- б) імператива;
- в) кон'юнктива;
- г) індикатива, імператива;
- г) імператива, кон'юнктива.

10. Теперішній актуальний час представлений у рядку:

- а) *співають, мріють, пишуть, думають, варять сталь*;
- б) *кисень горить, доповідь пишеться, радіють, жалкують, пливуть*;
- в) *юнак добре співає, живуть, марять, спілкуються, засівають*;
- г) *сіють, спілкуються, будують, їдуть, складають*;
- г) *дівчина гарно вишиває, гуркотять, пече, міркує, пахне*.

11. Дієслова власне минулого часу мають значення

- а) перфектне;

- б) аористичне;
- в) перфектне, аористичне;
- г) аористичне у недоконаному виді;
- г) перфектне у недоконаному виді, аористичне у доконаному виді.

12. Граматична категорія способу це:

- а) відношення дії до дійсності;
- б) відношення дії до суб'єкта;
- в) відношення дії до об'єкта;
- г) відношення дії до її внутрішньої межі;
- г) відношення дії до моменту мовлення.

13. У якому рядку всі дієслова *imperfectiva tantum*

- а) *співати, летіти, тремтіти, в'язати*;
- б) *являти, бути, горіти, бідувати*;
- в) *подомивати, затремтіти, знаходиться, напитися*;
- г) *думати, учителювати, білити, пекти*;
- г) *писати, нести, розкошувати, мати*.

14. Як змінюються дієслова у формі кон'юнктива?

- а) за часами і родами;
- б) за часами;
- в) за числами і в однині за родами;
- г) за часами і особами;
- г) за особами і числами.

15. У якому рядку допущено помилку в правописі особових закінчень дієслів?

- а) *зборють, удариш, пишеш, сиплеш, зважають*;
- б) *проспіваєш, схочуть, борешся, прагнеш, поїдеш*;
- в) *насиплють, сплять, побачиш, задивишся, згадаєш*;
- г) *зморешся, поборються, залишать, ходить, зануришся*;
- г) *закінчиш, ореш, підсиплють, розсердишся, бродиш*.

16. У якому рядку подано дієприкметники лише пасивного стану?

- а) *зів'ялий, розквітлий, квітучий, радіючий, передплачений*;
- б) *сумуючий, позеленілий, пожовклий, пройдений, засклений*;
- в) *зафарбований, записаний, прочитаний, заспіваний, збентежений*;
- г) *зароблений, співаючий, заплаканий, попереджений, зляканий*;
- г) *закручений, сяючий, замріяний, переспілий, розмальований*.

17. Який рядок містить дієприкметники тільки теперішнього часу?

- а) покинутий, читаючий, атакуючий, сивіючий, розпочатий;
- б) діючий, поскрипуючий, критий, замерзаючий, облитий;
- в) фотографуючий, червоніючий, пожовклий, зів'ялий, знаючий;
- г) затихаючий, виступаючий, проводжаючий, сидячий, виховуючий;
- г) перемагаючий, мріючий, чаруючий, загоєний, сплотнілий.

18. У якому рядку всі дієприкметники вжито у формі активного стану минулого часу?

- а) омертвілий, підгнилий, закрижанілий, закривілий, згорілий;
- б) загрозливий, досадливий, галасливий, закрадливий, мінливий;
- в) діючий, пануючий, в'янучий, родючий, сяючий;
- г) зменшений, подвоєний, збільшений, поділений, помножений;
- г) в'їзний, переможений, зажурний, вихлопний, випадний.

19. Активний стан мають дієслова:

- а) перехідні;
- б) неперехідні;
- в) перехідні, неперехідні вторинної неперехідності;
- г) перехідні, неперехідні первинної неперехідності;
- г) неперехідні вторинної неперехідності.

20. У якому рядку представлені дієслова зворотно-середнього стану?

- а) пишеться, будується, поливається, цілується, вноситься;
- б) ллється, колется, драгується, світиться, згадується;
- в) кусається, листується, змагається, одягається, запасається;
- г) милується, журиється, гніздиться, сниться, віриться;
- г) нудиться, хочеться, лінується, згадується, ллється.

ВАРІАНТ 2

1. Вкажіть, у якому рядку всі дієслова є двовидовими:

- а) яровизувати, цілувати, милувати, танцювати, говорити;
- б) гарантувати, електрифікувати, сигналізувати, телеграфувати, атакувати;
- в) формувати, мудрувати, мурувати, споруджувати, відпочивати;
- г) агітувати, планувати, відстоювати, ремонтувати, виконувати;
- г) взуватися, задумуватися, зимувати, телефонувати, стукнути.

2. У якому рядку представлені тільки дієслівні нефінитні форми?

- а) пишу, писатиму, писав, написавши, виконуючи;
- б) випитий, вишита, впливаючи, здійснивши, окреслений;
- в) думаю, думаєте, думають, думаючи, придуманий;

- г) *скажи, сказав би, сказаний, сказавши, сказав;*
- г) *керував, мислила, усміхається, хочеш, крять.*

3. У якому рядку всі дієслова перехідні?

- а) *просити, возити, садити, сидіти, зрозуміти;*
- б) *любити, випити, нагороджувати, виголосити, ловити;*
- в) *тримати, йти, брати, витирати, витоптати;*
- г) *написати, прочитати, посадити, лежати, вивчити;*
- г) *купити, взяти, носити, рівняти, думати.*

4. Назвіть граматичні показники імператива

- а) особа, рід, число;
- б) число, особа;
- в) рід, особа;
- г) число, рід;
- г) особа.

5. Родова парадигма характерна для:

- а) минулого часу, імператива;
- б) минулого часу, кон'юнктива;
- в) індикатива (минулого часу);
- г) індикатива, імператива;
- г) майбутнього, минулого часів.

6. Ірреальну дію виражають форми:

- а) імператива;
- б) кон'юнктива;
- в) індикатива;
- г) імператива, кон'юнктива;
- г) кон'юнктива, індикатива.

7. Теперішній неактуальний час виражає:

- а) постійну дію;
- б) раптову дію;
- в) реальну дію;
- г) дію, зумовлену обставинами;
- г) бажану дію.

8. Момент мовлення – це

- а) граматичний відлік часу;
- б) абсолютне дієслівне значення;

- в) відносне дієслівне значення;
- г) реальна точка відліку;
- г) відношення дії до її внутрішньої межі.

9. Граматична категорія часу – це

- а) відношення дії до суб'єкта;
- б) відношення дії до моменту мовлення;
- в) відношення дії до дійсності;
- г) відношення дії до діяча;
- г) відношення дії до об'єкта.

10. У якому рядку всі дієслова безособові?

- а) *зітхнув, буде пахнути, покинуло, освіжить, освітить;*
- б) *щастить, таланило, не читається, міркує, світило;*
- в) *жилося б, твориться, помиляється, буде хвилюватися, змолоти;*
- г) *пощастило, пекло, світилось, складає, буду мовчати;*
- г) *вечоріло, сутеніє, буде морозити, не спиться, розвиднілось.*

11. У якому рядку всі дієслова мають однакові граматичні значення часу і виду?

- а) *бракуватиме, загартується, зморилися, заглибити, зніматимем;*
- б) *зійдуться, обминатимуть, будеш цінувати, вибореш, стежив;*
- в) *стоятиму, вестимуть, буду стерегти, гаситимеш, будете друкувати;*
- г) *повернуться, виховуватимешся, пливли, зітхають, вип'ють;*
- г) *зварив би, теши, тішилися б, врахувати, стверджувати.*

12. Вкажіть, у якому рядку всі дієслова мають граматичне значення часу:

- а) *згорів би, затихає, вечоріло, посаджу, завіз;*
- б) *ходитимуть, схаменувся, сміються, спостерігаємо, досліджувати;*
- в) *дякував, розумієш, думалося, будете радіти, згадуватиму;*
- г) *гукнув, крикну, проспіваєте, шумить, допоможи;*
- г) *проголосила, вдався, тішитимусь, знайшов би, пришию.*

13. Неповну особову парадигму мають дієслова, які

- а) не співвідносяться з об'єктом дії;
- б) мають безособове значення;
- в) виражають ірреальну дію;
- г) не співвідносяться з реальністю;
- г) не співвідносяться з особою.

14. У якому рядку всі дієслова належать до однієї дієвідміни?

- а) *слухати, розуміти, відчувати, платити, шити;*

- б) *запалити, хвилюватися, затоплювати, гріти, нити;*
- в) *допомагати, тримати, вити, біліти, крикнути;*
- г) *шуміти, дивитися, мріяти, затихати, плавати;*
- г) *господарювати, з'єднувати, хотіти, розповісти, ходити.*

15. У якому рядку всі слова – дієприкметники?

- а) *обсаджений, притихлий, тихий, полонений, підготовлено;*
- б) *розкраяний, підбілений, вишитий, червоний, прив'язаний;*
- в) *протертий, здоровенний, замкнутий, пекучий, страшений;*
- г) *просіяний, порослий, сидячий, занесений, пожовклий;*
- г) *здійснений, нездоланий, неказаний, похилий, грізний.*

16. Ознаку за дією виражають:

- а) форми на -но, -то;
- б) дієприкметники, дієприслівники;
- в) пасивні дієприкметники;
- г) дієприкметники;
- г) дієприслівники недоконаного виду.

17. З'ясуйте, в якому рядку всі дієприслівники мають недоконаний вид:

- а) *ламаючи, керуючи, тримаючи, побачивши, посміхаючись;*
- б) *здрігаючись, взявши, попросивши, перебуваючи, віддаючи;*
- в) *пригнавши, звелівши, прохаючи, тягнучи, вередуючи;*
- г) *вітаючи, бажаючи, плачучи, знаючи, радіючи;*
- г) *дрімаючи, їдучи, рвучи, заливши, сміючись.*

18. Вкажіть, у якому рядку всі дієприкметники мають однакове граматичне значення часу:

- а) *ріжучий, в'янучий, посивілий, мелений, примирений;*
- б) *працюючий, палаючий, перетворений, ніяковіючий, знесилений;*
- в) *атакуючий, зблідлий, змарнілий, перемагаючий, конаючий;*
- г) *згасаючий, темніючий, вилитий, виконаний, розжевіючий;*
- г) *печений, розтертий, зігрітий, дозволений, зомлілий.*

19. Власне дієслівними граматичними категоріями є:

- а) рід, число, особа;
- б) вид, перехідність/неперехідність, особа;
- в) спосіб, час, особа;
- г) вид, стан, час.

20. Загальнодієслівні категорії характерні для:

- а) *verbum finitum*;
- б) нефінітних форм;
- в) фінітних і нефінітних дієслівних форм;
- г) інфінітива;
- г) способових дієслівних форм.

ПРИСЛІВНИК. СЛУЖБОВІ СЛОВА. ВИГУК.

ВАРІАНТ І.

1. Звуконаслідування виражають

- а) умовну імітацію звуків довкілля;
- б) умовну імітацію звуків навколишнього середовища засобами мови;
- в) імітацію звуків довкілля.

2. Сполучник у реченні *«Як ішла додому в житньому вінку, радо всі вітали дівчину швидку»* (П. Воронько)

- а) локативний;
- б) темпоральний;
- в) каузативний;
- г) способу дії.

3. Назвіть рядок, у якому подано прислівники способу дії:

- а) *вчитися відмінно, працювати добре, говорити урочисто;*
- б) *пропасти безвісти, працювати дружно, виставити на показ;*
- в) *наповнений щирть, трохи збентежений, дуже наполегливий.*

4. Прийменники передають семантику відношень між різними мовними одиницями:

- а) словами, фразеологізмами й реченнями;
- б) словами, словосполученнями й реченнями;
- в) словами і словосполученнями.

5. Складені частки – це

- а) аналітичні єдності;
- б) нерозкладні єдності;
- в) стійкі сполучення слів.

6. Прислівники *боляче, вогко, холодно, весело, гірко* –

- а) означальні;
- б) модальні;

в) предикативні.

7. Назвіть рядок прислівників із значенням початкової часової межі дії або стану:

- а) *здавна, змолоду, зроду, змалечку*;
- б) *спочатку, здавен, зроду, тоді*;
- в) *здавна, зроду, спочатку, щоліта*.

8. У реченні «*Марную день на пошуки Незримої німої суті в сутінках понять*» (Л. Костенко) прийменник виражає семантику

- а) причинову;
- б) цільову;
- в) часову.

9. Своє типове функціональне призначення прийменник реалізує в

- а) принумеральній позиції;
- б) післядієслівній позиції;
- в) присубстантивній позиції.

10. Підкреслені слова *кінець столу, коштом припливу сил, круг тебе, шляхом переосмислення* є:

- а) іменниками;
- б) прислівниками;
- в) прийменниками.

11. Сполучники і сполучні слова відрізняються тим, що

- а) сполучники не виконують синтаксичної функції;
- б) сполучні слова виконують синтаксичну функцію;
- в) сполучними словами бувають займенники і прислівники, які реалізують певну синтаксичну функцію.

12. Прислівники найчастіше залежать від:

- а) дієслів, дієприкметників, дієприслівників, прикметників та інших прислівників;
- б) дієслів, дієприкметників, дієприслівників, прикметників та іменників;
- в) дієслів та прислівників.

13. Заперечні частки *не, ні, ані* виражають

- а) повне заперечення змісту повідомлення;
- б) повне або часткове заперечення змісту повідомлення;
- в) часткове заперечення змісту повідомлення.

14. Інтер'єктивация – це перехід слів і сполучень слів з інших лексико-граматичних розрядів

- а) до класу вигуків;

- б) до класу часток;
- в) до класу прийменників.

15. Вокативні інтер'єктиви

- а) спонукають до дії;
- б) орієнтовані на встановлення контакту між мовцем і фауною;
- в) належать до найновішого лексичного складу мов.

16. Явищами міжкатегоріальної траспозиції слів у системі службових слів є:

- а) партикуляція, інтер'єктивація, препозитивація;
- б) партикуляція, прономіналізація;
- в) партикуляція, препозитивація.

17. Укажіть рядок, де допущено помилку в написанні частки *не* зі словами:

- а) *неполиті рядки, нестямний, немовбито, ненавидіти, лист не написаний;*
- б) *не віддячивши, ненаписаний твір, досі не скошене жито, нерозв'язана задача;*
- в) *не гаючи, будинок не збудований, невирішене питання, несамовито;*
- г) *недобрий, невеселий, а сумний, не намалювавши, нескориставшись.*

18. Знайдіть рядок, де неправильно утворено форми вищого ступеня порівняння прислівників.

- а) *дешевше, більш легше, менш повільно, тонше;*
- б) *швидше, темніше, краще, більш весело;*
- в) *мудріше, гостріше, менш привабливо, ширше, глибше.*

19. Укажіть рядок з предикативними прислівниками з морально-етичного погляду або доцільності/ недоцільності

- а) *приємно, гірко, соромно, боляче;*
- б) *потрібно, треба, обов'язково, необхідно;*
- в) *холодно, вітряно, тепло, похмуро;*
- г) *гріх, жаль, страх, пора.*

20. Від морфологізованих та аналітичних прислівників походять прийменники:

- а) *поруч, на знак, навстріч, у ході;*
- б) *відповідно до, у світлі, з боку, в ім'я;*
- в) *з огляду, шляхом, виключаючи, край.*

ВАРІАНТ 2

1. Укажіть рядок, де допущено помилку у написанні частки *не* зі словами.

- а) *недолюблювати, незабаром, ще не прийняті закони, неголосно, недруг;*
- б) *недолік, не виконавши, недобачити, нехтувати, досі не виконаний;*

- в) *не виконувати, не дотримуючись, не відповівши, не стягнувшись, несміливий*;
г) *незчутися, незлічений, зовсім не страшний, не знаючи, недоведена теорема*.

2. Укажіть рядок з темпоральними прислівниками, які визначають вихідну межу часу:

- а) *зранку, здавна, змолоду*;
б) *допізна, довіку, взимку*;
в) *вранці, рік у рік, зненацька*.

3. Прийменники за значенням поділяються на

- а) *локативні, темпоральні, каузативні*;
б) *локативні, темпоральні, логічні*;
в) *локативні, темпоральні, цільові*.

4. Прислівник має такі ознаки:

- а) *незмінність, виконує роль обставини*;
б) *має лексичне значення ознаки, морфологічну невідмінюваність, синтаксичну функцію обставини*;
в) *позбавлений форм словозміни, залежить від дієслова й іменника*.

5. Знайдіть рядок з розділовими сполучниками.

- а) *то, чи, а чи, чи то, та*;
б) *не то...не то, або, або...або, чи то*;
в) *або, то, чи, хоч, бо, не тільки, а й*.

6. Знайдіть рядок з формотворчими частками:

- а) *чи не, хай, бодай, б, нехай*;
б) *нехай, хай, б, бодай, би*;
в) *б, ані, хай, бодай, нехай*.

7. У якому рядку представлені допустові прислівники?

- а) *всупереч, спересердя*;
б) *на зло, наперекір*;
в) *навіщо, навмисно*;
г) *наперекір, всупереч*.

8. Знайдіть рядок з єднальними сполучниками:

- а) *і, ні...ні, й, та, ні...ані*;
б) *та ні...та ні, і, й, зате*;
в) *ні...ні, і, однак, й, то...то*.

9. Назвіть рядок, у якому подано кількісно-означальні прислівники:

- а) *приходив тричі, вдвоє більше, дуже сумлінний*;
б) *прекрасно зроблений, сумлінно працюючи, співати голосно*;

в) працювати гуртом, розмовляти втрьох, зробити по-нашому.

10. Автором концепції про прийменник як самостійне слово є

- а) І.Р. Вихованець;
- б) А.П. Грищенко;
- в) І.К. Кучеренко.

11. Знайдіть рядок, де неправильно утворено форми найвищого ступеня порівняння прислівників.

- а) *найдешевше, найбільш весело, найменш темніше, найширше;*
- б) *найширше, найглибше, найменш тонко, найбільш точно;*
- в) *найраніше, найтемніше, найсумніше, найменш сильно, найбільш широко.*

12. Прислівники *треба, потрібно, необхідно, обов'язково*

- а) модальні;
- б) предикативні;
- в) обставинні.

13. Назвіть рядок прислівників із семантикою кінцевої часової межі дії або стану.

- а) *доти, досі, назавжди, нині;*
- б) *повік-віків, зроду, назавжди, навесні;*
- в) *поки, донині, довіку, дотепер.*

14. У реченні «*Брови й плечі його полізли високо вгору від здивування*» (О. Довженко)

прийменник виражає семантику

- а) каузативну;
- б) локативну;
- в) темпоральну.

15. Назвіть рядок із вказівними частками:

- а) *ось, он, ген, от, там;*
- б) *осьде, онде, тут, вона;*
- в) *оце, це, воно, то, от.*

16. Прийменникові комплекси представлені у рядку:

- а) *у розрізі, вслід за, на відміну від;*
- б) *подібно до, у зв'язку з, на честь;*
- в) *протягом, згідно з, у силу.*

17. Займенникові атрибутивно-вказівні прислівники репрезентовані у рядку:

- а) *стільки, скільки, настільки, наскільки;*
- б) *як?, де?, куди?, коли?, навіщо?;*
- в) *так, абияк, всяко, інакше;*

г) *де-не-де, звідси, отак, всюди.*

18. Градаційні сполучники представлені у рядку:

а) *і, та, а й, та ще й, і навіть;*

б) *або, тобто, а саме, як-от;*

в) *а й, не тільки... а й, не так ... як, а ще, а навіть;*

г) *чи то-чи то, або-або, хоч-хоч, але й, однак.*

19. Сполучник *так що* є:

а) розділовий;

б) умовний;

в) наслідковий;

г) з'ясувально-об'єктний.

20. *Будь-, -небудь, хтозна-, казна-, аби-, де-* це:

а) словотвірні частки;

б) синтетичні морфеми;

в) морфологічні одиниці.

**ПРОГРАМА ПІДГОТОВКИ ДО ІСПИТУ
ІЗ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ
(розділ «МОРФОЛОГІЯ»)**

ГРАМАТИКА. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ

Грамматика української мови як учення про її морфологічну та синтаксичну будову.

Морфологія та синтаксис як розділи граматики. Основні граматичні поняття: граматичне значення, граматична форма, граматична категорія. Граматичне значення слова у його відношенні до лексичного значення.

Способи вираження граматичних значень слова в сучасній українській літературній мові.

Грамматична форма слова. Синтетичні й аналітичні форми слів в українській мові.

Грамматична категорія. Система граматичних категорій в українській мові. Морфологічні, синтаксичні та лексико-граматичні категорії.

МОРФОЛОГІЯ

Морфологія як граматичне вчення про систему форм слова та засоби їх вираження. Поняття про словоформу. Взаємозв'язок між словом і словоформою.

Частини мови та принципи їх виділення в українській мові. Повнозначні (самостійні) та неповнозначні (службові) частини мови. Вигуки (інтер'єктиви та оноματοпеї).

ЧАСТИНИ МОВИ

Іменник. Іменник як частина мови. Семантико-граматичні ознаки його виділення.

Лексико-граматичні розряди іменників: іменники – власні та загальні назви, назви істот і неістот, конкретні, абстрактні та збірні іменники. Іменники з речовинним (матеріальним) значенням.

Перехід іменників з одного лексико-граматичного розряду до іншого.

Грамматичні категорії іменника. Категорія роду, її значення, морфологічне, синтаксичне та лексичне вираження. Формально-граматичні та значеннєві принципи в розподілі іменників за родами. Іменники спільного та подвійного роду. Іменники парного роду. Хитання в роді іменників. Рід незмінюваних іменників.

Категорія числа, її значення та граматичні засоби вираження. Іменники, які вживаються у формах однини та множини. Іменники, що мають тільки форми однини або тільки форми множини. Роль наголосу у вираженні категорії числа.

Категорія відмінка. Відмінкова система сучасної української літературної мови. Кличний відмінок у парадигмі іменника. Основні значення відмінків.

Словозміна іменників. Поняття про парадигму іменника. Повна та неповна парадигма. Принципи поділу іменників за парадигматичними ознаками на відміни та групи.

Характеристика парадигм іменників I, II, III та IV відмін. Розмежування варіантів відмінкових форм.

Невідмінювані іменники. Відмінювання іменників *pluralia tantum*. Іменники з ознаками прикметникової парадигми.

Прикметник. Поняття про прикметник як частину мови. Специфіка граматичних категорій прикметника.

Лексико-граматичні розряди прикметників: якісні, відносні та присвійні. Перехід відносних прикметників у якісні; присвійних – у відносні та якісні.

Формальне та функціональне співвідношення між короткими та повними прикметниками в сучасній українській мові. Стягнені та нестягнені форми повних прикметників.

Ступені порівняння як форми якісних прикметників. Творення та значення вищого та найвищого ступенів порівняння. Аналітичні форми ступенів порівняння.

Відмінювання прикметників. Прикметники з кінцевими твердими та м'якими приголосними основи (прикметники твердої та м'якої групи). Характеристика парадигм прикметників. Особливості відмінювання та правопису складних прикметників з другою частиною -лиций. Перехід прикметників в іменники (субстантивація).

Числівник. Поняття про числівник як частину мови. Розмежування числівників та інших слів з кількісним значенням. Специфіка вияву граматичних категорій числівника.

Функціональні розряди числівників: власне-кількісні, збірні, дробові, неозначено-кількісні. Особливості їх вживання. Питання про порядкові числівники. Морфологічні групи числівників: прості, складні та складені.

Відмінювання різних розрядів числівників. Аналіз специфіки парадигм кількісних числівників у сучасній українській літературній мові. Синтаксичні функції числівників. Наголос у числівниках.

Займенник. Займенник як частина мови. Співвідношення займенників за значенням, морфологічними ознаками та синтаксичною роллю у реченні з іншими частинами мови – іменниками, прикметниками та числівниками. Лексико-граматичні розряди займенників.

Граматичні категорії займенників. Специфічні випадки функціонування займенників. Явище прономіналізації.

Дієслово. Поняття про дієслово як частину мови. Система дієслівних утворень в українській літературній мові: особові форми, неозначена форма, дієприкметники та дієприслівники. Неозначена форма дієслова (інфінітив).

Типи дієслівних основ: основи інфінітива та теперішнього часу. Поділ дієслів на класи. Продуктивні та непродуктивні класи. Поділ дієслів на дієвідміни.

Категорія виду дієслова. Протиставлення форм доконаного та недоконаного виду у видовій парі. Способи творення форм доконаного та недоконаного виду: суфіксація, префіксація, наголос, чергування голосних і приголосних, суплетивні основи. Поняття про спосіб дії. Типи способів дії та роль категорії виду у їх вираженні. Категорія перехідності-неперехідності дієслова.

Категорія стану дієслова та її зв'язок з перехідністю-неперехідністю.

Категорія особи та числа дієслова. Значення форм особи. Дієслова з неповною особовою парадигмою. Безособові дієслова.

Категорія часу та роду дієслова. Система дієслівних часів у сучасній українській літературній мові, їх творення та значення. Пряме (абсолютне) та переносне вживання часових форм дієслова.

Категорія способу дієслова. Дійсний, умовний та наказовий способи, їх творення та значення.

Дієприкметник як форма дієслова. Проміжний морфологічний характер цієї форми. Дієслівні та прикметникові характеристики дієприкметника. Активні та пасивні дієприкметники. Граматичні категорії дієприкметника. Творення дієприкметників. Активні дієприкметники теперішнього часу; їх значення та вживання. Пасивні дієприкметники минулого часу обох видів. Перехід дієприкметників у прикметники (ад'єктивація) та в іменники (субстантивація). Дієслівні форми на -но, -то.

Дієприслівник як форма дієслова. Дієслівні та прислівникові характеристики дієприслівника. Значення дієприслівників доконаного та недоконаного видів. Творення та синтаксична роль дієприслівників. Перехід дієприслівників у прислівники та прийменники.

Прислівник. Загальна характеристика прислівника як частини мови. Значеннєві розряди прислівників. Означальні прислівники. Обставинні прислівники. Предикативні й модальні прислівники. Ступені порівняння прислівників.

Прийменник. Лінгвістичний статус прийменника. Загальна характеристика прийменника як частини мови. Принципи класифікації прийменників. Семантичні типи прийменників.

Сполучник. Основні підходи до визначення статусу сполучника. Загальне поняття про сполучник. Поділ сполучників за структурою і способом вживання. Синтаксичні функції сполучників.

Частка. Лінгвістичний статус частки. Поняття про частки як частину мови. Структурні різновиди часток. Функціональні різновиди часток.

Вигук. Загальна характеристика вигуків як частини мови. Розряди вигуків (інтер'єктивів). Ономапопеї. Інтер'єктивація

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Тема 1. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ МОРФОЛОГІЇ

а) основна:

1. Безпояско О.К. Граматика української мови. Морфологія / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – С. 5 – 14.
2. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика української мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во Пульсари, 2004. – С. 7 – 43.
3. Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / М.В. Леонова. – К. : Вища школа, 1983. – С. 3 – 19.
4. Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П. Грищенка. – К. : Вища школа, 2002. – С. 272 – 285.
5. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Плющ. – К. : Вища школа, 2003. – С. 194 – 200.
6. Сучасна українська мова / За ред. О.Д. Пономарева. – К. : Либідь, 2001. – С. 111 – 114.
7. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За ред. І.К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – С. 5 – 29.
8. Шкурятяна Н.Г. Сучасна українська літературна мова / Н.Г. Шкурятяна, С.В. Шевчук. – К. : Вища школа, 2007. – С. 369 – 375.

б) додаткова:

1. Авдєєва С. Морфологічна парадигматика української мови / С. Авдєєва // Українська мова. – 2003. – №3 – 4. – С. 65 – 76.
2. Алпатов В.М. О разных подходах к выделению частей речи / В.М. Алпатов // Вопр. языкознания. – 1986. – №4. – С. 37 – 46.
3. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – С. 5 – 40.
4. Дубова О.А. Формамадель як морфологічна одиниця конструкт / О.А. Дубова // Мовознавство. – 2002. – №1. – С. 46 – 54.
5. Загнітко А. Основні завдання та напрями дослідження української граматики / А. Загнітко // Інформ. вісн. Вищої школи АН України. – 1999. – №20. – С. 19 – 24.

Тема 2. ІМЕННИК

а) основна:

1. Безпояско О.К. Граматика української мови. Морфологія / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – С. 16 – 91.
2. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматика української мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – С. 44 – 120.
3. Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / М.В. Леонова. – К. : Вища школа, 1983. – С. 20 – 107.
4. Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П. Грищенка. – К. : Вища школа, 2002. – С. 285 – 326.
5. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Плющ. – К. : Вища школа, 2003. – С. 201 – 228.
6. Сучасна українська мова / За ред. О.Д. Пономарева. – К. : Либідь, 2001. – С. 114 – 134.
7. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За ред. І.К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – С. 32 – 137.
8. Шкурятяна Н.Г. Сучасна українська літературна мова / Н.Г. Шкурятяна, С.В. Шевчук. – К. : Вища школа, 2007. – С. 375 – 405.

б) додаткова:

1. Арсірій А.Т. Іменник. Назви істот і неістот. Власні і загальні назви / А.Т. Арсірій // Укр. мова та літ. в школі. – 1986. – №11. – С. 73 – 75.
2. Безпояско О.К. Іменники подвійного роду / О.К. Безпояско // Культура слова. Міжвід. зб. – К., 1993. – Вип. 44. – С.87 – 88.
3. Безпояско О.К. Зони перехідності в граматичній категорії числа іменника / О.К. Безпояско // Мовознавство. – 1995. – №2-3. – С. 12 – 17.
4. Вихованець І.Р. Система відмінків української мови / І.Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1987. – 231 с.
5. Вихованець І.Р. Частина мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – С. 41 – 79.
6. Вихованець І. Динамічні процеси в українському іменниковому відмінюванні / І. Вихованець // Українська мова. – 2003. – №3 – 4. – С. 33 – 37.

7. Вихованець І. Студії про українські відмінки : термінологічний аспект / І. Вихованець // Українська мова. – 2005. – №4. – С. 3 – 7.
8. Загнітко А.П. Рід іменників з основою на м'який приголосний / А.П. Загнітко // Укр. мова та літ. в школі. – 1987. – №2. – С. 28 – 31.
9. Карпенко Ю.О. Друга відміна іменників / Ю.О. Карпенко // Укр. мова та літ. в школі. – 1984. – №11. – С. 29 – 34.
10. Карпенко Ю.О. Традиції та новаторство в розвитку українського іменника / Ю.О. Карпенко // Мовознавство. – 2009. – №3 – 4. – С. 5 – 11.
11. Ковалик І.І. Про власні й загальні назви в українській мові / І.І. Ковалик // Мовознавство. – 1977. – №2. – С. 11 – 18.
12. Леонова М.В. Система семантичних категорій іменника / М.В. Леонова // Укр. мова та літ. в школі. – 1980. – №12. – С. 12 – 17.
13. Матвіяс І.Г. Іменник в українській мові / І.Г. Матвіяс. – К. : Рад. школа, 1974. – 184 с.
14. Самійленко С.П. Типи відмін іменників української мови та провідні фактори їх становлення / С.П. Самійленко // Мовознавство. – 1977. – №1. – С. 30 – 40.
15. Сич В.Ф. Лексико-семантичні групи іменників / В.Ф. Сич // Укр. мова та літ. в школі. – 1974. – №6. – С. 23 – 31.
16. Фурса В. Невідмінювані іменники іншомовного походження на тлі морфологічної системи української мови / В. Фурса // Рідний край. – 2007. – №1. – С. 47 – 52.

Тема 3. ПРИКМЕТНИК

а) основна:

1. Безпояско О.К. Граматика української мови. Морфологія / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – С. 93 – 141.
2. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика української мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – С. 121– 150.
3. Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / М.В. Леонова. – К. : Вища школа, 1983. – С. 107 – 127.
4. Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П. Грищенка. – К. : Вища школа, 2002. – С. 326 – 338.
5. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Плющ. – К. : Вища школа, 2003. –

- С. 229 – 243.
6. Сучасна українська мова / За ред. О.Д. Пономарева. – К. : Либідь, 2001. – С. 134 – 148.
 7. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За ред. І.К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – С. 140 – 235.
 8. Шкурятяна Н.Г. Сучасна українська літературна мова / Н.Г. Шкурятяна, С.В. Шевчук. – К. : Вища школа, 2007. – С. 405 – 417.

б) додаткова:

1. Бурляй Н.Г. Відносні прикметники в ролі епітетів / Н.Г. Бурляй // Культура слова. – К. – 1984. – Вип. 26. – С. 29 – 32.
2. Вихованець І. Р. Частина мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1988. – С. 153 – 185.
3. Грещук В.В. Дери́ваційний потенціал прикметників на позначення кольору в сучасній українській мові / В.В. Грищук // Мовознавство. – 1986. – № 2. – С. 23 – 30.
4. Грищенко А.П. Короткі прикметникові форми української мови / А.П. Грищенко // Мовознавство. – 1975. – №2. – С. 29 – 36.
5. Грищенко А.П. Прикметник в сучасній українській мові / А.П. Грищенко. – К. : Наук. думка, 1987. – 207 с.
6. Линник Т.Г. Параметричні прикметники і їх становлення / Т.Г. Линник. – К. : Наук. думка, 1982. – 198 с.

Тема 4. ЧИСЛІВНИК

а) основна:

1. Безпояско О.К. Граматика української мови. Морфологія / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – С. 142 – 156.
2. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика української мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – С. 151– 183.
3. Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / М.В. Леонова. – К. : Вища школа, 1983. – С. 128 – 144.
4. Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П. Грищенка. – К. : Вища школа, 2002. – С. 338 – 351.
5. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Плющ. – К. : Вища школа, 2003. –

- С. 243 – 253.
6. Сучасна українська мова / За ред. О.Д. Пономарева. – К. : Либідь, 2001. – С. 150 – 162.
 7. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За ред. І.К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – С. 237 – 263.
 8. Шкурятяна Н.Г. Сучасна українська літературна мова / Н.Г. Шкурятяна, С.В. Шевчук. – К. : Вища школа, 2007. – С. 417 – 425.

б) додаткова:

1. Арполенко Г.П. Числівник української мови / Г.П. Арполенко, К.Г. Городенська, К.Х. Щербатюк. – К. : Наук. думка, 1980. – 241 с.
2. Баранник Д.Х. Синтаксичні особливості числівників / Д.Х. Баранник // Укр. мова і лі. в школі. – 1968. – №6. – С. 20 – 24.
3. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – С. 30 – 34.
4. Жовтобрюх М.А. Система частин мови в українській лінгвістичній традиції (ретроспективний огляд) / М.А. Жовтобрюх // Мовознавство. – 1993. – №3. – С. 3 – 12.

Тема 5. ЗАЙМЕННИК

а) основна:

1. Безпояско О.К. Граматика української мови. Морфологія / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – С. 10 – 14.
2. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. Граматика української мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – С. 184– 216.
3. Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / М.В. Леонова. – К. : Вища школа, 1983. – С. 144 – 158.
4. Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П. Грищенка. – К. : Вища школа, 2002. – С. 351 – 360.
5. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Плющ. – К. : Вища школа, 2003. – С. 254 – 265.
6. Сучасна українська мова / За ред. О.Д. Пономарева. – К. : Либідь, 2001. – С. 162 – 169.
7. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За ред. І.К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – С. 263 – 294.

8. Шкурятяна Н.Г. Сучасна українська літературна мова / Н.Г. Шкурятяна, С.В. Шевчук. – К. : Вища школа, 2007. – С. 425 – 431.

б) додаткова:

2. Гопштер Є. Функціонально-стилістичний підхід до вивчення займенника / Є. Гопштер // Дивослово. – 2008. – №4. – С. 12 – 15.
3. Дудко І. Семантико-граматичні та функціональні особливості займенників: [До питання про вивчення] / І. Дудко // Дивослово. – 2007. – №2. – С. 2 – 5.
4. Жовтобрюх М.А. Займенник у системі частин мови / М.А. Жовтобрюх // Мовознавство. – 1994. – № 6. – С. 18 –22.
5. Моренець В. Мова у частинах : Займенник / В. Моренець // Слово і час. – 1998. – №8. – С. 56 – 61.
6. Пилипенко О. Дейксис і анафора як основні займенникові функції / О. Пилипенко // Укр. мова і літ. в школі. – 2009. – №2. – С.64 – 58.
7. Сич В.Ф. Присвійні займенники в сучасній українській мові / В.Ф. Сич // Укр. мова і літ. в школі. – 1982. – №2. – С.39 – 43.
8. Сич В. Ф. Перехід у займенники слів інших частин мови / В.Ф. Сич // Укр. мова і літ. в школі. – 1984. – №10. – С.28 – 32.

Тема 6. ДІЄСЛОВО

а) основна:

1. Безпояско О.К. Граматика української мови. Морфологія / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – С. 157 – 242.
2. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика української мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – С. 217– 291.
3. Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / М.В. Леонова. – К. : Вища школа, 1983. – С. 158 – 241.
4. Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П. Грищенка. – К. : Вища школа, 2002. – С. 360 – 399.
5. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Плющ. – К. : Вища школа, 2003. – С. 265 – 294.
6. Сучасна українська мова / За ред. О.Д. Пономарева. – К. : Либідь, 2001. – С. 169 – 194.

7. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За ред. І.К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – С. 296 – 427.
8. Шкурятяна Н.Г. Сучасна українська літературна мова / Н.Г. Шкурятяна, С.В. Шевчук. – К. : Вища школа, 2007. – С. 505 – 525.

б) додаткова:

1. Анікеєнко І.Г. Значення дієслова і комунікативний зміст висловлювання / І.Г. Анікеєнко, Л.Д. Дяченко // Мовознавство. – 1985. – № 1. – С. 43 – 48.
2. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – С. 79 – 133.
3. Вихованець І. Частиномовний статус дієприкметників / І. Вихованець // Українська мова. – 2003. – № 2. – С. 54-60.
4. Гнатюк Г.М. Ад'єктивація дієприкметників у сучасній українській літературній мові / Г.М. Гнатюк // Мовознавство. – 1983. – № 1. – С. 19 – 28.
5. Гнатюк Г.М. Дієприкметники в сучасній українській літературній мові / Г.М. Гнатюк. – К. : Наук. думка, 1982. – 248 с.
6. Гнатюк Г.М. Синтаксичні функції дієприкметників у сучасній українській літературній мові / Г.М. Гнатюк // Мовознавство. – 1980. – №4. – С. 18 – 27.
7. Городенська К.Г. Онтологічні параметри граматичних категорій способу та часу / К.Г. Городенська // Мовознавство. – 1997. – № 1. – С. 39 – 42.
8. Грицик Н.І. Семантико-стилістична характеристика дієслів із значенням прибуття / Н.І. Грицик // Мовознавство. – 1980. – № 4. – С. 82 – 88.
9. Дорошенко С.І. До питання про граматичний статус дієприслівника / С.І. Дорошенко // Лінгвістичне дослідження: Зб. наук. праць. – Харків. – 1992. – Вип.2. – С. 13 – 18.
10. Загнітко А.П. Аналітизм у системі дієслівних категорій / А.П. Загнітко // Мовознавство. – 1993. – №1. – С. 25 – 32.
11. Загнітко А.П. Система і структура граматичних категорій дієслова / А.П. Загнітко. – К., 1990. – 62 с.
12. Задорожний В.Б. Видоутворення як причина акцентних змін у системі дієслова в українській мові / В.Б. Задорожний // Мовознавство. – 2002. – № 4 – 5. – С. 12 – 20.
13. Заханевич В.М. Дієслова пересування і переміщення / В.М. Заханевич // Укр. мова і літ. в школі. – 1980. – №6. – С. 60 – 63.
14. Івченко Л.Л. До питання про семантичну структуру дієслова широкого значення / Л.Л. Івченко // Мовознавство. – 1984. – №2. – С. 37 – 40.
15. Ковалик І.І. Граматична структура системи дієслівних форм у сучасній українській

- літературній мові / І.І. Ковалик // Мовознавство. – 1976. – № 4. – С. 25 – 28.
16. Коць Л.М. Дієприслівник у сучасній українській літературній мові / Л.М. Коць. – К. : Вид-во Акад. наук УРСР, 1964. – 163 с.
 17. Коць Т. Імператив і проблема морфологічної варіантності / Т. Коць // Українська мова. – 2003. – № 2. – С. 48-53.
 18. Красноголовець В. Слово і мовна культура дієслова зворотної дії / В. Красноголовець // Українська мова і література. – 1998. – № 16, квітень. – С. 2 – 3.
 19. Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови / І.К. Кучеренко. – Вінниця, 2003. – С. 303 –332.
 20. Мельник Ю.В. Давноминулий час: проблема та гіпотези / Ю.В. Мельник // Мовознавство. – 1996. – № 1. – С. 30-33.
 21. Муравицкая М.П. Полисемия императива / М.П. Муравицкая // Математическая лингвистика. – К.: Наук. думка., 1973. – Вип.1. – С. 50-60.
 22. Передрій Г. Дієприкметник / Г. Передрій // Укр. мова і літер. в школі. – 1993. – №11. – С. 33 – 35.
 23. Передрій Г. Дієприслівник / Г. Передрій // Дивослово. – 1994. – №12. – С. 36 – 38.
 24. Передрій Г. Дієслово / Г. Передрій // Дивослово. – 1994. – №4. – С. 43 – 47.
 25. Погиба Л.Г. Дієслово сумарно-дистрибутивної дії в сучасній українській літературній мові / Л.Г. Погиба // Мовознавство. – 1981. – № 2. – С. 82 – 86.
 26. Русанівський В.М. Дієслово – рух, дія, образ / В.М. Русанівський. – К. : Рад. школа, 1977. – 110 с.
 27. Русанівський В.М. Структура українського дієслова / В.М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1971. – 315 с.
 28. Середа Ф.Я. Розмежування активних дієприкметників на *-учий, -ачий* і прикметників на *-учий, -ачий* / Ф.Я. Середа // Мовознавство. – 1974. – №4. – С. 42-50.
 29. Сигеда П.І. Морфологічна парадигматика і дієслівна парадигматика в сучасній українській літературній мові / П.І. Сигеда, М.Г. Сердюк // Мовознавство. – 1992. – №3. – С. 23 –27.
 30. Соколова С.О. Аспектуально-фазова система українського дієслова у функціональному плані / С.О. Соколова // Мовознавство. – 1994. – № 6. – С. 29 – 33.
 31. Соколова С.О. Час та його відображення в граматичних категоріях дієслова / С.О. Соколова // Мовознавство. – 1995. – № 4 – 5. – С. 11 – 17.
 32. Чубань Т.В. Особливості префіксального вираження видових відмінностей у системі двовидових дієслів / Т.В. Чубань // Мовознавство. – 1996. – № 2 – 3. – С. 60 – 64.

Тема 7. ПРИСЛІВНИК

а) основна:

1. Безпояско О.К. Граматика української мови. Морфологія / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – С. 243 – 273.
2. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика української мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – С. 298– 327.
3. Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / М.В. Леонова. – К. : Вища школа, 1983. – С. 241 – 246.
4. Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П. Грищенка. – К. : Вища школа, 2002. – С. 399 – 407.
5. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Плющ. – К. : Вища школа, 2003. – С. 295 – 297.
6. Сучасна українська мова / За ред. О.Д. Пономарева. – К. : Либідь, 2001. – С. 194 – 200.
7. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За ред. І.К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – С. 430 – 472.
8. Шкурятяна Н.Г. Сучасна українська літературна мова / Н.Г. Шкурятяна, С.В. Шевчук. – К. : Вища школа, 2007. – С. 410 – 421.

б) додаткова:

1. Арсірій А.Т. Прислівник : Лінгвістичні ігри / А.Т. Арсірій // Дивослово. – 1994. – № 4. – С. 58 – 60.
2. Білоусенко П.І. До питання про основний спосіб творення прислівників в історії української мови / П.І. Білоусенко // Українська мова. – 2008. – № 2. – С. 14 – 30.
3. Білоусенко П.І. Прислівник часу в сучасній українській мові / П.І. Білоусенко // Укр. мова і літ. в школі. – 1982. – №7. – С. 43 – 45.
4. Болюх О.В. Морфолого-синтаксичні особливості прислівників / О.В. Болюх // Мовознавство. – 1994. – № 6. – С. 34 – 39.
5. Висоцький А.В. Компаративні та суперлативні прислівники / А.В. Висоцький // Науковий часопис Нац. пед. ун-ту імені М.П. Драгоманова. Зб. наук. праць. – 2008. – Серія 10. – Вип. 3. Кн. 2. – С. 287 – 292.
6. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р. Вихованець. – К. :

- Наук. думка, 1988. – С. 195 – 222.
7. Муқан Г.М. Морфологічна будова і способи творення прислівників / Г.М. Муқан // Укр. мова і літ. в школі. – 1983. – № 10. – С. 33 – 37.
 8. Ощипко І.Й. Порівняльна характеристика відприкметникових прислівників / І.Й. Ощипко // Мовознавство. – 1977. – № 6. – С. 24 – 28.
 9. Уздиган І.М. Прислівники на *-ому*, *-и* в українській мові / І.М. Уздиган // Укр. мова і літ. в школі. – 1975. – № 10. – С. 31 – 40.

Тема 8. ПРИЙМЕННИК

а) основна:

1. Безпояско О.К. Граматика української мови. Морфологія / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – С. 276 – 298.
2. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика української мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – С. 329– 346.
3. Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / М.В. Леонова. – К. : Вища школа, 1983. – С. 246 – 251.
4. Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П. Грищенка. – К. : Вища школа, 2002. – С. 407 – 419.
5. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Плющ. – К. : Вища школа, 2003. – С. 298 – 302.
6. Сучасна українська мова / За ред. О.Д. Пономарева. – К. : Либідь, 2001. – С. 200 – 208.
7. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За ред. І.К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – С. 474 – 500.
8. Шкурятяна Н.Г. Сучасна українська літературна мова / Н.Г. Шкурятяна, С.В. Шевчук. – К. : Вища школа, 2007. – С. 568 – 574.

б) додаткова:

1. Бугаков О.В. Аналіз граматичної омонімії прийменників у мові й у тексті / О.В. Бугаков // Мовознавство. – 2004. – № 5 – 6. – С. 87 – 98.
2. Вихованець І.Р. Лексикографічно-граматичне опрацювання прийменників української мови / І.Р. Вихованець // Українська мова. – 2002. – № 4. – С. 90 – 96.
3. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – С. 23 – 30.

4. Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови / І.Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1980. – 286 с.
5. Іваненко З.І. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення / З.І. Іваненко. – К.–Одеса : Вища школа, 1981. – 143 с.
6. Мейзерська І. Специфіка прийменника як лексикографічного об'єкта / І. Мейзерська // Українська мова. – 2008. – № 1. – С. 108 –116.

Тема 9. СПОЛУЧНИК

а) основна:

1. Безпояско О.К. Граматика української мови. Морфологія / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – С. 300 – 308.
2. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика української мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – С. 346– 357.
3. Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / М.В. Леонова. – К. : Вища школа, 1983. – С. 252 – 257.
4. Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П. Грищенка. – К. : Вища школа, 2002. – С. 419 – 424.
5. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Плющ. – К. : Вища школа, 2003. – С. 302 – 306.
6. Сучасна українська мова / За ред. О.Д. Пономарева. – К. : Либідь, 2001. – С. 208 – 213.
7. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За ред. І.К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – С. 514 – 524.
8. Шкурятяна Н.Г. Сучасна українська літературна мова / Н.Г. Шкурятяна, С.В. Шевчук. – К. : Вища школа, 2007. – С. 574 – 577.

б) додаткова:

1. Булаховський Л.А. Сполучники і сполучні групи (речення) // Л.А. Булаховський. Вибрані праці : В 5 т. – К., 1977. – Т.2. – С. 498 – 543.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Грищенко. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 125– 128.
3. Городенська К. Граматична неоднорідність сполучників української літературної мови / К. Городенська // Українська мова. – 2008. – №4. – С. 3 – 14.
4. Городенська К.Г. Граматичний словник української мови : сполучники / Катерина

- Городенська. – Київ–Херсон, 2007. – 338 с.
5. Слинко І. І. Сполучник чи сполучне слово? / І.І. Слинко // Укр. мова і літер. в школі. – 1987. – №4. – С. 31 – 36.

Тема 10. ЧАСТКА

а) основна:

1. Безпояско О.К. Граматика української мови. Морфологія. / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський.– К. : Либідь, 1993. – С. 308 – 317.
2. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика української мови / І. Вихованець, К. Городенська / За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – С. 357 – 363.
3. Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / М.В. Леонова. – К. : Вища школа, 1983. – С. 258 – 260.
4. Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П. Грищенка. – К.: Вища школа, 2002. – С. 424 – 427.
5. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Плющ. – К.: Вища школа, 2003. – С. 306 – 309.
6. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969. – С. 501 – 513.
7. Сучасна українська мова / За ред. О.Д. Пономарева. – К. : Либідь, 2001. – С. 213 – 217.
8. Шкурятяна Н.Г. Сучасна українська літературна мова / Н.Г. Шкурятяна, С.В. Шевчук. – К. : Вища школа, 2007. – С. 577 – 578.

б) додаткова:

1. Бацевич Ф. Прагматика винятковості: частки *лише (лиш)* і *тільки* в сучасному українському мовленні / Ф. Бацевич // Дивослово. – 2009. – № 9. – С. 32 – 35.
2. Бацевич Ф. Прагматика природності спілкування: комунікативні смисли і парадигматичні зв'язки частки в сучасному українському мовленні / Ф. Бацевич // Українська мова. – 2008. – № 4. – С. 15 – 22.
3. Безпояско О. Частка на тлі мови і мовлення / О. Безпояско // Українська мова. – 2003. – №3 – 4. – С. 77 – 82.
4. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – С. 34 – 40.
5. Іваницька Н.Л. Службові частини мови (Програмовані завдання для самостійної роботи)

- / Н.Л. Іваницька // Укр. мова і літ. в школі. – 1991. – № 8. – С. 25 – 40.
6. Симонова К.С. Категоріальні ознаки та синтаксичні функції часток / К.С. Симонова // Укр. мова і літ в школі. – 1983. – №7. – С. 47 – 49.
7. Симонова К.С. З історії стверджувальних часток / К.С. Симонова // Мовознавство. – 1980. – №4. – С. 39-46.

Тема 11. ВИГУК

а) основна:

1. Безпояско О.К. Граматика української мови. Морфологія. / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський.– К. : Либідь, 1993. – С. 318 – 328.
2. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика української мови / І. Вихованець, К. Городенська / За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – С. 376 – 388.
3. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Морфологія / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Грищенко. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 130 – 132.
4. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – С. 34 – 40.
5. Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / М.В. Леонова. – К. : Вища школа, 1983. – С. 260 – 261.
6. Мацько Л.І. Інтер'єктиви в українській мові / Л.І. Мацько. – К.: Наук. думка, 1981.
7. Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П. Грищенка. – К.: Вища школа, 2002. – С. 424 – 427.
8. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Плющ. – К.: Вища школа, 2003. – С. 310.
9. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969. – С. 525 – 534.
10. Шкурятяна Н.Г. Сучасна українська літературна мова / Н.Г. Шкурятяна, С.В. Шевчук. – К. : Вища школа, 2007. – С. 578 – 579.

ЗМІСТ

Передмова.....	3
Структура курсу.....	4
Теоретична частина.....	6
Змістовий модуль 1. Морфологія. Іменник. Прикметник. Числівник. Займенник.....	6
Змістовий модуль 2. Дієслово. Прислівник. Службові слова. Вигук.....	18
Практична частина.....	29
Практичні завдання.....	29
Змістовий модуль 1. Морфологія. Іменник. Прикметник. Числівник. Займенник.....	29
Змістовий модуль 2. Дієслово. Прислівник. Службові слова. Вигук.....	54
Лабораторні заняття.....	98
Змістовий модуль 1. Морфологія. Іменник. Прикметник. Числівник. Займенник.....	98
Змістовий модуль 2. Дієслово. Прислівник. Службові слова. Вигук.....	105
Орієнтовні завдання для модульного контролю знань.....	111
Програма підготовки до іспиту із Сучасної української літературної мови (розділ «Морфологія»).....	133
Список рекомендованої літератури.....	136

ПАВЛИКІВСЬКА Наталія Михайлівна

УКРАЇНСЬКА МОВА. МОРФОЛОГІЯ

Навчальний посібник